

3 1761 08225317 0

DB

941

T5K4

1878

TISZA KÁLMÁN.

POLITIKAI ÉLET- ÉS JELLEMRAJZ.

1878.

IRTA

II-IK KÁKAY ARANYOS.

HARMADIK KIADÁS.

TARTALOM.

Prolog.	A balközép.
Tisza Kálmán az apja fia.	Gróf Andrásy Gyula.
Tisza Kálmán és a protestantismus.	A fusió.
Teleki László tragédiája.	A hon mentés.
Tisza Kálmán és Teleki Mihály.	Végszó.
Függelék.	

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ „ATHENAEUM” R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1878.

Ára 1 frt 80 kr.

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

TISZA KÁLMÁN.

POLITIKAI ÉLET- ÉS JELLEMRAJZ.

1878.

IRTA

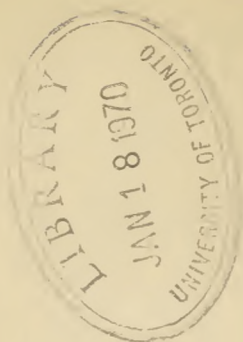
II-K KÁKAI ARANYOS.

HARMADIK KIADÁS.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1878.

DB

2-1

T3K4

1878

PROLOG.

I.

Kevés embernek sikerült az, hogy nemzete történetében, s így közvetve a világ történetében, egész korszak kereszteltessék az ő nevére.

• És ha voltak, kiknek ez sikerült, ezek közt is nagyon keveseknek sikerült az, hogy a nevükre keresztelt korszak annyira magán viselje egyéniségüknek jellemvonásait, hogy a korszakból épp úgy lehetne jellemezni az egyént, mint az egyén jellemvonásait ismerve, megírni ama korszak történeti jellemzését.

A sors e tekintetben nem igazságos: vagy ha az, akkor olyan ideális magaslaton áll, mint a római pápa, kinek nem szabad honfi szívvvel szeretni hazáját, nemzetét; mert talán az a nemzet is, mely hazáját, mely őt szülte, nemzetét, mely fölnevelte, megtámadja, sőt leigazza, szintén — catholicus!

Szegény IX-ik Pius! minő lelki harcokat állhatott ki, mikor az osztrák kétfejű sas, mint Prometheus keselyűje ült a lelánczolt Itálián, s rágta máját; s mikor a rab megcsörgeté lánczait, és rabkezeivel arra kérte Istent, hogy alázza meg kegyetlen zsarnokát: az Isten

helytartója, a római pápa, az egykori Mastai gróf nem imádkozhatott nemzetével, mert neki annak elnyomóit is védeni s szeretni kell!

*

Vajjon nincsen-e sokszor ilyen lelkiállapotban az ideális magaslaton álló sors, — látva, hogy a történet és tények logikája, mely a fizikai okoknak épp úgy resultátuma, mint okozata az erkölcsi tényezőknél, oly dolgokat indít meg, melyeket a világrend örök törvényeinek alkotmányosságán székelő végzet megváltoztatni nem képes, csakis elintézni kénytelen? Nem sir-e fájó könyeket a fátum, ha mint kilőtt golyó nem térhet ki, mikor utjába XII. Károly koponyája, vagy egy Zrinyi Miklós nemes szive áll? Nem szállja-e meg szívét haragos szégyen, ha a megindított erőknél aritmetikai egyensúlyozása malomkövek közé szoritja a nemest, míg a silány, szerencsés posztíójában a megmaradás győzelmének örül?

*

Hányszor látunk géniuszokat, kiknek szívében egész korszakoknak aspiratiója és reform szükségé ég? Kik érzik annak minden ferdeségét, és a lángelme bátorságával szállnak síkra az ellen. S miért? — hogy sokszor vagy félreértessenek, vagy félredobassanak.

Ime Eötvös József, századunk egyik legmélyebb érzője s legmagasabb gondolkodója, soha meg nem hódithatta eszméinek a kort, melyben élt. Reformeszméivel mindig úgy járt ő, hogy mikor kimondta azokat, nem voltak azokra megérve a viszonyok; és mikor a viszonyok megérték azokra, már akkor az ő fejtegetései túl voltak haladva! És míg Eötvös, ki megírja a XIX-dik század uralkodó eszméit, meghal a nélkül, hogy saját eszményei közül csak egynek megvalósulását is láthatta

volna, (mert ő a parlamentarismust sem képzelte — vármegyékkel!) ime olyan államférfi, mint gróf Andrássy Gyula, a ki mikor Eötvös meghal, s az egész világ gyászol érte, a nemzet pedig emlékének megörökítésére gondol, s mozgalmat indít, egy minisztertanács alkalmával szellemdús sarcasmusával jegyzi meg, hogy: »nem érti, mit találnak Pepiben annyi ,nagyot,‘ mikor ő csak egy szelid álmodozó volt.« Andrássy Gyula mint »providentiális férfiú« egy nemzetnek, egy egész monarchia korszakának névadó keresztapja lett.

*

És az Eötvösénél nem még tragikusabb sors-e Széchenyi-é? Ó, ki meggyújtja a reformok fáklyáját, látni kénytelen, mint fejlődik ki e fáklya tűzéből a »flagellum dei!« Látni kénytelen, mint ugrálják át ama kört, melyet ő vont meg, azok, a kiket ő vezetett, s hogyan találja magát ő, ki a mozgalmakat megindította, a mozgalmak háta megett! Profétai lelke látja az örvényt, mely felé a nemzet sodortatik, s nincs hatalma, hogy a végzetes lejtőn megállithassa nemzetét. Cassandra szava siket füleknek szól, s nincs szakadék, melybe mint Curtius, beleugorhatnék megmenteni hazáját.

Tragikus sors megörülni oly nemzet miatt, a ki más után bolondul. Tragikus sors egy egész életet föláldozni oly nemzetért, mely veszni akar. Ez volt Széchenyi végzete. Eszméit később mind elfogadta a nemzet s még sem volt solia döntő befolyása nemzetére. Korszakot alkotott, de azt, mint egy hűtlen asszonyt, elcsábította tőle Kossuth. És míg a nemzet történetének illető korszaka, oly férfiúhoz mint Széchenyi, hűtlen tudott lenni, — oly férfiúhoz hiven tapad, mint Tisza Kálmán. Széchenyi-aera nincs, de Tisza-aera van. Széchenyi könnyögött, hogy a nemzet tegye azt, a mi a nemzetnek

javára szolgál, s a nemzet nem tette meg, hanem tett éppen ellenkezőt. Tisza Kálmán pedig parancsolja, hogy a nemzet tegye azt, a mi neki árt, s a nemzet szót fogad neki!

*

Hát nem a legistenibb satyra ez?

És miféle nemzet az, a mely ezt teszi, a mely így tesz? A fatális szláv-e, vagy a fatalista török? Nem! hanem a büszke magyar! A büszke magyar, kinek külön istene van, s ki »annyi balszerencse közt, oly sok vizsály után, megfogyva él, de törve nem.« — A büszke magyar, kinek javáért, jogaiért és szabadságáért alig küzdhetett még valaki, hogy jutalma legtöbbször ne vérpad, számkivetés, vagy (mint Lear királynál) a hátlatlanság örültségbe kergető fájdalma ne lett volna! — Mig viszont sokszor ült a hatalom legfőbb polezán olyan, a ki e nemzetet megcsalta, vészbe s romlásba sodorta!

Csoda-e hát, ha e nemzet életében korszakot alkot, és bálvány gyanánt imádtatott, sőt imádtatik még ma is egy olyan államférfi, mint — Tisza Kálmán? Csoda-e az, ha Tisza mellett a vezérszerepeket oly férfiak játsszák, mint Csernátony, Móricz Pál, Horváth Gyula és Péchy Tamás? Csoda-e, ha Tisza Kálmán ezen emberek társaságában megfuthat egy olyan politikai pályát, mint a minőt megfutott, és utána nem fut veszsőt, mert nem akad bírója. S ha akad, azt a parlament többsége ma is lehurrogatja cynikus röhögéssel!

II.

De oh! nemzetem többsége, ha ilyen vagy is, fiadnak mégsem szabad káromolni téged! — Mert hisz bárki legyen, a ki bármennyire ismerje, átlássa jelenkori bál-

ványodnak: Tisza Kálmánnak államférfiúi gyöngeségét, politikájának korszakot alkotó erkölcstelenségét, és ambíciójának hazát kockáztató szédelgéseit, mégis kinek van joga neheztelni a királyra, a miért e férfit az alkotmányosság formái szerint ma is elsőnek tartja koronájának tanácsosai közt? És ha a király személye, kinek akarata nélkül Tisza Kálmán éppen úgy nem lehetne miniszterelnök, mint a nemzet többségének akarata nélkül, (noha a nemzet többségének ma absolute nincs akarata,) ha tehát a király személye, (daczára annak, hogy Tisza Kálmán a miniszterelnök) szent és sérthetetlen, mért ne lennél szent és sérthetetlen te is oh, nemzetem többsége! mely Tisza Kálmánnak éppen az vagy alulról, a mi a király felülről?

*

Szent és sérthetetlen vagy te is, én előttem legalább az. És ne félj, nem is neked irom e könyvet, és nem várom tőled, hogy elolvasd.

Van ma is, és volt e nemzetnek minden időben egy kisebbsége, mely míg ti (a többség) a nemzetnek hibáit képviselitek erényei nélkül, ez a kisebbség úgy a hogy a nemzet erényeit képviseli nagy hibái nélkül. S éppen ez fejti meg azon sajátságos tüneményt, hogy daczára a nemzeti többség folytonos és végzetes tévedéseinek, néha árulásainak, a nemzet ma is él és áll e hazán. Ez fejti meg, hogy noha Eötvös szellemét idegennek nézte, Széchenyit pedig örülségbe üzte, Tiszát pedig bálványozta e nemzet, mégis mindaz, a mi Eötvös és Széchenyi szellemében nagy volt, a késő bánatok, keserű csalódások és megrendítő catastrofák után át tudott menni a nemzet husába és vérébe. Mert valahányszor eljöttek a nagy veszélyek és komoly megpróbáltatások napjai, e kisebbség mindig jóvá tette, a mit a többség vétkezett. És még

Sodomában is, ha csak öt ártatlan ember lakott volna, kimondta az Úr, hogy ezen öt ártatlan ember kedvéért megkíméli a várost a tüzesőtől. Sodomában azonban nem lakott öt ártatlan ember, s elveszett a tüzesőben. — Magyarországon pedig, istennek hála, még lakik egy-nehány becsületes és tiszta szív, — s ezért nem veszett el. És ha ismét el fognak jönni a nagy veszélyek és a komoly megpróbáltatás napjai, önök uraim (a mostani többség) abdicálni fognak, mint a patkányok a sülyedő hajóról, s át fogják adni a kormány rudját bősziált tengeren, örvények és sziklák közt, át fogják adni annak a kisebbségnek, melyet addig, míg a Móriczoknak hivattalt adhatnak, lehurrogatnak Önök cynikus röhögéssel.

III.

Tisza Kálmánról az ő számbavehető ellenségei, a kik nem személyes sértődésből és nem a benne vetett önző remények fölötti esalatkozásból gyűlölik őt, azt tartják, hogy Tisza Kálmán egy szívtelen, egy zsarnoki természetű, gyűlölködő, bosszuálló, és minden nemes aspiráció nélküli, bizonyos irányban fényes eszű, de ambíciójához képest korlátolt tehetségű lény.

Azonban még azok is, a kik így gondolkoznak róla, visszaborzadnak attól, ha e kiindulási pontokból bírálván Tisza Kálmán politikai tényeinek rúgóit és következményeit, azon veszik magukat észre, hogy beleke-rülnek a szélsőbal Fahrwasserébe, s abban kell kilyukadniok, hogy Tisza Kálmán bevégzett »áruló.«

Ezta vádat kimondani rá még olyan emberek sem akarják, a kiknek szívében e föltevés ellen talán kevés mentség lakik.

S mi tartja vissza őket attól, hogy e szörnyű vádat kimondják Tiszára?

Az, hogy Tisza Kálmán anyagi haszonra nem szorúl.

Csinálhat oly rossz politikát, a mi elvesztheti a hazát, de ebben mala fides nem vezérelheti. Lehet vak saját bűneinek következményeire, lehet elég gyöngé, hogy tévedéseit hizelgőinek szemüvegén keresztül nézze, lehet oly természet, mely valamint sok élő lény a mérges levegőben tenyész, hát csak ott érzi magát jól, a hol a hatalom és a gonoszság lép szövetségre: de hidegen meghányva-vetve jót rosszat, bizton megkülönböztetve a hasznot és a kárt, mely valamely cselekményből a házára háramlik, hogy a jó és rossz közt, a haszon és a kár közt, a priori, tudva s akarva a rosszat és a kározt választaná, ezt még Németh Berczi sem teszi fel Tiszáról, mert ő sem tartja, hogy Tisza elárulta, csak azt, hogy Tisza »feláldozta« ambíciójának a hazát!

*

És viszont azok közt, a kik Tisza Kálmánnak nem silány önérdékből, nem haszonlesésből vagy félelemből, hanem szokás, érzelmi kötelék, egyes kedélyes vonásoknak ismeretéből támadt rokonszenv alapján igaz hívei: nincs talán egy sem, a ki ne borzadna meg attól a politikától, melynek örvénye Tisza multját már a sáros fenékre sodorta, s most már örült sebességgel forgatja végzetes gyűrűjében jövőjét is. Talán nincs egy sem, a ki ne fájlalná Tiszában azt, a mit a nemzet jobb része ma már kárhoztat és gyűlöl; s hogy azok mégsem fordulnak el Tiszától, s hogy olyan ember, mint gróf Károlyi Tibor, a ki nemes és szabadságszerető lelkületének egész őszinteségével és bizalmával tapadt

Tisza Kálmánhoz (kinek sógora is), mikor a fuzió után képviselővé választatta magát, s ki már az új országgyűlés elején, az első szószegés, vagyis a gyorsan fogamatba vett adóemelés korszakában morális Katzenjammerbe esett, és desperátus vallomásokat tett Csernátonynak; hogy továbbá olyan ember, mint Szontagh Pál, a ki a személyes barátság áldozatkészségét annyira viszi, hogy hajlamai, sőt sokszor meggyőződése daczára liberalizáltatta magát a Tisza Kálmán kedvéért, — hogy mondom, még ilyen emberek, a kiknek pedig van elég judiciumuk arra, hogy Tisza tetteiben meg tudják találni a történelem provocatióját, s meg tudják mérni a szószegés sikerének, és az azt követő erőszakos létérti küzdelemnek erkölestelenítő befolyását és kifo-lyását: hogy ezek mégsem fordulnak el Tiszától, ennek magyarázatja éppen abban van, a mi Tisza ellenségeit visszatartja attól, hogy Tiszát hazaárulónak tartsák; magyarázata abban van, hogy szerintük is Tisza Kálmán nem szorúl anyagi haszonra, nem kénytelen munkába ölni minden idejét, nem volt kénytelen a politikai küzdelmek folytonos izgalmai miatt idő előtt megfehériteríteni haját, s roskadóvá tenni termetét és százados vénséggé ránczolni alig 48 esztendő arcát; hogy Tisza Kálmánnak gyermekei vannak, kiknek kedvéért jó gazda, s kikre, ha törekvése gazdagságot hagyni és nagy vagyont, nem lehet célja egy nemzet átkával sújtott nevet hagyni örökségbe, melyet nem tud kárpótolni semmiféle gazdagság és nagy vagyon a világon; s hogy szerintük annak, ha mégis Tisza Kálmán mindazt megteszi, a mit tesz, kell valami okának és céljának lennie, melyet csak ő tud, melyet idő előtt még legjobb barátainak sem árulhat el, melyeket azonban ha ismerne a világ, bizonyára egészen más színben látná

Tiszát, és beismerné róla, hogy Tisza csak akkor ártana igazán a hazának, ha nem azt és nem úgy cselekedné, mint a mit és mint a hogyan cselekszik, szóval: hogy várjuk az időt, melyben le fog hullani a fátyol Tisza Kálmán politikájáról, addig pedig bizzunk benne, mert Tisza jót akar, mivel rosszat nem akarhat; és ha jót akar, bizonyosan meg is teszi, s ki fog sülni, hogy helyesen és hazafiasan cselekedett.

*

Innen van azután, hogy Tisza Kálmán ellenségei épp úgy mint barátai, a mint szembe kerülnek egymással, túlzásokba esnek. Nem ismerve tisztán Tisza egyéniségét, nem találják meg politikájának kulcsát, s nem tudnak sem egyéniségéről, sem politikájáról határozott és igazságos ítéletet abstrahálni.

Ellenségei — ha időnkint elkeserednek ellene — kimondják rá az árulás vádját, a mi sokkal nagyobb vád és sokkal igazságtalanabb, hogysem reakciót ne szülne Tisza barátaiban, a kik aztán reakcióból még nagyobb bizalommal és ragaszkodással viseltetnek Tisza Kálmán iránt, mint talán annak előtte.

*

Qui bene distinguit, bene docet, mondta Tisza Kálmán legközelebb a classikai műveltség gúnyos fölényével a derék, de szerencsétlen Berzeviczy Egyednek, s mi ráfordítjuk e mondást, — ha megengedi — illő szerénységgel; — s hogy úgy ellenségeinek, mint barátainak alkalmuk legyen nyugodtan és elfogulatlanul leszámolni lelkiismeretükkel, megkeressük a kulcsot ahhoz a lakathoz, mely a taktika nagymesterének Wertheim-szekrényét őrzi; ámbátor e lakathoz csak közelíteni is veszedelmes dolog Csernátony Cserberusnak éktelen mormogása és fogcsattogtatása mián.

Tisza Kálmán az apja fia.

Volt-e Tisza Kálmánnak »gyermekkora«, melynek emlékei eltartanak a sirig? Melyek, mint a márcziusi hó, ifjítólag hatnak azokra, a kik késő ősszel mosdának velük? Volt-e gyermekkora, melyben önzetlenül szeret a sziv, és ártatlanul köt barátságot azokkal, a kiket szeret? Volt-e gyermekkora, mely vidám mosollyal készíti a himport az ifjuság számára, hogy később az üdeség bájos leplevel takarja még az érettséget is? Volt-e gyermekkora, melynek boldogsága elfojtja az irigység hajlamait, fejleszti az áldozatkészséget s melynek önzetlen odaadása nemesíti a vetélykedvet, és az ambitiót? Volt-e Tisza Kálmánnak ilyen gyermekkora?

Nem volt!

*

Bizonyosra veheti ezt még az is, a ki nem ismeri (vele egykorú társak emlékeiből) a tényeket, hanem tisztán lélektani uton, Tisza későbbi egyéniségéből kombinálja.

Mert fordultak-e elő Tisza Kálmán életének tavaszán fagyos szelek, deres éjszakák, melyek a kedély virágos mezőjét kopárrá teszik, mire eljött a nyár, s gyümölcsteleenné, mikor eljött az ősz?

Nem fordultak elő.

Simán folyt le gyermekkora, s minden örömben, a minék gyermek örülhet, lehetett volna része.

Gond nélkül folyt le ifjúsága, s a sziv hajlamait követni nem állt neki útjában semmi.

És mégis hol van Tisza Kálmán egyéniségében, hol van lelkiületében, hol van kedélyében a zománcz, mely az élet hajnalának vonzó visszatükröződése?

Hol van a zománcz, mely a későbbi gondok mély barázdái közt is jóságot sugároz? Hol van a zománcz, mely a tapasztalások és csalódások keretének állandó gyöngye marad? Hol van a melegség, mely a hideg meg-gondolást is át tudja hatni, s megóvjja a lelket a fagy-tól, mely fagyossá teszi az egész embert? — Hol van az a természetes egyensúly, melyet számitás nem hozhat létre, csakis a kedélyvilág tiszta összhangja, s mely egyedül tudja eredményezni azt, hogy az élet küzdelmeiben esztelenné ne váljék a sziv, és viszont hogy szivtelenné ne váljék az ész?

*

Nincs sehol!

Tisza Kálmán felnőtt gyermekévek nélkül, és meg-vénült ifjúság nélkül. Gyermekkorában játsziság helyett csak féktelen perczei voltak, melyekben vad szenvedély viharzott, s még jó kedvével is zsarnoka lett azoknak, kik játszani akartak vele. De idegenekkel hideg, tartózkodó sziv és kedélytelen nagyúri gyerek volt. Örömet nem kereső, s a más örömén mintegy boszankodó. Gyerekpajtásai azt tarták róla, hogy a maga fajtáját lenézi s a mágnás gyerekek pajtasságát vadászsza. E hit még ifjúságában is soká élt felőle.

Pedig a Tiszaház tágas és szellős udvarán, minden vasárnapon összegyültek a legelőkelőbb középnemesi családok fiai, hogy a Tisza fiukkal barátkozzanak. — Lászlóval (a ki legidősebb volt) hamar készen lett a barátság. — Lajos, ha gyermekes bohóságokról volt

szó, mindig készen állt; Domokos még akkor kicsi volt és már is beteges. Kálmán azonban (ki fiatalabb volt, mint László, de idősebb mint Domokos és Lajos) mindig csak kénytelen-kelletlenül vegyült a kompániába, azért nem is rokonszenvezett vele senki, haragudni pedig minden gyerek nagyon sokat haragudott rá.

*

És nem a tiszta gyermeki fejlődés későbbi egyensúlyozó hatalmának hiányára mutat-e az is, (de teljesen igazolja Lavater elméletét) hogy Tisza Kálmán gyermek- és serdülő ifju korában legszebb volt nemcsak testvérei, hanem minden nagyváradai serdülő ifju közt?

Bőre sima volt és fehér, szemei elzárkózott természetének rejtélyes fényét lövellték. Alakja sugár és arányos, kezei finomak, haja göndör s mozdulatai a ravasz óvatosságot a szerénység tapintatosságának tüntették fel.

Ime! egy testi szépség, melyben még csak álmódzva szunnyad, s mely fölött még döntőleg nem uralkodik az egyéniség. Melyben még nem dúlnak az indulatok, szenvedélyek és aspiratiók. És mi lett a testi szépségből, mikor az egyéniség a maga öntudatára ébredt? mikor az indulatok, szenvedélyek és aspiratiók csatája megkezdődött, és a megsértett hiúság, a sokáig ki nem elégített becsvágy, önmagát emésztő dolyf, olajat öntött a nagyravágyás tüzére?

*

De a mi Tisza Kálmán gyermek korában az ő gyermeki fejlődésére nézve hátrányos volt, az nemcsak lélektani következtetéseiben lett rá nézve végzetessé, hanem a külső körülményekben is, melyeket előidézett.

A kedély hiányát, az önzés fürkésző szótlanságát, mind korát meghaladó érettségre, esodaszerű lelki tulajdonságokra magyarázták benne, s hizelegtek ama gyön-

géknek és hiányoknak, melyeket irtani vagy fegyelmezni kellett volna.

Az, a mi Tisza Kálmánt gyermekkorában ellen-szenvessé tette másokra nézve, már időelőtt érdemének lón betudva, melyben kéjelgett, s táplálta benne a hízélgés szülte fölény, vagy elsőség önérzetének hajlandóságát a zsarnoki szenvedélyhez. Izgatta képzeletét ébredő ösztöneinek merész ábrándjaira. Apja (az öreg Tisza Lajos) ő benne látta a Tisza-család nagyságának leendő megalapítóját, s egyszersmind ő benne látta esz-közét ama tartozás behajtásának, melylyel az öreg Tisza Lajos gőgjének és nagyravágyásának a sors, és a szerencse adós maradt.

*

Es így Tisza Kálmán, a nélkül, hogy »csodagyermek« lett volna, (mert ha az lett volna, úgy erről kétségtelenül számos adatot tudna elsorolni, vagy sorolt volna el már eddig is a Tisza fiuk volt nevelője: Szőnyi Pál,) csodált gyermek, és a családnak elkényeztetett szeme fénye lett.

Az öreg Tisza Lajos, kinek nagyravágyása, gőgje és zsarnoki természete közmondássá lett Biharmegyében, az apai ösztön magnetikus attractiója által megérezte Kálmánban az alter egot; és míg Domokosban, a lángeszű, de szelid és beteg gyermekben, nem látta a geniet, Kálmánban, a kedélytelen és számító fiuban geniet látott. Vele foglalkozott legtöbbet, neki adott gyermekei között legtöbb jogot, sőt később (bár nem Kálmán volt a legidősb fiu) neki adta a Tisza-család székhelyét is: Gesztet.

*

S nem pusztá ráfogás, még kevésbbé alaptalan föltevés azoknak okoskodása, a kik, miután Tisza Kálmán politikai egyénisége problematikkussá vált előttük, mert

biztak benne és Tisza Kálmánt egészen más embernek hitték, mint a milyenné lett: Tisza Kálmán egyéniségének kulesát — apjában keresik.

Annyira nem pusztá ráfogás és alaptalan föltevés e nézet, hogy az igazságos megítélés e nélkül csaknem lehetetlen. És nemcsak nem lehetne Tisza Kálmán múltjából kibontani Tisza Kálmán egyéniségének benső rugóit, nemcsak nem lehetne megérteni tehetségével arányban nem álló sikereinek titkát: hanem őt magátis sokkal rosszabbnak kellene tartani, mint a milyen, ha nem fogadnók el azt, hogy Tisza Kálmán természetét apjától örökölte, és ha nem tudnók, hogy fő jellemvonásaiban mi volt az apja?

*

Az öreg Tisza Lajos politikai pályája éppen úgy egyéniségének megtagadhatatlan vonásaiból következett, mint Tisza Kálmáné. S éppen nem a véletlen játéka az, hogy az öreg Tisza Lajos is mint szabadelvű kezdte a politikát s végezte mint a legsökönnyösebb autocrata.

Az öreg Tisza Lajos politikai jellemzésére elég az, a mit ellenfele s később főispáni utódja: Beöthy Ödön mondott róla, hogy »olyan ő, mint a kéményseprő; minél magasabbra megy, annál feketébb.«

A mi hogy mennyire igazságos jellemzés volt, bizonyítja az, hogy gróf Széchenyi István abban az időben azzal köszöntötte fel Beöthy Ödönt, hogy: »Kollégák vagyunk, mert mind a ketten Tiszát szabályozunk.«

*

Mint ember Tisza Lajos annyira gőgös volt, hogy mikor egy alkalommal nyilvánosan kellett szónokolnia, a közönséget így szólította meg: »tisztelt — emberek.«

A pozsonyi országgyűlésen pedig, egy szabadelvű

képviselőnek (Füzessérynek) beszédje közé kiáltott: »hazudik!« (A miből aztán olyan botrány keletkezett, hogy a nádor mind a kettőt az országgyűlés elhagyására kényszerítette).

Mint bihari adminisztrátor, fegyveres hajdúkkal verette szét a nemzet szabadságáért és alkotmányos jogaiért összegyűlt karokat és rendeket, mely alkalommal véresöppek szennyezték a tanácskozó asztal zöld posztóját.

És noha csak megyei hatáskörében maradt meg, mégis országossá tette nevét a gyűlölet, mely sötét szárnyaira vette. S egy izben, mikor Pestre ment, s az ifjúság tudomást vett róla, macskazenével tisztelte meg, melyhez a rendőrség (készakarva), csak akkor érkezett, mikor már vége volt.

*

A hasonló a hasonlót szereti. S az olyan erősen kifejlődött egyéniség, mint az öreg Tisza Lajosé volt, már azáltal is, hogy négy fia közt legjobban Kálmánhoz vonzódott, elárulta, hogy a négy fiu közt Kálmán ütött rá, s Kálmánban látja egyéniségének folytatását.

És az öreg Tisza Lajos ösztöne nem csalódott.

A biharmegyei adminisztrátor ujjászületett Magyarország minisiterelnökében.

A Tisza név korszakot alkot Magyarország történetében.

Az öreg Tisza Lajost megbuktatta a nemzet szabadelvűsége.

Tisza Kálmán boszút állt apjáért, és megbuktatta a nemzetet saját — szabadelvűségével.

*

De ha Tisza Kálmán apja természetét örökölte, s ha igaz, hogy az öreg Tisza Lajos négy fia közt vele foglalkozott legtöbbet, s így föltehető, hogy szellemét, gondolkozásmódját is átültette fiába, hogyan lehet az, hogy Tisza Kálmán mint liberális kezdte a politikai pályát, holott apja mint reactionárius végezte be?

Nagyon természetesen.

Mert nagyon kevés, sőt talán egy sincs olyan élet, melyre ha végéről néz vissza az, a ki átélte, azt mondhatja, hogy ha még egyszer újra kezdhetné, megint csak úgy élné azt keresztül.

Az öregségben mindig van valami objectivitás, s ezt még az is érzi, a ki külsőleg mindvégig hű marad magához, hű marad oly tulajdonokban, oly szokásokban is, melyeket talán egészen észszerűtleneknek ítél, de ezt se nem mutatja, se be nem vallja.

Hanem a kik közel élnek hozzájuk, azok mégis észreveszik rajtuk.

Sőt a befolyás, melylyel az ilyen öreg ember környezőire van, azáltal, hogy később megengedi azt másnak, a mit önmagának sohasem engedett meg, már megtagadja gyakorlatilag azt, a miben elméletileg soha senkinek sem enged.

Egyéniségének sarkalatos jellemvonásaival ellentétes légkör fejlődik körülé, mely nem sérti ugyan őt, mert mindent a mit szeret, tiszteletben tartja, de mely mégis szabad terjedést enged más nézetnek is. Sőt egyes megjegyzésekkel, egyes reflexiókkal, melyek néha önkénytelenül fakadtak kebléből, ő maga is észrevétlenül hozzájárul ezekhez.

*

Bármily erős posztíója volt az öreg Tiszának minden küzdelme alatt, bármily hatalmas támasza volt fe-

lülről a bécsi kormány, s alulról a protestantismus, melyet helyes érzékekkel egyik hatalmi eszközének választott ki, mégis a harczok erőszakosságai, bizonyára még az ő gőgös, önhitt lelkületében is kaput nyitottak a tapasztalásnak.

Be kellett látnia, s bizonyosan be is látta, hogy az egyén bármily hatalmas is, egymagában mindig gyöngébb mint a tömeg, s hogy a gőgnek corioláni mértéke mindig vagy komédiára, vagy tragédiára vezet.

És mikor az öreg Tisza Lajos az 1848-ki átalakulásokat megélte, Magyarországon éppen úgy, mint az egész Európában, meg kellett győződnie a korszellem átalakulásáról, és mihelyt erről meggyőződött, számüzve érezte magát átalakulni nem tudó egyénisége miatt.

Az elhnyomatás szomorú korszakában az ő szívében is viszhangra talált az általános hazafiúi bánat, s mindez egy sajátzerű conglomeratummá tömörült kebelében.

Együtt kellett éreznie azokkal, kiket egykor gyűlölt.

Számüzve kellett éreznie magát gőgjével, mely hatalomra vágyott.

Eltörölve kellett látnia a nemzet jogaival a saját kiváltságait is.

És végre, kétszeresen kellett megbuknia: először a nemzet által, másodszor a — nemzettel együtt.

Ezek lehettek az öreg Tisza Lajos meditációinak tárgyai, melyeknek közvetlen reflexióit Tisza Kálmán szívta magába.

*

Magába szívta, mert noha nem volt világcsoda, sem lángész, de az észbeli tehetségnek nem közönséges, az akarat erejének pedig rendkívüli nagy mértékével született a világra.

Csakhog y Tisza Kálmánban az akarat nem elem, hanem chémiai vegyülék: a makaesség, a dacz és a szivósság vegyüléke.

Azért Tisza Kálmán akaratából, hogy az áldásos legyen, hiányzik az önfeláldozás, hogy szent legyen, hiányzik a meggyőződés, és hogy szép legyen, hiányzik a szivnek költői zománca.

Tisza Kálmán akaratának mindig az önérdék kölcsönöz erőt, a hatalomvágy köszörűli élesre. És mint ilyennek, éppen a legnagyobb szüksége volt apja tapasztalásainak reflexióira, melyek az övéhez hasonló egyéniségből törtek elő, s melyeknek küzdelmei mintegy előpostái voltak Tisza Kálmán későbbi pályafutásának.

Tisza Kálmán és a protestantismus.

I.

Az, a ki Tisza Kálmánt későbbi tetteiből itéli meg, a következtetésnek egy kis merevségével azt is föltételezheti róla, hogy az ő első fellépésének szabadelvű, és apjáéval teljesen ellenkező iránya, már éppen olyan jó előre kigondolt, és minden részletében elfogadott humbug volt, mint későbbi ellenzéki szereplése.

E föltevés azonban, számbavéve a külső körülményeket, és a benső okok természetes hatását, nem igazságos.

A ki mindezeket számbaveszi, s alapjukban bírálja, el fogja ismerni, hogy Tisza Kálmán első liberális szereplése őszinte volt, s éppen abból következett, hogy apjának nemcsak természetét, de szellemét is örökölte. Hatása azonban, ha nem is lett volna őszinte, ugyanaz lett volna.

Mert nem természetes-e, hogy zajos hatást kellett szülnie Tisza Kálmán liberális és hazafias föllépésének mindenütt, a hol Tisza Lajost, mint a bécsi kormány-nyal karöltve haladó reactionáriust ismerték, s hol ennek emléke még élénken élt? De ha nem élt volna már élénken, bizonyára fölélenkült volna azon ellentét által, melyet Tisza Lajos nagy reményű fiának megje-

lenése provocált. S e hatásnak annál meglepőbbnek, annál közvetlenebbnek kellett lennie, mert a feketesárga színből egy váratlan pillanatban csapott ki a tricolor. A geszti magány, az öreg Tisza elvonulása, s az elvonulás alatt kifejlett tapasztalásoknak a régi emlékeket és hajlamokat elkoptató ereje, senkinek szemében nem tűnt föl híd gyanánt, mely az öreg peesovicsot az ifju liberálissal összeköti.

*

Senki sem vizsgálta, hogy az a tér, melyen Tisza Kálmán sisakostul és vértestül együtt készen pattant ki mint Pallas, tulajdonképen nem politikai természetű tér volt, s csak erőszakosan s erőszak által lett azzá. Senki sem vizsgálta, hogy e téren a hazafiság erélye a liberális politikai lelkülettel nem szükségkép azonos, és lehet éppen úgy családi ösztön, mint particuláris elfogultság. És senkinek sem jutott eszébe az, hogy maga az öreg Tisza Lajos is, bár egyébben mindenben a bécsi politika uszályhordozója volt, e téren mindig titkos oppositíót képezett, és éppen olyan erős peesovics volt, mint a milyen vastagnyaku kálvinista.

*

Tisza Kálmán a protestáns autonomia védelmében a Thun-féle patens korszakában nyerte politikai hírnevének első keresztségét. Ebben lett népszerű és országos hírű, mint Lord Byron »Child Harold« első éneke után, »egy nap alatt.«

Legkevésbbé sem esodálkozhatunk fölötte, s legkevésbbé sem jöhetünk zavarba az iránt, ha netalán Tisza Kálmán politikai képességeiről alkotott hitünkkel e gyors emelkedés, e páratlan siker ellentétben állna.

Mert emlékezzünk vissza arra az időre, s nézzük hazánkban a protestantismus történetét.

*

Mint minden szerencsétlenségben lappang bizonyos szerencse, úgy a protestantismusnak is, melynek szerencsétlensége volt, hogy folyvást a bécsi kormány üldözéseinek volt kitéve Magyarországon, meg volt az a szerencséje, hogy ezáltal politikai jelentőségre emelkedett.

Az autonomia, mely a protestantismus szervezetének alapszelleme, fogalmi és érkrokonságba szövödött az általános önkormányzati elvekkel és érdekekkel, melyek a bécsi kormány beolvasztási politikája által éppen úgy üldöztettek, mint maga a protestantismus.

Igy a protestantismus, a nélkül, hogy első terjesztőinek ez lett volna az intentiója, a nemzeti ellenzéknek éppen úgy zászlója lett, mint a vármegye. S valamint a bécsi kormány, hogy a protestantismust elnyomja, szövötkezett a katholicismussal: úgy a nemzeti ellenzék, hogy a nemzet jogait védelmezhesse, szövötkezett a protestantismussal.

*

A hosszú százados harcok, melyek vallási és politikai motivumokat így összekevernek, végtére is el-

mossák az azokat elválasztó korlátokat, s a traditióban, melyet hátrahagynak, még akkor is egyben tüntetik föl e kettőt, mikor már az ok, mely az egyesítést létrehozta, régen elmúlt.

Innen van, hogy míg egyrésztől még napjainkban is, a vallás és lelkiismereti szabadság korszakában, a protestánsok nagy részben folyvást titkos ellenségeket látnak a katholicismusban, s magukat büszkén nevezik »magyar vallásuaknak« : úgy másrésztől ma már, mikor a megyeimádás illúziója minden európaiaggondoló magyar ember előtt eloszlott, mikor mindenki belátja, hogy a megye nemcsak akadálya az adminisztrációnak, hanem akadálya a magyar supremátia állami megszilárdításának is, — nézzük: kikben van mai nap-ság a vármegyéknek legerősebb támaszuk? — a protestantismusban.

*

De még ez nem meríti ki a százados traditiókból fennmaradt s ma is látható tüneményeket.

Az a hosszú harez, melyet a protestantismus közösen folytatott vallásért és nemzetiségért, s mely által a protestantismus épp oly jogosan mint sok ideig szükség-szerűleg, a magyar nemzetiségnek politikai kifejezése lett, összeolvasztotta a protestantismusban a vallási érzületet a nemzetiségi öntudattal.

Mi lett ennek első következése?

Az erős testületi szellem, mely a protestáns összetartozási érzést hasonlóvá tette a zsidóság összetartozási érzetéhez. S ebből származik, hogy valamint a zsidóság megküzdött másfél ezredév beolvasztási támadásaival, úgy Magyarországon az osztrák beolvasztási politikával csak egy elem küzdhetett meg teljes si-

kerrel: a protestans elem. És ebből fog származni, hogy ha a jövőben a zsidóság eshetőleg elhatalmasodása, és terjeszkedési törekvései netalán veszedelmessé válnának, azokat, ha szükséges lesz, csak egy tényező fogja megtörhetni Magyarországon: a protestantismus.

*

De a protestans összetartozási érzet kifejlesztéséhez eme okon kívül, mely pedig maga elég erős e symptoma megfejtéséhez, hozzájárult még a protestantismus minoritása, és elhagyottsága.

Minden kisebbségben természetesen fejlődik ki a solidaritási érzet. A protestantismusnál kétszeres mértékben fejlődött, mert összes egyházi és iskolai szükségleteiket maguk fedezték, maguknak kellett fedezniök.

Innen van, hogy míg egyrésről a protestantismus nem bízott soha az állami eszmében, melynek uralkodó vallása ma is a katholicismus, ugy másrésről nem tűrte soha az állam beavatkozását iskolai autonomiájába sem, mert hogy ez odáig fejlődhetett, a hol van, ebben az államnak oly keveset köszönhet, mely a semmivel csaknem határos.

Nem akarok arról szólni, hogy a mai viszonyok közt jogosult-e az, ha a protestantismus államot képez az államban. Nem akarom fejtegetni, hogy minő ellentétbe jött e téren a protestantismus önmagával, mikor ily separatisticus hajlamok mellett az 1873. conventen megpendíté az — államsegélyt. Mindez más lapra tartozik.

Itt csak constatólni, és okaiban megmagyarázni akarom azt a solidaritási ösztönt, mely a protestantismusban uralkodik, s melynek kifolyása lón, hogy Tisza Kálmán úgy emelkedését, mint későbbi hatalmát és sok

tekintetben jelenlegi uralmának látszólagos megdönthetetlenségét annak köszönheti, hogy — protestans.

Ennek köszönheti, mert noha a protestantismus kebelében, az utolsó évek óta, hatalmas forrongás indult meg, mely a változott viszonyok hatását érzi, s azokhoz alkalmazkodni kíván; noha Tisza Kálmán a maga orthodox elveivel kisebbségben van, sőt politikai népszerűsége is elveszett az 5 superintendentia közül négy superintendentia többségében: mégis eddig főkép a protestantismusnak köszönte megmaradását.

Mert valamely államférfit csak félig buktathat meg az elégtelenség: másik felében mindig az buktatja meg, ha van a ki utána következék.

Tiszával szemben pedig mindaddig, míg az egyesült ellenzék meg nem alakult, csak egy párt állt, melynek kormányképessége fölött senki sem kételkedett: a conservatív párt.

Ámde ehhez a protestantismus, noha conservatív politikát hajlandó volna csinálni, nem csatlakozott, mert e párt vezérférfiai katolikusok valának, kik ellen Tisza Kálmán sajtója jól kiszámított, ámbár igazságtalan és perfid taktikával, az ultramontanismus gyanusítását tartja napi renden: mely pedig (akár igaz, akár nem), olyan a protestans érzület előtt, mint a bikának a vörös posztó.

*

De nemcsak Tisza Kálmán az, aki a protestantismusnak e sarkalatos természetét így kizsákmányolja a saját egyéni céljaira. Vannak a közélet más terén is számos hatalmasok, kik hatalmukat s hírnevüket a protestantismus ily önző kihasználásának köszönhetik.

S mert ezek előtérben állnak, s mert a protestan-

tismus mint egész, nem áll előtérben: természetes, hogy ezekben (sokszor jogtalanul) az egész protestantismust látja kifejezve az ország katolikus közönsége.

S minél nagyobb erkölcsi, társadalmi és nemzeti kincsét képvisel a protestantismus egészben: annál kirívóbbá lesznek az egyéni érdekekért küzdő protestans szövetkezetek.

Innen származott az a közmondás, hogy katolikus jezsuitánál gonoszabb a kálvinyista jezsuita.

Továbbá az is, hogy: *akademia est collegium reformatorum, in quo aliquot lutheriani ex gratia, catholici authem ex misericordia tolerantur.* (Vagy Révész Imre szerint: *recipiuntur*).

Ebből támadt báró Eötvös Józsefben, kinek nemes szelleme az »elnyomottak« érdekében lángolt fel mindenkor, az a gúnyos élel:

»Menj, kérdezz meg egy reformatust: milyen valásu? — És büszkén fogja felelni: kálvinyista.

Kérdezz meg egy katolikust, és bocsánatot fog kérni, mert — katolikus.«

*

És kétségtelen, hogy vannak protestans vezérférfiak (nemcsak a politikában,) a kik a protestantismust szeretik úgy felfogni, mint politikai pártot.

Ezek bármily kicsinyléssel tekintsenek is Tiszára, mégis inkább szeretik őt a hatalom élén látni, mint báró Sennyey Pált.

Mintha nekik Magyarország is csak úgy kellene, ha abban protestans az ur.

Ezek az urak aztán az ilyen önző politikával éppen annyit ártanak magának a protestantismusnak, mint a hazának.

Ennek a jogtalan aspirációkkal. Annak, mert jogtalan aspirációkat ébresztenek benne.

A protestantismus önmagát gyengíti, mikor ezeket erősíti.

Mert ezeknek, a protestans szellemben fekvő nemes és erkölcsi liberalismus, mely a protestantismusnak szent cél volt a szabadság kivívására, csak arra való, hogy vele terrorizálja a k.

*

És ha kirívó volt már eddig is az, hogy alakultak protestans szövetkezetek, és szerepeltek protestans vezérférfiak, a kik a protestantismust úgy tekinték mint politikai pártot: ez annál kirívóbbá, és talán végzetesebbé lehet ezután.

Mert a szerepek változnak.

A mult századokban a német császárság eszméje, össze lévén kötve a Habsburgok nevével, katolikus eszme volt. Ma a német császárság eszméje, össze lévén kötve a Hohenzollerek nevével, — protestans eszme.

A mult századokban a protestantismusnak kellett megküzdenie a német császárság terjeszkedő hatalmi aspirációival.

Ma ez a missió a catholicismusra vár.

De nemcsak a német császársággal szemben emelkedik a catholicismus jelentősége Magyarországon, hanem emelkedik a pauszlavizmus, emelkedik Oroszország országrabló terveinek ellenébe is.

Mert valamint a mult századokban a protestans autonomia volt az, mely természetes szövetsége lett a nemzeti autonómiának;

Ugy jelenleg a katolikus egyházi hierarchia az, mely közvetlen befolyást gyakorol a magyar állam szlávajku katolikusaira, és vagy elvonja, vagy megakadályozza őket az államellenes aspirációkban, miáltal a katolikus hierarchia a magyar államhatalom természetes szövetségese lett.

*

Senki a protestantismus nemzeti missiójától jobban áthatva nem lehet, mint én.

Senki a protestantismusban rejlő hatalmas, és nemcsak a nemzetiségre, hanem a társadalom nemesítésére is jótékony befolyást gyakorló erkölcsi hatalmát nem appreciálja jobban, mint én.

Bámulom multját, tisztelem jelenét és hiszek jövőjében.

De minél inkább alapulnak bennem meggyőződésen eme érzelmek, annál jobban fáj, ha a Bethlenek és Bocskayak után olyan államférfiut emelt magasra és tart fenn a protestantismus, mint Tisza Kálmán!

Mert hát jól van, fogadjuk el azt a természetes érzület kiindulási pontnak, hogy a protestans jobban húzódik a maga felekezeti belijéhez, mint más: de érthető-e akkor is a ragaszkodás a protestans elemek részéről, a mai Tisza Kálmánhoz?

Hát volt-e valaha katolikus államférfi, aki jobban az osztrák karjaiba dobta volna magát, mint Tisza Kálmán?

Nem volt!

És vigyázzon a protestantismus!

Most még elég hatalmas, hogy kellő időben újra győzelmesen harczoljon végig olyan harczokat, minők

a multban dicsővé tették nevét, halhatatlanokká érde-
meit.

De ha Tisza Kálmán sokáig folytathatja eddigi politikáját, akkor a nemzeti létnek összedült, elkorhasztott gyökereit még a protestantismus önfeláldozó lángjának nemes harmata sem üditheti sarjadó életre többé.

Magyarországon a katolikus elemek egészben véve nem oly tiszta magyarok, mint a protestánsok.

A protestantismusban, a mennyiben a protestánsoknak legnagyobb percentje magyar, jobban él a nemzeti törzs.

De éppen ezért jaj ennek az országnak akkor, ha az osztrák érdekek valaha szövetségest találnának a protestáns elemekben! Vagy azoknak vaksága és önzése miatt föl tudnák használni azokat!

Mert akkor Finis Hungariae!

II.

Tisza Kálmán első szereplése tehát összeesett a protestantismus utolsó politikai szerepével.

A bécsi patensek elleni harc, melyben a protestánsok csak a saját, de a nem protestáns elemek az egész nemzet jogainak harcát látták, az egész nemzet figyelmét és lelkesedését a protestánsok erélyes ellenzéke felé irányozák.

Abban az időben az öreg Balognak, a ki mint a debreczeni collegium professora, komikus volt még saját tanítványai előtt is; a kinek definitiói, dorgálásai és erkölcsös tanításai kedélyessé tették volna a haldoklót is: az öreg Balognak elég volt az ő recsegő s a mellett félig selypitő hangjával annyit mondani: »nem fogadjuk el«, hogy utána superintendensnek válasszák meg, s mint nagy hazafit, protestáns vezérférfit ünnepeljék.

Hát Tisza Kálmánt hogyan választották volna rögtön curátornak? hogyan ünnepelték volna nagy hazafi és vezérférfit gyanánt, mikor ő nemesak annyit mondott a patens ellen, mint az öreg Balogh, hanem olyan filipikákat eresztett meg minden alkalommal a protestánsok jogainak, és szabadságának védelmére, hogy sirtak a katolikusok is, a miért hogy ők protestánsok nem lehetének.

És az akkori mozgalmas napok alatt történt, hogy négy szabolcsi katolikus község együttesen tért át a protestáns hitre, s az ország katolikus nemessége és főne-

me-sége körében olyan hatalmas áttérési mozgalom indult meg, hogy a kath. klérus könyörögni ment Bécsbe a császárhoz, hogy hagyjon békét a protestans autonómiának, mert különben protestánssá lesz egész Magyarország.

*

Igy szövődtek össze, ez idő szerint utólszor, Magyarország politikai érdekei a protestantismus egyházi érdekeivel, s e vegyes házasságnak lett szülötte Tisza Kálmán.

Igy lett Tisza Kálmán már akkor a protestans politikai pártnak vezéri jelöltje; és ebből származott később nagy része ama szélsőbali ingadozásoknak, melyek Tisza Kálmánban, a hidegen kiszámított taktikai szempontok miatt (melyekkel aztán a szélsőbalit éppen úgy felültette, mint a balközépi publikumot) sokszor napi rendre kerültek. Mert a református papok, a kik a Deákpártban a centralisálók pártját látták, s azal nem törődtek, hogy a mi a Deákpárt szeme előtt lebeg, az nem osztrák, hanem magyar centralisatio, nem szerették a Deákpártot: de nem szeretve a Deákpártot, mégis jobb hazafiak és egyenesebb lelkű emberek voltak, hogysem csak azért látták volna be a balközép létezésének szükségét, hogy a hatalom a Deákpárt kezében ne maradjon: a szélsőbaloldal kezébe pedig ne kerülhessen.

*

És minél olosóbb a diesőség, minél könnyebben jön a szerencse, annál elbizottabbá tesz.

Valamint ha valaki minél könnyebben és hamarabb hódítja a nőket, annál hajlandóbb megvetni s lenézni az egész női nemet.

S a kinek a szerencse méreg, annak a szerencsétlenség nem orvosság.

S érhetett-e annál olcsóbb dicsőség és könnyebb szerencse embert, mint a milyen érte Tisza Kálmánt, mikor valódi érdemek, s hozzávaló tulajdonságok nélkül országos hírűvé lett egy nap alatt?

Mert igaz ugyan, hogy abban az időben Deák Ferencz sem tett mást, mint tiltakozott és hivatkozott, de abban, mikor Deák Ferencz tiltakozott és »1848«-ra hivatkozott, egy nagy politikai eszme rejlett; ebből lett a kiegyezés.

De mi rejlett abban, mikor Tisza Kálmán nagyon is köznapí frázisokkal »tiltakozott«, és a linzi békekötésre hivatkozott?

Egy nagy frázis, és semmi több. S ebből lett a balközép.

*

Sokszor látunk az életben embereket, a kikről positive tudjuk, hogy bennük túlnyomók a gonosz hajlamok, — és kik mégis egész életükben egyetlen egy rossz tettet sem követnek, vagy nem követhetnek el. — Mert ugy alakulnak körülöttük a viszonyok, hogy hajlamaik szerint tenniök lehetetlen.

Viszont sokszor látunk embereket, kiknek jósága s becsületességeért kezünket tűzbe merjük tenni, s kikről egyszer azt halljuk, hogy ezt vagy azt a bűnt követték el.

Ha tehát a körülmények ennyire tudnak uralkodni az emberen, ha bizonyos hajlamokat lehetetlenné tenni

s embereket hajlamuk elleni cselekvésre kényszeríteni egyformán tudnak: mennyire rohamosan fejlődhetik s mehet előre ott minden, a hol a hajlamok és körülmények összetalálkoznak s egymást egészítik ki vágy és szerencse?

És ha Tisza Kálmánban, öröklött természet, szokás, nevelés, terveket kovácsoló képzelődés által, mind egytől egyig megvoltak is ama jellemvonások, melyek által a magánszemély átment a politikai egyéniségbe: mégis megtörténhetett volna-e, vagy szükségkép ilyen eredményt szült volna-e akkor is, ha olesó dicsőség és könnyű szerencse nem működnek közre, hogy hamarabb kifejtsék benne az önhittséget, mint az önbírálatot; hamarabb kifejlesszék benne a hiuságot, mint az önértetet; hamarabb kifejlesszék benne a siker utáni szomját, mint az érdemek utáni vágyat, s hamarabb ígérjék neki a hatalmat, mintsem előbb megedzték volna benne az önuralmat?

*

Változott-e Mackbeth egyénisége az által, hogy a nénikék koronát jósoltak neki?

És mégis, gyilkolt volna Mackbeth akkor is, ha a nénikék koronát nem jósoltak volna neki?

Nem.

Igy tette Tisza Kálmánt bűnössé a szerencse, hogy végül legyen valami, a mi mentse.

Mert Istenemre! más mentsége azért, hogy ilyenné fajult mint a milyen, nincs, mint az, hogy nagyobb szerencséje volt, mint megérdemelte.

*

Há nem lett volna a Tisza Lajos fia, még akkor is érteni lehetne, hogy olyan siker és ünnepeltetés után,

mint a milyen első szereplése után érte, elvesztette volna a mértéket arra, hogy mennyi súlylyal kell Magyarországon birni az érdemnek, hogy lenyomja a mérleg serpenyőjét? s ha elkapva a siker mámorától, fölébredt volna szívében a frivolitás, ugy keresni a közpályán a saját hasznát és dicsőségét, hogy ne azért küzdjön, ne azt hirdesse, a mi az ő saját meggyőződése szerint igaz, hanem azt, a mi az emberek bizonyos tömegének szájize szerint van.

Mert a tömeg a politikában olyan, mint a varju a mesében.

Dicsérd énekét, és kiejti szájából a sajtot.

*

Ha Tisza Kálmán olyan egyéniség lett volna, a kihez a sátán hiába megy szerencse alakjában, hiába kísérti, hiába csábítja, nem vehet rajta erőt: akkor neki az a szerencse, melyben eltörpült mellette más, s csak maga nőtt óriássá saját képzeletében, nem lett volna szerencsétlensége.

De Tisza Kálmán olyan egyéniség, mint doktor Faust volt.

Nem abban az értelemben, hogy keresztül tanulta a világ összes tudományát, s csak akkor látta, hogy nem tud — semmit.

Nem! — Tisza Kálmán ezt nem tette. Ő az életben nagyon keveset tanult ahhoz képest, a mennyire hiszi magáról, hogy nagyon sokat tud. Tisza Kálmán mindentől tanult egy kicsit, de bármit is ki-merítően soha. Azért tud ő beszélni mindenről, s azért nem ért alapjában és alaposan semmihez. Azért tart mindent rosznak, a mit más tesz s azért tart mindent jónak, a mit ő cselekszik. Nincs benne genie, mely pó-

tolná benne a tudományt, s nincs benne tudomány, mely pótolná a geniet. Sok ismerete nincs; egy ismerete pedig absolute nincs: — »lelkiismerete.«

Tehát nem ebben az értelemben olyan Tisza Kálmán, mint doktor Faust, hanem abban, hogy ő is, mint Faust, ha sokáig nem sikerül neki az, a mire törekszik, kész fölkeresni a sátánt, hogy szövetségre lépjen vele.

*

Tisza Kálmán mohón ragadta meg és élvezte az első sikert.

Nemcsak azért, mert merész álmainak előfutárjait látta abban, hanem mert már akkor elégtételt keresett, s a sértett hiuság lázas dicsvágyának mámoros gyönyörével kéjelgett nevének országos viszhangjában. S meglehet, abban az időben sokszor állt tükre előtt, s gyönyörködött önmagában. S fülének nem volt szebb zene, mint e név hangzása: Tisza Kálmán!

Miért keresett elégtételt? mi sértette volt hiuságát már akkor?

E történetre sokan lehetnek még, a kik emlékeznek.

Ez volt Tisza Kálmánnak első, végzetszerű találkozása — Deák Ferenczcel.

Tisza Kálmán még ismeretlen nagyság volt: Deák Ferencz már az ország szemefénye és legfőbb reménye.

Egy kaszinói közgyűlés alkalmával (mert akkor még más tér nem volt) Tisza Kálmán feljött Biharból szerepelni.

Mert már nem tudta tovább tűrni az obscuritást.

Már akkor bejárta volt Angliát, — elolvasott egy pár politikai remekművet. S már nem fért a bőrébe. Éhezé a föltűnést, szomjazá a hirt.

És megjelent ama kaszinói közgyűlésen s olyan praepotens modorban, olyan megdöbbenő felsőbbbségi érzettel szólt bele a tanácskozmányokba, s lett minden lében kanál, hogy Deák Ferenczet elfutotta a méreg, s egyik felszólalását (Tisza ellen) azzal kezdte »kedves öcsém uram!« — mire az ott levők kaptak az alkalmon, hogy gúnymosolylyal nézzenek egymás szemébe, s a nagyhangu »ismeretlen nagyság« ellen ily módon demonstráljanak.

*

Tisza Kálmán elpirult és elhallgatott.

De bizonyosan olyasmit érzett, mint Pázmány Péter, mikor Nagyváradon nem őt tették meg első eminensnek.

Ez a lényegtelen kis epizód nagy jelentőséget nyert az események későbbi folyamában.

Mert egyik, s talán legigazabb magyarázata annak a mohóságnak, melylyel Tisza Kálmán minden alkalmat, — önbirálat nélkül, — megragadott, a mi Deák Ferenczcel szemben erősíthette őt.

S valamint Deák Ferenczben e jelenet óta állandón megmaradt az ellenszenv Tisza Kálmán iránt.

Ugy Tisza Kálmánban sohasem apadt a megsértett hiúság bosszuérzete.

S talán ez is egyik oka annak, hogy a későbbi sikertelenségek gyűlölködővé tették Tisza Kálmánt, — s hogy a balközép későbbi vezére előtt nagyobb czél lőn megalázva látni a Deák-pártot, mint fölemelve látni a hazát.

*

De hogyan lett Tisza Kálmánból, a protestans debut után a balközép vezére? holott első szereplésében sem politikai érdemek, sem államférfiúi tulajdonságok nem álltak benne a nemzet szeme elé?

Erre megfelel a következő fejezet.

Teleki László tragédiája.

I.

A világ történetében alig van második példa rá, hogy oly hiába ontatott volna vér, mint a mily hiába ontatott ki gróf Teleki László szivéből. Kiontatott saját keze által, mint engesztelő véráldozat: és eredményezte éppen ellenkezőjét.

És soha végzetesebben nem szövődött össze két név, soha sem folyt össze végzetesebben két vér, mint a Teleki és a Tisza vér.

Tisza Kálmánnak anyai részről őse volt Teleki Mihály, a néhai erdélyi cancellár, Apaffy Mihály mindenható ministere. És nagybátyja volt gróf Teleki László.

Két Teleki vérnek kellett összejátszania, hogy Tisza Kálmán azzá lehessen, a mivé lett.

Egyik mely kicsordult; a másik mely — belement.

*

Tisza Kálmán furcsa dilemmába kerülne, ha egyszer csak eléje állitana gróf Beust, s így szólana hozzá: »tartozol nekem a külügyministerséggel.«

»Hogyan tartozom én néked a külügyministerséggel?« kérdezné talán gróf Beusttól Tisza Kálmán.

»Ugy tartozol nekem a külügyministerséggel, — felelné vissza gróf Beust, — hogy nekem köszönheted, hogy nagy emberré lettél. Én fogattam el Drezdában gróf Teleki Lászlót, én szolgáltatam ki őt az osztrák rendőrségnek, S ez okozta halálát. Én annál inkább elvárhatom tőled, hogy Andrásst megbuktasd, mert Andrásy is mint magyar minisiterelnök buktatott meg engem. Pedig arra, hogy Andrásy minisiterelnökké lehetett, nem kevesebb hálával tartozott nekem, mint talán te tartozol Andrásynak, hogy minisiterelnökké lenni ő is segített téged.«

Ezt felelné gróf Beust, és gróf Beustnak teljesen igaza lenne.

*

Mert bármily népszerűvé tette is Tisza Kálmánt a protestans debut, bármennyire ráirányozta a nemzet rokonszenvét Tisza Kálmánnak, apjától látszólag egészen elütő politikai iránya: mégis a gyors siker (nem lévén komoly alapja) épp oly gyorsan elszállt volna, mint a hogyan jött, ha közbe nem játszik gróf Teleki László tragédiája.

Mert a míg gróf Teleki László élt, mi volt Tisza Kálmán az 1861-ki országgyűlésen?

Messze mögötte állt Bónis Sámuelnek, Nyáry Pálnak, messze mögötte még Jókai Mórnak is.

Beszédeinek nem tartalma hatott, (s ez nem hatott soha azóta sem,) hanem iránya. (Igy történhetett, hogy Tisza későbbi beszédeinek ürességét is elhízték az — irányért.)

Hatott pedig akkoriban iránya azért, mert ellentétben látszott lenni az apja irányával, s azért, mert ezt az irányt gróf Teleki László kezdte meg, a ki a nemzetnek bálványa, Tisza Kálmánnak pedig nagybátyja volt.

A nemzet tapsolt Tisza Kálmánnak »irányáért,« mint a hogyan tapsolt a Deák-párt Szilágyi Virgilnek Irányiért, mikor a Bösörményi meggyilkoltatása ügyében Szilágyi Virgil felszólalt ellene.

A kegyelet és a rajongás, melyet a nemzet nagy többsége gróf Teleki László iránt érzett, átszármazott Tisza Kálmánra is, mint a hogyan a grófi cím, melyet valaki érdemeiért kap, átszármazik annak érdemtelen, és sokszor méltatlan fiára is.

*

Mert Deák Ferenczért, a ki akkor Teleki László ellenfele volt, sohasem rajongott a nemzet.

Tisztelte, becsülte, bámulta, de nem volt bele szerelmes.

Nem is lehetett.

Deák Ferencz meggyőző szellem volt: s nem hódító szellem. Nem kereste mások kedvét soha, és unta ha az övét keresték. Mint benne nem lakott szenvedély, nem ébreszté fel azt másban. Cato volt, de sohasem halhatott volna meg úgy, mint Cato: mert nemcsak a dicsőséget, hanem a balsorsot is nyugodtan tudta viselni. A jog terén hajthatatlan, az igazság terén méltányos. Barátaiban nem a gyöngeségeket választotta, hogy őt kövesse: s ellenségeiben, hogy őket leverhesse, nem a gyöngeségeket kereste ki. A tiszta igazság, mely lénye lett, ellensége volt minden ábrándnak, minden illúciónak. Rajongás pedig és szerelem, ábránd és illúzió nélkül nem képzelhető. Magánéletének sem voltak »eseményei.« Alakja nem volt elragadó. Soha egy kihívó szót nem mondott, s mikor igazsága volt, akkor volt legkegyesebb: s mindez a magyar természetnek nem imponál, mely csak akkor boldog, ha szilaj fölhevülésben azt mondhatja valakiről: »az istenit neki! — ez fenegyerek!«

*

Teleki Lászlóban pedig minden megvolt, hogy az embereket elbájolja, és hogy az emberek rajongjanak érte.

Először is kifogástalan volt mint gentleman, másodszor tele volt költészettel.

Bolondultak utána a nők, s ez egy közpályán álló férfinál maga elég, hogy az »érdekesség« által magasra emelje. Suttoghattak felőle mystikus kalandokat, veszélyes gyönyörök meséit, — toldhatta, foldhatta mindenki a maga tetszése szerint, és mindenki azt szerethette Telekiben, a mit őnmagában szeretett. Ehhez járult a száműzetés, — az elfogatás, s a váratlan és rejtélyes megjelenés itthon.

*

És hogy gróf Teleki László nymbusa még nagyobb, neve még imádottabb legyen, mindezekhez hozzájárult — halála.

Halála, mely a legkritikusabb pillanatban, váratlanúl, előre nem látva, sőt nem is sejtve jött, s melyet rövid idő alatt a »legnagyobb magyarnak,« gróf Széchenyi Istvánnak, szintén rejtélyesnek látszott öngyilkossága előzött meg.

Ha Széchenyiről általános volt a hit, hogy nem önmagát lőtte agyon, mennyivel általánosabb lehetett ez Telekinél! Telekinél, ki nem Döblingben, hanem nemzete szívében lakott; ki nem játszotta le szerepét, mint Széchenyi, hanem mintegy csak akkor kezdte játszani igazán.

Teleki haláláról a legmystikusabb verziók jártak szájról szájra, s bár ezek megbízhatósága iránt senki sem adhatott számot magának, mégis maradt belőle általánossá lett egy érzület, az, mely e megrendítő eset

hatása alatt mindinkább elfordult Deák Ferencz békülékeny politikájától.

S mint ilyen izgatott pillanatokban mindenkor lenni szokott, az emberek (különösen a magyar ember), kéjelegtek a gyászban, és keresték az okokat, hogy a nagy elhatározásoknak képeit szülő hazafias fájdalma minél magasabbra csigáztassanak.

Igaz, hogy a »nagy elhatározások« ilyen izgatott pillanatokban rendesen el szoktak aztán csöndesedni a kivitel utolsó stádiuma előtt, de mindegy: mert a hazafias fájdalma édes gyásza mégis csak kielégittetik, s bizonyosan eltart addig, míg a ponyvairodalom meg nem gazdagszik, s a politikai szájhősök népszerűkké nem lesznek belőle.

*

Gróf Teleki Lászlót úgy gyászolta a nemzet, mint mártýrt.

Pedig Teleki László nem annyira mártýr volt, mint inkább tragikai hős, a ki életével váltotta meg bukását.

Meghalt, mert a hazafi kötelessége összeütközött benne az adott szóval.

Meghalt, mert belátta, hogy csalódott: és csalni nem akart!

Gróf Teleki László nagy alakja marad történetünknek, oly nagy, hogy még Tisza Kálmán (a ki nyomdokaiba lépett) sem kisebbitheti meg.

*

Teleki László halálának története, noha ma már nincs véleménykülönbség abban, hogy saját kezeivel oltotta ki életét, ma sincs annyira földerítve, hogy annak minden indoka, s minden részlete összhangban álljon a néző szeme előtt.

Ma sincs annyira földerítve, hogy abból egészen tisztán kidomborodnék gróf Teleki László tragikus sorsa, melynek az ő egyénisége, az ő jelleme szerint más kimenetele nem lehetett.

Teleki Lászlóban megvolt az anyag, a miből a természet a nagy embereket gyurja. Költői képzelet, éles ítéllettel. Széles látkör, s elegendő mélység. Emberismeret és tiszta világnézet. Concipiáló erő, s kellő gond a kivitelben. Merészség az elhatározásban, óvatosság a részletekben. Hév, összeolvadni eszmével vagy tárggyal, s önbírálat, fékezni a hevet. De a fényoldalak mellett mint tragikai alkatrészek: a hiuság, és az élet gyönyöreinek sokszor mértéken felüli vadászata.

Ha Teleki László egyéniségét mint bevégzett egészet nem hagyja hátra az utókornak a politikai pálya, mint bevégzett egész áll ő az utékor szemében az irodalom terén.

Ha Teleki László a politikus nem hagyott maga után halhatatlan művet, s csupán igaz és nemes törekvéseket: halhatatlan és bevégzett alkotást hagyott maga után mint költő.

Ha őt a politikust a siker utjáról kizökkenti a tragikus sors: mint költőt a siker ösvényén kalauzolja a — tragédia.

Mint politikus tragédiát játszott: mint költő tragédiát írt.

Mint politikus nem volt a sorsnak kegyence.

Mint költőt megörökíti a »K e g y e n e z.«

*

Katona József Bánk-bánja mellett világirodalmi színvonalon csak egy tragédiánk áll; az, melyet gróf Teleki László teremtett.

Sajátságosan előzi itt meg az államférfiut a költő.

A költő oly eseményekbe nyul, melyekhez sokban hasonlók azok, miknek a későbbi államférfi áldozatul esik.

Petron Maxim tragikuma a bosszu szenvedélye.

Petron Maxim kora a római társadalom és a keresztény civilisatio zavart összeolvadása. Egy bomló állam, és egy keletkező társadalom meghatározhatatlan vegyülete. Forrongó viszonyok, uralkodó egyének és uralkodó eszmék nélkül. A pillanatnyi czélok harcza, szemben az örök törvényekkel. Elnyomott jogok, és viroló önkény. Petron Maxim összeesküszik Caesar ellen és megöli Caesart.

*

De Teleki László nagy tulajdonságai mellett, melyek epikai fénynyel világítják meg egyéniségét: ott volt tragikai alkatrésznek a hiúság.

Mert ha a hiúság szenvedélye nem volna az, mely félrebillenté küzdelmeinek mérlegét: vajjon merészelt volna-e az ő helyébe ülni — Tisz a Kálmán.

Ha Oktáviusz nem látta volna Julius Caesarban azt, amiért Brutus törét Caesar szívébe döfte, merészelt volna-e csak gondolni is arra, hogy »Caesar« legyen belőle?

II.

Gróf Teleki Lászlóban a nemzet nemcsak az államférfiut kereste, hanem azt hitte, hogy megtalálta benne a politikai megváltót is.

Ausztria nagy hatalmi állását a francia fegyverek ingatták meg akkor Olaszország érdekében. Gróf Teleki

László pedig III-ik Napoleon császárnak egyik legbizalmasabb embere volt.

Nemesak bizalmas embere volt, de egyik legbefolyásosabb tanácsadója is, kit a legmagasabb körök ünnepeltek a császár udvarában.

Gróf Andrássy Gyula, ki mint száműzött, már akkor a diplomatiára adta magát, s olyan nagy diplomata volt már akkor is, hogy mikor emigrans pajtásai segélyért fordultak hozzá Londonban, mindig eléjük vágott egy zálogcédlőt, annak bizonyítására, hogy pénze nincs, (mialatt paripákat tartott és naponkint kilovagolt a Hyde-parkba) Teleki Lászlónak köszönheti, hogy Párisban absolute nem talált hálás talajt diplomatiái tehetségeinek méltánylatára, a miért később, mikor mint magyar miniszterelnök visszatartotta a monarchiát a francia-német háborúból, fényesen állott boszút III-ik Napoleonon.

*

Hogy gróf Teleki László mennyire »otthon« volt a párizsi udvarban, mutatja az, hogy gróf Andrássy Gyulának egyetlen hódítása Napoleon udvarában a bájos Kendeffy Katinka grófnő volt, a ki neje lett.

*

Magyarország Napoleontól várta a szabadulást, s azért látott a nemzet megváltót Telekiben, mert tudta, hogy neki barátja Napoleon.

És Teleki László mellett akkor nemesak Deák, hanem még Kossuth is háttérbe szorult.

Mikor gróf Teleki Lászlót elfogták Drezdában: a nemzet kövé meredt. S mikor egyszer csak hirtelen ment, hogy gróf Teleki László »haza jön«, mámoros örömmel futotta át.

*

Gróf Teleki László elfogatásának és hazatérésének történetét egészen kell ismernünk, hogy teljesen megérthessük a következményeket.

Gróf Teleki László a forradalom után Párisban lakott, és a legmélyebb rokonszenv és barátság fejlődött ki közte és báró O. I.-né közt, kinek férje mint hős vérzett el a hazáért a római sánczokon a szt.-tamási csatában.

Erre az időre esett, hogy b. O. I.-né idősb leánya (ki gróf Gy. Á.-hoz ment nőül) közeledett az időhöz, hogy első gyermekével anyává legyen. Az ifju grófné, hogy betegágya mellett édes anyja is ott lehessen, Drezdába ment megszülni gyermekét, — s anyja Párisból csakugyan oda is sietett.

Szászország ministere akkor báró Beust volt, a kinek titkos álmai közt már akkor ott lebegett az osztrák monarchia külügyministersége, s ki tehát semmiféle alkalmat el nem szalasztott, hogy Ausztriának kedves szolgálatokat tegyen.

Báró Beust, mikor e dologról hírt vett, meg volt győződve arról, hogy gróf Teleki László (kiről az volt az általános hit, hogy a francia udvarnál Ausztria ellen conspirál) meg fogja látogatni incognitóban Drezdát. S kiadta a rendeletet titkos rendőreinek, hogy amint gróf Teleki Drezdába teszi a lábát, el kell fogni.

A szász minister nagyon becses aquisitiónak hitte czélja előmozdítására, ha foglyává tesz egy veszedelmes conspirátort s kiszolgáltatja perfid módon Ausztriának.

S ugy is történt.

Gróf Teleki László megjelent Drezdában incognitóban; de a viszonyok részleteibe jól beavatott titkos rendőrség, egyetértve a vendéglőssel, nyomára jött és gróf Teleki László elfogatott.

Aztán pedig kiszolgáltattott Ausztriának.

*

Meglehet, hogy gróf Teleki László csakugyan benne volt némely conspirációban, melyek az akkori francia udvar kalandos légkörében szövettek, de meg vagyok győződve róla, hogy gróf Teleki László maga sem tartotta teljesíthetőknek ama reményeket, melyeket a nemzet ő hozzá kötött. Továbbá nagyon valószínű az is, hogy gróf Teleki László az ő hozzá kötött remények nagyságát mindaddig nem ismerte egész terjedelmében, míg haza nem jött.

De akár volt benne gróf Teleki László a francia udvarnál szőtt conspirációkban, akár nem; Ausztria lovagias uralkodója azokat nem tudta positive felőle; de egyet positive tudott, azt, hogy gróf Teleki László gentleman és gavallér.

E személyes momentum mellé ott volt politikai momentumnak még az is, hogy Ő Felsége lelkében már akkor erős gyökeret vert a vágy, kibékülni nemes és hű magyar nemzetével, s e vágnak eklatánsabb jelét abban az időben nem adhatta, mint azáltal, ha gróf Teleki Lászlónak megengedi, hogy hazájába térjen.

*

De tekintve gróf Teleki László prononceirt egyéniségét, tekintve az akkori hangulatot Magyarországon, a fejedelem nem tehette meg ezt minden garancia nélkül.

Mikor tehát gróf Teleki László Bécsbe vitetett, magához hivatta őt a császár és fogadta személyes kihallgatáson.

Nyájasan, szívélyesen, de röviden szólt gróf Telekivel.

Legmagasabb kegyelmével kijelentette neki, hogy visszaadja szabadságát s megengedi neki, hogy hazájába

térjen, »de természetesnek fogja találni — folytatta a fejedelem — ha elvárom öntől, hogy **nem fog mélyen belemenni a politikába.**“

Gróf Teleki László e fejedelmi szavakra nem válaszolt semmit, hanem mélyen meghajtotta magát.

Ő Felsége pedig megfordult és eltávozott.

*

Gróf Teleki László meghajlását a fejedelem úgy tekintette, mint gróf Teleki László ígéretét.

Tekinthette-e másnak?

Nem tért-e vissza gróf Teleki László azonnal a hazába?

Holott pedig, ha gróf Teleki László nem akart volna hajlandó lenni arra, hogy eleget tegyen annak, a mit Ő Felsége »elvárt tőle«, vagyis hogy »ne avatkozzék mélyen a politikába«, szabad lett volna-e Ő Felsége világos clausulája után visszatérnie hazájába?

*

Gróf Teleki László maga átlátta ezt és így magyarázta — később.

De — mint Lear király mondja, — »jaj! annak a kit késő bánat ér!«

*

Gróf Teleki László Bécsből egyenesen Szirákra, (Nógrádmegye) nővérének látogatására ment.

Ünnep volt a nap, melyben gróf Telekit visszakapta a nemzet.

A még akkor mindig a forradalom ábrándjain s az elszakadás sovár hitén csügghető nemzeti chauvinismus bizonyosra vette, hogy gróf Teleki László határozott megállapodásokat hozott a zsebében Napoleontól, s oly

rajongó áhitattal csoportosult Teleki körül, mint Columbus körül az ő hajónépe, mikor hosszú reménytelenség után megmutatta nekik Amerikát.

De ugyanakkor föltámadt a minden nagyságnak lábnymait üző irigység, titkos rágalom és gyanúsítás, mely problematicusnak találta a császár kegyelmét, és gróf Teleki László váratlan hazatértét, és azt suttogetta, hogy gróf Teleki László eladta magát a hatalomnak.

*

Minek rajzoljam bővebben az akkori viszonyokat? Minek hivatkozzam a kétségbeesőknek görcsös ragaszkodására minden iránt, a mitől segítyt várnak? Minek hangsúlyozzam azt a régi axiomát, hogy semmi sem olcsóbb, mint a népszerűség, de semmit sem kell drágábban megfizetni, mint a népszerűséget? Mért magyarázom bizonyos nemzeti érzületeknek galvanicus hatalmát, melylyel izgatott pillanatokban megolvasztják még a villámháritót is? Mért fejtegessem, hogy ha valakit a közvélemény valamely missióra kijelöl, árulónak tartja, ha az elől ki akarna térni? Mért részletezzem a hazaszeretnek csábító varázsát minden más szeretet fölött? S mért mondjam, hogy a hazaszeretet csábításainak ellentállani lehetetlen, ha az először is az egyéni hiúságot ostromolja meg?

*

És mi az: »nem avatkozni mélyen a politikába?«

Azt jelenti-e ez, hogy ne is érintkezzünk azokkal sem, a kik politizálnak? Ki volt az akkor Magyarországon, a ki nem politizált? — (Sőt ki az még most is, a ki nem politizál?) Tehát haza jönni, és nem érintkezni senkivel? Ezt kívánta volna ama fejedelmi szó? De hisz ez lehetetlen! Miért engedte volna meg akkor, hogy visszatérhessen hazájába?

Hol van az a honfi, a ki néma maradhasson, mikor érzi, tudja, hogy szava a hazának javára lehet? S nem lett-e gróf Teleki László rögtön, a mint hazatért, központja egy nagy nemzeti pártnak? Visszautasíthatta-e gróf Teleki László nemzetének hozzá tapadó bizalmát? mondhatta-e azoknak, a kik körüle sereglettek: nekem politizálnom nem szabad! — Nem felelték volna neki azok joggal azt, hogy »hát akkor miért jöttél — h a z a ?«

*

És a ki oly magaslatán állt a hatalomnak nemzete fölött, mint állott gróf Teleki László, nem érezhette-e egészen biztosan magát abban, hogy ő vezesse az eseményeket, s ne az események sodorják magukkal őt? Nem ebből a »biztos« érzésből származott-e minden államférfi végzetes bukása, s mégis okultak-e ebből azok, a kik hasonló helyzetbe jutottak?

S lehet-e csodálkozni a fölött, ha ezek közt gróf Teleki László sem volt kivétel?

Gróf Teleki László, mihelytt hazajött, már nem volt többé föltétlen ura magának: és belement volna a politikába még akkor is, ha a fejedelmi kikötést nem úgy értelmezte volna, mint a hogyan (azóta még hiresebbé vált prókatori okoskodásával) elcsürte csavarta neki — T i s z a K á l m á n.

*

Tisza Kálmán ugyanis, kinek a rokonsági köteleknél fogva nagy érdekében állt, hogy nagybátyja, gróf Teleki László kezébe ragadja azt a gyeplőt, melyet az események nyujtanak eléje, úgy magyarázta a Bécsben történeteket, hogy mikor gróf Teleki László meghajtottta magát némán Ő Felsége előtt, ez a meghajlás csak a hódolatnak udvarias kifejezése, s Ő Felsége

kegyének megköszönése volt, de ezáltal gróf Teleki László nem tón Ő Felségének semmi ígéretet.

*

És gróf Teleki László kitűzte a zászlót.

Kitűzte egyrészt azért, mert azt hitte: csak addig megy belé a politikába, meddig ő akar.

Másrészt azért, nehogy félremagyarázzák hazajövetelének körülményeit, s visszavonultságát gyanúba vehessék.

*

Kitűzte a zászlót, mely alá a nemzetnek »hangos« része sorakozott, s mely többségnek látszott volna akkor is, ha Deák Ferencz pártja kétszer számosabb lett volna. S a különbség Teleki László és Deák Ferencz pártja közt az volt, hogy a mit Deák Ferenczé az óhaj-tások maximumának tekintett, azt Teleki Lászlóé a követelések minimumának tekintette.

Deák Ferencz nem élt illúsióban: ő ismerte Austria erejét. Gróf Teleki László pedig sokkal gyöngébbnek hitte Austriát, mint a milyen volt.

Deák Ferencz méltányos akart lenni, mert Austria volt a közeledő fél.

Teleki László azért tartotta elérkezettnek az időt a követelésre, mert Austria volt a közeledő fél.

Ebből származott a két jelszó, mely a két pártot megkülönbözteté egymástól.

Egyik föliratot óhajtott, a másik határozatot.

S e jelszók bármily ártatlanok voltak is *in thesi*, ámde mihelytt medrükbe torlódott a nemzet szenvedélye, rögtön hullámokat vertek *in praxi*.

Mert mindkettőnek közös kiindulási alapja volt ugyan, de mindkettőnek más a *consequentia*ja.

Egyik nem ismerte el egyezkedő félnek a meg nem koronázott uralkodót, és ezzel megtagadta a *pragmatica sanctiót*, mely a koronázás előtt is elismeri a trónöröklés rendjét: a másik a *pragmatica sanctió* alapján állt, s elismerte egyezkedő félnek azt, a kivel azonban csak akkor egyezett volna meg, ha előbb megkoronáztatja magát.

*

A ki jogot politikai szempontból magyaráz, annak állása mindig ingadozó, mert olyan térre viszi a jogot, hol a hatalom esélyei döntenek.

A ki azonban a politikában a jog szikláin marad állva, annak a hatalom viharai nem ártanak soha.

A politikának hullámai magasra dobták Teleki Lászlót, úgy hogy ő mélyen maga alatt láthatta Deákot.

De mikor Teleki László legmagasabban állt: akkor kellett éreznie, hogy nincs alatta szilárd talaj. Deák pedig kőszirten állt, melyet semmi meg nem rendíthetett alatta.

És mikor megindultak az országgyűlés tanácskozmányai, akkor kellett csak észrevennie gróf Teleki Lászlónak, hogy bárha talán ő maga épp oly őszintén óhajtotta a kibékülést Austriával, mint Deák Ferencz, mégis minden békülékeny és objectiv elem a Deák pártján ült: a Teleki pártját pedig ellepte a gyűlölet, a bosszú, a multak felejtetlenségének égő szenvedélye.

Minden érvet, melyet a jog és a nemzeti erélynek békülékeny szempontjaiból előhozni lehetett, kimerített az a forma, melyet Deák képviselt.

A »határozat« indokolása pedig — éppen ez okból, — természetsszerűen átesapott a forradalmi hangba.

»Hová küldjük a feliratot? mikor nem tehetünk a borítékra czímet!« szólt a határozati párt egyik tagja, Váradi Gábor.

Böszörményiék pedig eleve tagadták, hogy Magyarország és Austria közt lehetséges lehetne a kibékülés.

S e pártnak volt vezére gróf Teleki László.

Mikor ő ezt észrevette, már bent volt a politikában — mélyen.

*

Csaknem a fenéknek sáros iszapját érezte már.

*

Megállani, vagy visszatérni nem volt többé lehetséges.

Mert mi a sorsa az oly államférfiúnak, a ki mint vezére valamely mozgalomnak, annak hátamögé vonul?

Megállítja-e azáltal a megindított mozgalmakat?

Nem! — Mert az megy előre — nélküle.

Ilyen helyzetben az önuralom gyávaságnak, a bölcsesség árulásnak látszik.

Oly elemek zudútlak Teleki után, hogy előtte csak egy tér állott: az agitáció. Agitátorrá kellett lennie vagy visszavonulnia.

És gróf Teleki László tényleg agitátorrá lett. Mindaz, a ki neve után indult, már ezáltal is agitálva volt.

S minél inkább csökkentek a kiegyezés chanceai, gróf Teleki pártja annál erősebb lett.

S ha valakire, hát Teleki Lászlóra is ráillik az, a mit a lángeszű gróf Desseffy Aurél az agitátorokról örök igazságképen kimondott:

»Van-e nagyobb szerencsétlenség status emberre nézve, mint hajlam, szabad választás, vagy körülmények

által nyújtott oly helyzet, melyben agitáció útján, alulról fölfelé vala kénytelen változtatási eszméinek sikert eszközölni? Hogy ezeknek csak csekély részét is ki- vihesse, hogy a felsőbbséget engedélyekre készítse, kénytelen izgatáshoz nyúlni, vágyakat ébreszteni, szenvedélyt, lelkesedést, jó és rossz indulatokat a maga érdekében behuzni... Az agitátorok csakhamar elsodorva látják magokat az ideák által, melyeket ébresztettek, fölemésztve tanítványaiktól, mint Amerikában a vadaknál, hol a fiuk szüleiket agyonverik. Én mindig sajnáltam inkább, mint kárhoztattam az agitátorokat. Hibáik nem személyes sajátuk: de sajátos átkai a szerepnek, melyet elvállaltak: *un vice de position*; kinjaik azonban és szenvedéseik valóságosak, s annál keserűbbek, minél tisztább szándokkal léptek fel pályájokra.«

*

Franciaországból (a nélkül, hogy erre gr. Teleki László provocálta volna) egy előkelő francia diplomata, Telekinek személyes barátja, levelet irt neki, melyben arról tudósította, hogy a párisi császári udvarnál korainak tartják Magyarországon a forradalmi törekvéseit, s figyelmeztette Telekit, hogy pártját mérsékelje.

Ez volt az első döfés, mely Telekinek a már akkor élesre fent önbírálatot szívébe döfte.

Tehát úgy fogják fel őt Párisban, s talán Bécsben is, mint a forradalmi párt vezérét!

*

S itt kezdődik észrevehető meghasonlása önmagával.

Ideges, szórakozott és mélabús lett. És a mániának bizonyos előjelei tünedeztek föl rajta.

Az volt mániája, hogy Deák Ferencz pártjában mindenki haragszik ő reá, sőt talán megveti őt.

S ez a félelme annyira ment, hogy mikor egy alkalommal a muzeum lépcsőjén lejött sszembetalálta Lónyay Menyhértet (a ki pedig mindig jó barátja volt), s Lónyay éppen egy pap képviselővel váltott szót, a ki akkor távozott el tőle, Teleki (Lónyayt meglátva) zavartan közeledett felé, s kérdé tőle: ki volt az, a kivel elébb beszélt?

»Egy pap« felelte Lónyay.

Teleki elpirult és szenvedő hangon, csaknem remegő idegekkel mondá:

»Nincs ínyedre, hogy megszólítalak? — Terhedre vagyok? nem akarsz velem beszélni?«

»Én? — kérdé elbámulva Lónyay, — miért?«

»Azért, mert olyan nagy hangon mondtad ki, hogy ,pap‘.«

Lónyay elnevette magát.

»Mit gondolsz? — hát úgy ejtsem ki, hogy ,pap‘?

*

Gróf Teleki László lelkében összeomlott a világ! Elhagyta ítélő ereje. Kétségbeesett.

Érezte, átlátta, hogy Deák Ferencznek van igaza, s érezte magát törpülni Deák Ferenczezel szemben.

S mindezeknek tetejében, mint a chérub lángoló kardja, intett felé az »adott szó.«

Irtózatoss szenvedések közt kereste a kijárást e dilemmából, és nem találta.

*

Erre az időre esik, hogy Deák Ferencz, mint lovagias ellenfél, elküldte gróf Teleki Lászlónak azt a beszédjét, melyet a feliratügyébn az országgyűlésen tartani készült.

Elküldte azért, hogy ha Teleki más nézetten van, legyen ideje kidolgoznia válaszáát, s legyen alapja, a mire építse beszédjét.

E beszéd, mely legnagyobbszerű volt mindazok közt, melyeket Deák Ferencz életében mondott, melynek alapjai megdönthetetlen jogi és politikai igazságok valának; melynek logikájához nem férhetett ellenérv, s melynek egysége oly tömör volt, hogy egyetlen rést nem engedett rajta ütni másnak: végkép lesujtotta gróf Teleki Lászlót.

Két éjjel gondolkozott, jegyzéseket írt, hogy Deákkal szemben megvédhesse positióját, — s nem ment semmire.

A miket papírra tett, frázisok voltak.

Csömör fogta el lelkét önmagától....

És a harmadik éjjel a gyön lőtte magát.*)

*

»És így hala?« — Így!

Mert más kijárás nem volt.

Élve eltörpült volna. Halálával újra nagy lett.

És nem nevette ki senki. És megsiratta mindenki!

Másnap reggel már tanácskozmányra gyűlt össze az országgyűlés, mikor gróf Teleki László nővére önmagából kikelve, berohant a gyűlés-terembe, s kiejtő a borzasztó szavakat:

»Teleki László meghalt erőszakos halállal.«

*

A képviselők felugráltak: a gyűlést bezárták. Mindenki a szervitatéri Teleki-házba sietett.

*) Mikor reggel szobáját feltörték s halva találták, le sem volt vetkeződve. Látszott, hogy íróasztala mellől kelt fel, s író tollát letéve, nyúlt pisztolyához. A mit író tolla kifejezni nem tudott, azt a pisztoly megdöbbenő igazsággal fejezte ki. — Íróasztalán egy félig telt theás csésze állt, mellette Deák Ferencz beszéde, s előtte Telekinek türedékes jegyzetei. Levelet nem hagyott hátra senkihez. Kiömlő vére volt utolsó vallomása.

Gróf Teleki László halva feküdt.

Ő megtette a magáét, és nem tehetett róla, ha a nemzet nem vonta le véres önbírálatából a tanulságot.

Nem tehetett arról, hogy a nemzet egy része úgy akarta leróni hódolatát emlékének, hogy megteszi utódjának Tisza Kálmánt.

Ő nem tehetett róla, hogy halálát nem úgy magyarázták, a mint történt, s azt hitték, boszút állnak érte, ha még magasabbra emelik azt a zászlót, a mely megölte őt.

Ő nem tehetett róla, hogy nevének félisteni dicsfényét utódjai áruba bocsátják a népszerűségért, és halhatatlanságának palástját az ő véres keresztfája alatt egymás közt elkótyavetyélik.

*

Gróf Teleki Lászlót úgy gyászolta a nemzet, mint — mart y r t.

Hogy minek volt Teleki László mart y r j a? — ezt az igaz, meg nem tudta magyarázni senki.

De ez mindegy volt. A nemzetnek mart y r r a volt szüksége, és Teleki László erőszakos halállal mulván ki, nagyon alkalmas volt erre.

Tisza Kálmán nyárfából egyszerre jegenye fa lett.

Annak a pártnak, mely Teleki László halálával fejetlenné vált, vezér kellett: Tisza Kálmánnak pedig (hogy az maradjon a mi addig volt) párt kellett

A határozati párt egyenes örökösödés hiányában elfogadta az oldalörökösödést: és Tisza Kálmánban vezérének ismerte el a Teleki-vért.

Csak hogy innen kezdve nem az a »Teleki-vér« mozgatta Tisza Kálmán elhatározásait, amely kiesordult, hanem az, a mely belé ment.

Teleki Mihály és Tisza Kálmán.

Régi igazság, hogy a történelem gyakran ismétli magát. Ezt az igazságot azonban eklatansabbul nem bizonyítja be egy analogia sem, mint Teleki Mihály és Tisza Kálmán analogiája.

Erdély önállóságát Teleki Mihály temette el.

Magyarországnak 1867-ben kivivott alkotmányossága pedig Tisza Kálmán uralkodása alatt oda jutott, hogy nem kell azt féltенünk többé az abszolutizmustól.

Nem kell féltенünk többé, mert soha az abszolutizmusnak sikerültebb és tetszetősebb formája nem volt, mint a Tisza Kálmán jelenlegi alkotmányossága.

Mert hol van most az az abszolutizmus, melylyel szemben a nemzet akarata oly semmiség volna, mint a mily semmiség a nemzet akarata Tisza Kálmán alkotmányos akaratával szemben?

Hol van az az abszolutizmus, mely képes lenne a nemzetet oly mértékben kényszeríteni arra, hogy lemondjon jogairól, mint a hogy Tisza Kálmán alkotmányos uralkodása alatt ezekről lemond a nemzet — önként?

Hol van az az abszolutizmus, mely képes lenne ugyanorránál fogva hurezolni a nemzetet, mint az alkotmányos Tisza Kálmán?

Hol van az az absolutismus ,mely oly büntetlenül jutalmazná meg a nemzetámitást, a nyílt hazugságot, és politikai szemérmetlenséget mint Tisza Kálmán alkotmányossága?

*

Nincs sehol!

Absolutismust már láttunk, mely a birkát orosz-lánná ingerelte.

De absolutismust, mely az oroszlánból birkát csináljon, csak azóta ismerünk, mióta kormányon ül Tisza Kálmán.

Mióta Tisza Kálmán uralkodik, azóta el van döntve, hogy Magyarországon nem a parlament többsége csinálja a kormányt: hanem a kormány csinálja a parlamenti többséget.

Kell-e ennél sikerültebb absolutismus?

S lehet-e tetszetősebb formája az absolutismusnak, mint az, melyhez ezenfelül a nemzet még ragaszkodik is, sőt fél, hogy — elveszti!

Oh! böles és büszke magyar!

*

Tehát Erdély önállóságát Teleki Mihály temette el.

Teleki Mihály pedig — anyai ágról — Tisza Kálmánnak egyik őse volt.

Ezért mondtuk, hogy: soha végzetesebben nem olvadt össze két vér, mint a Teleki és Tisza vér.

Tekintsünk vissza a multba. Nézzük végig Teleki Mihály politikai életét, vonjuk le abból Teleki Mihály státus-férfini egyéniségét, és megdöbbenve fogjuk tapasztalni, hogy Erdély sirásójának élete és politikai egyénisége teljesen azonos a Tisza Kálmánéval. Megdöbbenve fogjuk érezni, hogy Teleki Mihály életében egy profécziát hagyott ránk a mult, — egy profé-

eziát, mely eddig Tisza Kálmánban teljesedett. Jaj nekünk, ha továbbra is teljesedni fog!

*

Teleki Mihály sátus-férfini egyéniségének történeti jellemzésére álljanak itt a következő sorok:

»Teleki ügyes-ravasz diplomata. Politikai eszméit, céljait s eszközeit oly változatossággal képes a fenforgó körülményekhez alkalmazni, annyira nem daczol, nem száll szembe soha a tények szigorával, mely egy vagy más tervét előlé, habozás nélkül s oly furfanggal lép alkura minden pillanatban a változott s legyőzhetlen viszonyokkal, hogy majdnem a jellemtelenségig opportunusnak, az ingatlanságig eszélyes s a következetlenségig ildomos állambölcshet mondható. S ebben a férfiban roppant tettszomj, izmos akarat- és cselekvési erő lakik; lázasan duzzad bordái közt a végrehajtási erély, valahányszor becses egyéni célok érvényesítése jön szóba. Ilyenkor aztán nem mereng azon, mi szabad, mi nem; lelkiismereti kételyek közt nem vajúdik a módok fölött; nem válogatja tépelődve az eszközöket, hanem rögtön ahöz nyúl, a melyik bizton célra vezet, bármily **erkölcstelen, jogtalan és erőszakos**; lenne bár az ravasz eselszövény, szószegés, fondor árulás vagy maga a bakó.

Teleki jellemének alapvonásai egyszersmind kútfoi oltahatatlan tettszomjának, az óriás nagyravágy, vetélytársat nem tűrő uralmi inger s hiú hatásvadászat. Ő erőnek erejével Bethlen akart lenni, nem fejedelem ugyan, de Bethlen az államférfi és hadvezér, első ember széles hazában, kinek fölénye s hatalma előtt hódolattal hajoljon meg, kinek ragyogó neve-, dicsőségétől homályba boruljon mindenki. Soha nem tűr ellenvéleményt, zsarnok erélylyel nyom agyon minden

legkisebb ellenakaratot; mert ez mindenhatósági fénykörén, melyet féltőbben őriz, mint sárkány az aranyalmát, csorbát üthet vala. Babér politikai vagy harcztéren nem terem, hogy Teleki abból csak egy szál levelet is fájó irigység nélkül engedne át más homlokára. A törvényhozás és végrehajtó hatalom összes működését, olykor a birói hatalmat is önmagába öleli; nem sokalja saját személyiségéhez fűzni Erdély sorsát, jövőjét. S e korlátlan dicsszomj, e határtalan becsvágy annyira uralg Teleki egész lényén, valóján, hogy politikai elvei s állami működése is folyton ezen subjectiv alaptól indulnak ki. Alig van államférfi, kinél a személyes hajlamok, egyéni vágyak döntőbb befolyást gyakoroltak volna az általa véghez vitt köztettekre, mint Telekinél. (**)

*

Nos, a ki végigolvassa Teleki Mihály történeti jellemzését, ki az, a ki abban föl nem ismeri Tisza Kálmánt?

Van-e ahhoz képest »változatosság«, melylyel Tisza Kálmán »eszméit, céljait és eszközeit« (az idők és módok szerint) a fenforgó körülményekhez alkalmazni tudta?

Daczolt-e valaha Tisza Kálmán a tények szigorával? Helyt állván olyan eszmékért, melyekért helyt állani áldozatba kerül vala?

Fölhozzátok a kiegyezést? Fölhozzátok, hogy e kérdésben annyira daczolt a tények szigorával s any-

*) Az idéző jelek közé tett sorok »A magyar nemzet politikája« című nagybecsű s ép oly jeles, mint eddig kevésbé értett történet-politikai műből vannak kivéve. Az említett becses könyv, mely ép oly merészen, mint igaz alapokon, módosítja történeti multunknak egész eddigi politikai felfogását, 1873-ban jelent anonyim, Rath Mór kiadásában. Szerzője: Kun Béla.

nyira helyt állott »elveiért« (homéri kacaj!) hogy szinte egészen feláldozta »népszerűségét.«

Hát ez az ellenvetés nem igaz!

Mert Tisza Kálmán a kiegyezés kérdésében (amint ez ki fog sülni később), »oly furfanggal lépett alkura minden pillanatban a változott viszonyokkal, hogy a jellemtelenségig opportunusnak, az ingatagságig eszélyesnek és a következetlenségig ildomos állambölcsnek mondható.«

*

És nem lakik-e Tisza Kálmánban »roppant tesszomj, izmos akarat és cselekvési erő; nem duzzad-e bordái közt lázasan a végrehajtási erély, valahányszor becses egyéni célok érvényesítése jön szóba?»

Mereng-e ilyenkor Tisza Kálmán azon, »hogya mi szabad, mi nem? vajudik-e lelkiismereti kételyek közt a módok felett? válogatja-e tépelődve az eszközöket? s nem rögtön ahoz nyul-e, a melyik bizton célra vezet, bármily erkölcstelen, jogtalan és erőszakos? legyen az bárravasz cselszövény, szószegés, fondor árulás vagy maga a bakó? (Egyelőre csak Csernátony.)

És Tisza Kálmán jellemének alapvonásai nem-é »az óriás nagyravágy, vetélytársat nem tűrő uralmi inger, és hiu hatásvadászat?

Nem akart ő erőnek erejével először Kossuth Lajos, másodszor Deák Ferencz és jelenleg szellemi Robespierre lenni, vagyis első ember a hazában, kinek fölénye és hatalma előtt hódolattal hajoljon meg mindenki?

Tűr-e Tisza Kálmán ellenvéleményt? nem nyom-e agyon zsarnok erélylyel minden legkisebb ellenakaratot?

Nem öleli-e egymagába a törvényhozási és végrehajtó hatalom összes működését?

Sokálja-e saját személyéhez fűzni Magyarország sorsát, jövőjét?

Nem! — Tisza Kálmán izról izre Teleki Mihály.

*

De ha már a jellem, az egyéniség ily frappans hasonlatosságot mutat föl e két államférfi közt, s már így is egyike a történelem legritkább tüneményeinek: mennyivel megdöbbentőbb az analogia, ha e két, szívből lélekben egyforma embernek politikai tetteit tekintjük.

Mikor Teleki Mihály feltűnik Erdély közéletében, és körültekint, egy férfit talál, a ki már lefoglalta előtte a tért, Bánffy Dénest.

Bánffy Dénes a békepárt vezére. Vezére annak a politikának, mely Erdély consolidációját óhajtja. Consolidációját, a nélkül, hogy állami önállóságát elvesztené. Politikája a német szövetség.

Tisza Kálmán, mikor az első lépést teszi nagyra-vágyásának céljai felé, szintén talál a közpályán egy pártot, melynek neve a békepárt. Mely Magyarország consolidációját óhajtja, a nélkül, hogy állami önállóságát elvesztené. Politikája: kibékülni Austriával. E párt a D e á k - p á r t.

»A bécsi udvar jóval többre nézi Telekinél Bánffy Dénest, az előkelő követnek nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint az egyszerű ügynöknek, Teleki Mihálynak. Fájt titkon, de annál sorvasztóbban fájt e hátrány Teleki féktelen becsvágyának: minden pillantása, melyet föllebbvalóra vet, irigyen öli-marja nagyratörő szívét; az erdélyi hadak főkapitányának, Bánffy Dénesnek legtávolibb célzata, egy véletlen ötlete a kövári kapitány kisebbségére, lázas sebet üt kedélyén. Ilyen ember

minden kis nyilást, rést mohón felhasznál, hogy előre törhessen s mihamarabb mindenek-fölött-valónak mondhassa magát, sőt azon sivár jelszó is rokon hurra talál keblében: »egymás hulláján gázol a halandó magas czélok felé.«*)

Mondanunk sem kell talán, hogy a bécsi udvar a balközépnél is jóval többre nézte a Deák-pártot, s nagyobb jelentőséget tulajdonított az ország intelligentiájának, mint a geszti aristocrata politikai pajtásainak.

Fájt titkon, de annál sorvasztóbban fájt e hátrány Tisza féktelen becsvágyának; minden pillantása, melyet főlebbvalóira vetett, irigyen ölte, marta nagyratörő szívé. Minden kis rést mohón felhasznál, hogy előre törhessen s mihamarabb mindenek-fölött-valónak mondhassa magát. Politikájának vezéreszméje lőn azon sivár jelszó: »egymás hulláján gázol a halandó magasb czélok felé.«

*

Teleki Mihály, mikor látta, hogy a németszövetségi pártban nem versenyezhet Bánffy Dénessel: annak ellenzéke lett.

Igy lett a közjogi ellenzék vezére Tisza Kálmán.

»Teleki, míg hatalmas ellenfelét megbuktatni nem sikerülend, politikája győzelméről nem is álmodhatik. Tehát meg kell buktatnia Bánffyt. De hogyan, miként? — Tisztes uton, becsületes fegyverekkel lehetetlen; mert hiszen a közvélemény s a kormánytanács a Bánffy békepolitikáját támogatják. — Eh! lelkiismeret ide, becsület oda! Titkos ármány, fondor cselszövény orgyilkával ejtsük hát el őt. Mivel pedig csupán erkölcsileg tenni el láb alól, például a kormánytól eltávolítani csak félmunka lenne, sőt nehezebb is, mint egyszerűen megölni; s mivel az örökre megnémitott államférfi érveivel, dialectikája- s

*) A Magyar Nemzet politikája. 324. lapján.

hatalmával sohsem árthat többé: aztán oly nyugalmas az a biztos tudat, hogy a halott boszut sem állhat soha a gaz eselszövön: »jőjjön tehet a zord bakó, s Bánffy uram ő kegyelmének kutya egye a véré!« És így lőn. Teleki álnokul, ördögi módon tör ellenfelére. Az az államférfi, ki később maga fogja Leopold uralma alá terelni Erdélyt: ez az ember nem átalja most szentelenül honárulással vádolni a bárót Leopoldhoz szítása s a bécsi udvarral föntartott jó, de szeplőtelen viszonya miatt. — Hazaárulás! Ez volt az iszonyú közvád, vagyis a hazug politikai rágalom, melyben az ármány sarkát megveté. Bármily igaztalan legyen is az: buta tömeg és gaz bíró előtt többnyire nagyon tetszős, kapós indok a halálos ítéletre. Majd Bánffy egyéni hibáiból, fenhéjázó büszkesége- s tilos szerelméből fonja tovább gyilkos hálóját a eselszövő. Kik Bánffyban, az állandó hadak fővezérében, egyszersmind kolozsmegyei főispán- és somlyai kapitányban az eszes, hatalmas, de büszke államférfit, a dúsgazdag főurat s a nőhódító lovagot irigyen gyűlölék. — ezeket az urakat, daczára, hogy jobbadán ők is békepártiak s a Teleki tüzes actióját határozottan rosszalják, összeesküvésre bírja saját pártvezérök. Bánffy ellen. A bárgyú fejedelem előtt pedig mint alattomos trónvágyót, mint vészes párttűtőt tünteti fel őt. — Bánffynak hóhér keze alatt kellett elbuknia pokolierőszak által.*)

*

Tisza Kálmán míg hatalmas ellenfelét, a Deák-pártot megbuktatni nem sikerül vala, politikájának győzelméről nem is álmodhatott. Tehát meg kell bukattatnia a Deák-pártot. De hogyan, miként? Tisztes uton, becsületes fegyverekkel lehetetlen, mert hisz a közvélemény e párt politikáját támogatja. Eh! lelkiismeret

*) »Magyar Nemzet politikája« 330 lapján.

ide, politikai becsület oda! Titkos ármány, fondor esel-szövény orgyilkával ejtsük el őt! És úgy lőn. Tisza Kálmán álnokul, ördögi módon tört ellenfelére. Bevádolta, hogy föladta az ország jogait, melynek titkos értelme az volt, hogy elárulta a hazát! És a Deák-pártnak politikai hóhérok keze alatt kellett szétporlania pokoli erőszak által!

És mit tett Teleki Mihály, mikor meggyilkoltatta Bánffy Dénest?

Még be sem itta véréát a föld, már fölesapott a német szövetségi politikához. Ugyanahhoz, melyért Bánffy Dénest hazaárulással vádolta ő.

Fölesapott, és annyira ment benne, hogy Erdélyt eladta Austriának.

Megnyitotta Erdélyt Leopold hadainak, melyek benyomultak oda, s aztán mikor nyilván való lett, hogy Leopold el akarja törölni Erdély fejedelmi székét. »az erdélyi ügy végrehajtásával« Caraffát, a hirhedt »eperjesi mészároost«, a kihez képest Haynau philantrop volt, küldte ki a bécsi udvar, a ki végre is hajtott az erdélyi ügyet. És Erdély megszűnt önálló fejedelemség lenni.

Teleki Mihály pedig birodalmi gróf lett!

*

És mit tett Tisza Kálmán, mikor megsemmisítette a Deák-pártot?

»Még a cipője sem szakadt el, melylyel Deák testét kísérte ki!« — És már néhány hó múlva leérkezett a leonini stipulációkkal!

»Oh! gonosz hamarság!«

S az az ember, a ki nem fogadta el a közös kormányt, delegációkat, s jog feladás vádját sujtotta azokra, a kik elfogadták: vám és kereskedelmi szerződést köt

Austriával autonóm vámtarifa alapján tizesztendőre!

Még csak Caraffa hiányzik. És a grófi ezim.

*

Ime Teleki Mihály és Tisza Kálmán.

Kimutattuk e két államférfi azonosságát egyéniségükben és tetteikben: de az összehasonlítás még ezzel nem ért véget.

Hátra van a megkülönböztetés.

Ha mindenben egyformák ők, egyben nem lesznek egyformák soha.

Abban, hogy Teleki Mihály hazája ellenére csak a némettel szövetekezett.

Tisza Kálmán a muszkával is.

*

És ha a »Magyar nemzet politikáját« nem idéztük volna már előbb, s nem abból meritettük volna Teleki Mihály államférfiúi egyéniségének Maculay-szerű jellemzését: idéznünk kellene most, nem csupán azért, mivel Tisza Kálmán a muszkaszövetségbe belement, hanem mint egyik szomorú magyarázatát annak, hogy — megtehetette.

Mert hogy Tisza Kálmán, gróf Andrássy Gyulával együtt belevitette a nemzetet a muszkaszövetségbe, annak lehetősége némi összeköttetésben áll azzal, hogy Magyarországon fentidézett e könyvnek politikai fejtegetéseit nem méltányolták kellő érdeme szerint.

»A magyar nemzet politikájának« szerzője, — kinek művét megjelenése elején politikai kisinylői röpiratnak nevezték, — már 1873-ban látta azt a végzetes külpolitikát, mely Andrássy kezében muszkaszövetségben végződött el, s a legmélyebb történeti és politikai fejtegetésekkel mutatja ki Törökország lé-

tezésének szükségét nemcsak a mi érdekünkben, hanem Európa egyensúlyának érdekében.

»Ha a porta nem volna, csinálni kellene,« — ebből indul ki: s bebizonyítja, hogy valamint a porta egészen a karloviczi békéig a német császárok ellen állt fenn: ezentúl Oroszország ellen kell fennállnia!

Mennyire igazolják e felfogást a következmények! Különösen az, hogy Törökországot a német császár és az orosz czár együtt teszik semmivé.

Szegény Austria-Magyarország pedig segített nekik

*

A magyar állam nemzetközi physiologiáját »A magyar nemzet politikája« élénken tárja elénk: codificálja nemzetünk élettörvényeit s azon nagy politikai feladatokat, melyeket Kelet- és Nyugot. Európa közt elfoglalt végzetes helyzetünkben minden áron; vérünk ontásával, »az özvegyek és árvák« búzözüével is meg kell oldanunk, ha élni akarunk. — »A magyar nemzet politikája,« midőn a mulat tárja elénk, megtanít bennünket arra, miként kellett volna biztosítani a már-már eljátszott jeleket s miként lehet és kell megmentenünk a kockáztatott jövőt utódaink számára a panrussismus ellenében.

A bécsi udvar a 17-ik század utófelében nagyszabásban ugyanazon politikát tűzte maga elé keleten, melyet ma Andrássy gr. törpe utánzatban Bosznia annexiójával követne, ha merne és lehetne. E két politika, mint a nap és árnyéka közt óriás különbségek forognak fenn, például, hogy a sok közül egyet említsünk, a bécsi udvar 1688-ban diadalmasan leverte az Osman hatalmat, ön maga tette ezt s ön maga szövetségesei nélkül akarta győzelmi díjul magához ragadni a Balkánfélsziget uralmát.

Mi történik ma? A muszka hatalmasan leveri a törököt önmaga s kegyelmi díjul Andrássy grófnak a »Stiller Commandit«-nak talán odaajándékozza Boszniát.

S Andrássy gróf e politikát komolyan elnevezi Savoyai Eugen-féle politikának! Tréfának is nagyon rossz és elkészerítő.

A »Magyar nemzet politikája« című könyvszerzője — hat évvel ezelőtt — a bécsi udvarnak 1688-ban követett keleti hódító politikájáról tanulságul 1878-ra következőket írta:

»Valóban fenkölt eszme, nemes emberiségi czél, mindamellett hatalom-gyarapító politika; kiemelni a barbarismus sorvasztó rabigájából a keresztyénséget s a szabadság és civilisatio fejlesztő iskolájába terelni; kiterjeszteni koronánk uralmát messze délen s hajdani fényére emelni azt, nem csupán legitim területi igényeink érvényesítése-, hanem újabb hódítmányok által is; a hanyatló német császárságért keleten kárpótolni teljesen a Habsburgok hatalmát. Csábító eszme.

Engedjük meg, hogy a délszláv tartományok s Havasalföld meghódítása sikerült volna: vajjon a magyar állam fejlődésére s jövőjére üdvös hatást gyakorlandott-e e látszólag fényes előny? — Bizonyynyal nem.

Az aldunai tartományoknak Szent-István birodalmához kapcsolása azonban, tekintettel a délszlávok s oláhoknak már ekkor éledező függetlenségi vágyaira s nemzetiségi féltékenységére, mindjárt kezdetben makacs surlódásokat, viharos összeütközéseket idézett volna elő. Fűzzük bármily lazúra köztük s Magyarország közt a politikai köteléket: azon belül semmi esetre se kerülhetjük valaki az emésztő belviszályokat, melyek az elemek összezülléséig minden vegyegyesülésnek, úgy a phisikai mint az államéletben, természetes következményei,

s annál élesbek, minél csekélyebb az egyesülő elemek vegyrokonsága. — És ha minden valószínűség daczára, merő vakszerencséből, talán jó csillagzatunk bűvös befolyásával akkor keresztülláboljuk is az aldunai hódítmányokkal karöltve járó bajokat: vajjon tizenkilencedik századunk nemzetiségi mozgalmi nem temetnének-e hullámaik közé egy oly magyar-osztrák birodalmat, melyben a jelenleg élő s az össznépességnek 53.₆ százalékát képező szláv és oláh nemzetiségeket (46 % szláv, 7.₆ % román) az aldunai rokon fajok hatalmas tömbe roppant túlsúlyra emelte volna? Vajjon létezhetnék-e most egy oly magyar állam, melynek keblében a 20—25 százaléknyi magyarral a délszláv és román nemzetiségeknek körülbelül 75—80 százaléka állna szemben, korántsem oly szórványosan körülünk, mint jelenleg, hanem nagy részök alattunk délen tekintélyes nemzeti testekben tömörülve? — Szóval a magyar államnak, valamint napjainkban nem áll, úgy a tizenhetedik század végén sem állott érdekében vagy hivatásában, szláv és román hódítmányokkal gyarapítania területét; mert ez által magyar fajunk államtársadalmi túlsúlyát amazok roppant számtöbbségével önmagunk semmisítettük volna meg. A magyar politika nem támadó, hanem védelmi, nem hódító, hanem conserváló politika.«

*

Ma nincs már Törökország, és ki tudja, lesz-e megint? — s e könyvnek még csak Cassandra dicsősége sincs meg.

Nem csoda, ha szerző, ki épp oly szerényen mint nagy történetirói és politikai apparatussal lépett fel, azóta elhallgatott.

Akadémikus történetiróink, mikor e könyv meg-

jelent, siettek ráfogni, hogy azt valami katolikus conservativ politikus írta, — s mint ilyet pertractálták.

Mikor aztán kiszivárgott, hogy a szerző nem katolikus, hanem református, sőt pláne a tiszáninneri superintendensnek a fia (Kun Béla), már akkor szégyen lett volna a tévedést korrigálni.

A b a l k ö z é p

(*vagy: középbál; vagy: balderék; vagy: derékbál. stb.*)

I.

Teleki László halála után Tisza Kálmán lett a határozati párt vezére.

Csak egy »lépést« kellett tennie, hogy Teleki székébe üljön.

Mig Teleki élt, Tisza Kálmán közvetlenül mellette ült az országgyűlésen. Mikor Teleki meghalt, bevonták helyét fekete posztóval, és elhalmozták babérkoszorúkkal.

E babérlevelek lettek később Tisza Kálmán politikai konyhájának fűszerei.

Ha valamit elkozmásított, vagy elsózott, hamar belerakott egy csomót ezekből a babérlevelekből, s ezzel megették neki minden főztét.

Valamint érdem és hozzávaló államférfiui tulajdonok nélkül lett pártvezérré: úgy törekedett e posztóját későbbben is érdemek és hozzávaló tulajdonságok nélkül megtartani.

S ez az egyetlen törekvése Tisza Kálmánnak, melyben nem lehet őt vádolni — következetlenséggel.

Tisza Kálmán pártvezérsége azzal kezdődött, hogy pártja az 1861-ki országgyűlésen többségre jutott.

De ki ijedt meg ettől legjobban?

Tisza Kálmán.

Megijedt a többségtől, mint Falstaff a seregétől.

S első pártvezéri debutje az volt, hogy többségből nagy nehezen kiszorította a — kisebbséget.

Miután ez sikerült neki, azt hitte, hogy majd adandó alkalommal ilyen könnyen fogja ő többséggé escamotirozni a kisebbséget is; s ha ez igaz, akkor ő a minisiterelnökségre praedestinálva van.

Mert ha a pártvezérséghez, nem kell sem államférfiúi genie, sem nagy tudomány, hanem csak párt: akkor az ilyen pártvezérnek arra, hogy minisiterelnök legyen, — nem kell semmi egyéb, csak — többség.

*

És valljuk meg, hogy Tisza Kálmán ebben az egyben bölcsen és helyesen okoskodott. S hogy mennyire igaza volt, bebizonyították a következtetések.

Mert mig Tisza Kálmán a kisebbség vezére volt, az ország intelligentiája, a Deák-párt, s a deákpárti sajtó, továbbá az egész osztrák alkotmánypárt szemében volt-e nála szánandóbb figura? volt-e nevetségesebb status férfi?

Constatálták róla, hogy mióta a politikai pályán működik, nem volt még egy egészséges gondolata sem.

Hogy az egész balközép nem való egyébbre, mint hogy Tisza Kálmán pártvezér lehessen.

Hogy valamint III. Napoleon (Cowley szerint,) akkor is hazudott, ha nem beszélt; Tisza Kálmán ellenzéke akkor is ront, ha semmit sem csinál.

Hogy Tisza Kálmán balközépi politikája nem állt egyébből, mint hogy ráfogta a nemzetre, hogy beteg, s föllépett mint orvos, pedig csak kuruzsló volt.

És ime mikor többségre vergődött, (pedig mit tett azért, hogy többsége legyen? Semmi egyebet, mint hogy megtagadta mindazt, a mit addig állított,) mikor többségre vergődött, ő lett az egyedüli államférfi az egész hazában!

Eltörpült mellette mindenki más!

Lónyay elmehetett vasat kutatni Farkadinára.

Kerkapoly összes politikai actióját kimerítette az, mikor alapján vörös tollal, szavazott a Ferenczvárosban — Csernátonyra.

Pulszky Ferencznek lett elég ideje, hogy drámai pályázatokat bíráljon az akadémián, és megbuktassa — Kratzmant.

Csengery Antal fordithatta tovább — Maculayt.

Bittó whistezhetett a kaszinóban.

Somssich vállallhatott postamesterséget.

Szlávy lógathatta a lábát a Liphay-palota ablakából.

Falk Miksa olvashatta a »Pester Loyd« zenekritikáit.

Wahrman Móricz kurizálhatott Frau von Tyroltnak a Margitszigeten.

Sennyey Pál pedig a maga 32 emberével tünődhetett a fölött, hogy miként történhetett az a bibliában, mikor a 7 sovány tehén megette a 7 kövér tehenet?

*

Tisza Kálmánnak igaza volt, hogy Magyarországon csak többség kell és hatalom, és mint a római pápának, papucsát csókolja az egész ország.

Hogy vehették volna komolyan Tiszától, hogy megtagadta multját, megtagadta elveit, — mikor mindazok, kik hozzászegődtek, ép úgy megtagadták multjukat, ép úgy megtagadták elveiket?

Ki ne emlékeznék még a »névtelen levelekre,« melyek az 1872. évi választás előtt az ötödik program alkalmával irattak Tisza Kálmánhoz?

Az egész Deák-párt, a fővárosban és az országban helyeselte ama nézeteket, melyeket a »névtelen levelek« írója Tiszára alkalmazott.

És hogyan fogta fel a »névtelen levelek« írója Tiszát?

»Van-e, a ki önnek már megmondta, hogy bármilyen program alapján történék is változás, ön semmikép sem illenék be Magyarország miniszterelnökének.«

Igy fogta fel. S hozzátette a végén: »Én nem képességét tagadom, hanem universalitását, a nagy látást, a fenkölt gondolkozást, az ihletet, mely nélkül valaki egy egész ország sorsát bizonyos rendszer útján nem kezelheti. Szóval: tagadom kormányelnöki képességét.«

És ugyanezen »névtelen levelek« írója, ma épp úgy elfogadja Tisza Kálmánt miniszterelnöknek, mint mindazok, a kik a névtelen leveleknek tapsoltak egykor!

És ugyanazon »névtelen levelek« írója, azóta számtalan más »névtelen« levelet írt, melyekben Tisza Kálmán miniszterelnöki posícióját védi, mert hát oda jutott az ország, hogy Tisza Kálmán miniszterelnöki posíciójától függ gróf Andrássy Gyula külügyministeri posíciója.

II. Károly angol király tartotta azt, hogy minden ember megvásárolható; csak az árakban van különbség. És ez a nézet akkor, mikor az angol nép 12 év után ásta ki sírjából Cromwellt és felakasztotta bitófára, cél- és időszerűnek bizonyult.

Tisza Kálmán is hagyhat maga után ilyen axiómát. Elmondhatja: »Hazudj a hiszékenyeknek, rágalmazd a becsületest, tagadd a jót, tégy lehetetlenné minden alkotást, és akkor nem szükséges sem tudomány, sem genie, hogy államférfi lehess, s hatalomra kerülj.«

S a ki nem hiszi, hogy ez az axióma helyes és időszerű, nézze végig a balközép történetét.

*

Mikor az 1861-ki országgyűlést eloszlatták, négy év következett, melyekben nem volt parlamentáris élet s a nemzeti actió mindössze az adók megtagadására szorítkozott.

Ebből a korszakból származik az adó nem fizetésnek népszerű eszméje, a mit később oly gyönyörűen tudott a deák-párti kormányok ellen felhasználni Tisza Kálmán. Mert abban az időben rossz hazafiinak tartatott mindaz, a ki adóját erőszak nélkül fizette meg. Katonát kellett küldeni minden adófizetőre, s voltak többen, kik a katonák tartására többet költöttek, mint a mennyit összes adótartozásuk kitett. — Ghyczy Kálmánra például egy egész ezredet küldtek Nagy Igmándra. S ünnepték érte.

Az olcsó népszerűségnek eme boldog korszakában míg más az adóval bajlódott, Tisza Kálmán az aquiráásra adta magát, s oly sikerrel aquirált, hogy nemcsak a maga gazdagságát szaporította meg, hanem urrá tette Móricz Pált is, a ki tudvalevőleg, mikor megháza-

sodott, még az ötös fogatot is kölesön kérte, melyen a lakodalomra ment.

Hogy mi módon tette urrá Tisza Kálmán Móricz Pált? arról beszéljenek a derecskei »parasztok.« Én csak azért említettem, hogy megmutassam ama mély politikai barátság gyökerét, mely Tisza Kálmánt elválaszthatlanul összeköti Móricz Pállal. S hogy még egy következtetést vonjak le belőle.

Előttem ugyanis, eltekintve minden más körülménytől, elég argumentum Tisza Kálmánnak eme aquisitori korszaka, hogy a priori szemébe nevessek mindenkinek, a ki Tisza Kálmánt hazáárulónak tartja.

Mert én szerintem Tisza Kálmán sokkal nagyobb aquisitor, hogysem képes volna valamit eladni.

Következésképen tehát a hazát sem adhatta el.

Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy Tisza Kálmán (ha olesón jutna hozzá) inkább megvenné a hazát, és megtenné fővárosának — Gesztet.

*

Bármennyire az aquisitióra is adta magát azonban az 1861. országgyűlés rövid pártvezéri szereplése után Tisza Kálmán, — nem feledkezett meg arról sem, hogy neki »kötelességei vannak a haza irányában is.« És 1873-ban elmondta nézeteit a »Magyar Sajtóban« — a vármegyék rendezéséről.

A cikkek megjelentek rendes sorrendben, és aztán elfeledtetének annak rendje szerint. Mert a kérdésről alapjában senki sem gondolkozott másképp, mint Tisza Kálmán: vagy jobban mondva, mert Tisza Kálmán ezekről éppen úgy gondolkozott, mint mindenki más. Még csak azt sem lehetett elmondani e vármegyei fejtegetésekre, hogy a mi jó bennük, az nem új: a mi új,

az nem jó. Mert nem volt bennük semmi új. Következésképen jó volt az egész; épen olyan jó, mint azok a férfiak, a kikre a nők azt mondják: »jó ember.« A ki rájuk néz, már megunta az életét is.

*

És ez Tisza Kálmánnal mindig így volt, valahányszor tollat fogott. Valamint a szónoki téren nem tudott halhatatlanságot önteni az élő szóba, ép úgy nem tudott a holt betűkbe életet önteni soha. *Le styl c'est l'homme.* E mondás igazságát senki jobban be nem bizonyítja, mint Tisza Kálmán.

Az ő *stylje* teljesen magán hordja egyéniségét. Száraz, eszmeszegény, pongyola, s nincs benne semmi csin. S azért mégsem »csintalan« soha. Nemcsak a lelkesedés heve nincs benne, hanem még a meggyőződés ereje sem. Jobban kimeríti olvasóját, mint tárgyát. Mivel tele van *locus communis*okkal, épen azért üres. Az államférfiu eszmék *correlatiója* helyett *subjectiv* »hittel« áll az ellentétek közé. »Részemről azt hiszem, hogy ez a jobb.« — És nem magyarázza meg. A ki véle hiszi, semmi egyebet nem tud, mint azt, hogy Tisza Kálmán is »hiszi.« S mivel boldogok, a kik hisznek Tisza irataiban sokan megtalálták — ha egyebet nem, — a — boldogságot.

*

Az írói egyéniség e kirívó hiányait még kevésbé pótolja benne a tudomány. Ha néha idéz valakit, (mint például *Tocqueville*t,) úgy tudja idézni, hogy az is elveszti élet. Szavakat idéz, nem gondolatokat. S míg egy *Eötvösnél* az idézet mindig csattan, *Tiszánál* ellapul. Idézeteiből is látszik, hogy a mit olvasott, nem ment vérébe: ismeretei csűrbe vannak gyűjtve, nem

pedig termő földbe vetve. Hogy valaha nagy természet-tudósokat, vagy költőket, vagy filosofusokat olvasott volna, nyoma sincs sem irataiban, sem beszédeiben. Ha olvasta őket, nem tanult tőlük semmit. Valamint a magán életben nem érdeklik a művészetek, (épen mint Péchy Tamást) úgy, nincs irataiban semmi ösztön, semmi érzék a művészeti kidolgozáshoz. — S bár Tisza mint »nyelvelő« bámulatos és páratlan, mint író absolute nem érti a nyelvet. — Mondatai idomtalanok, szórendje fejfájást okoz, részletessége aprólékoskodás; bölcsessége vénasszonyos. És daczára annak, hogy stylje oly száraz, mint egy hektikus, mégis oly vizenyős, mint egy vízkóros: s innen van talán, hogy Tisza Kálmán írott műveiben nem író, hanem — savó.

*

A mi 1863-ban nem sikerült a geszti földesurnak, (hogy t. i. irataival magára vonja a nemzet figyelmét) azt (szívós és makacs természeténél fogva) újra megkísérlé 1865-ben.

Mintán abban az évben jelent meg és országos sensatiót szült Deák Ferencz »húsvéti cikke«: megjelent tehát Tisza Kálmán is »parlamenti felelős kormány és megyei rendszer« *) ezim alatt egy »októberi« diplomával: keresvén ő is az országos sensatiót, — de hiába!

Mennyire jellemző e két momentumban is a két államférfi megjelenése.

Deák Ferencz húsvéti cikkében mindenekelőtt a kiegyezést óhajtja megindítani, mert míg az lefejezve nincs, addig parlamenti felelős kormányról és megyei rendszerről szólni sem lehet.

*) »Parlamenti felelős kormány és megyei rendszer«, írta (Geszten, október 18-án) Tisza Kálmán. Kiadja Ráth Mór.

Tisza Kálmán pedig még azt sem tudja, lesz-e kiegyezés? Később pedig mindent elkövetni látszik, hogy ne legyen kiegyezés: mégis már akkor a parlamenti felelős kormány és a megyei rendszer elméletének táblabirói elemzésével akar hatni azokra, a kik azt hívék, hogy előbb a megyei kérdéssel kell tisztába jönnünk, mielőtt a kiegyezést megkezdzenők.

Deák Ferencz óhajtja a parlamenti felelős kormányt, s hogy elérhesse, közjogi alapot akar teremteni.

Tisza Kálmán még nem is tudja: lesz-e parlamenti felelős kormány, s már is azon töri a fejét, hogyan ronthassa el?

*

De a mi 1863-ban nem sikerült a geszti földesurnak, nem sikerült az 1865-ben sem. Mert azok, a kiknek e könyv írva volt, nem olvasták el, (valamint hogy egyebet sem olvasának, mert az olvasás nem lévén természetük), a kik pedig elolvasták, azoknál (mintán nem nekik volt írva) hatást nem tehetett. S így Tisza mint politikai író nemcsak hogy Eötvös, Lónyay, Csengety, Kemény fölé nem emelkedett, hanem az »olvasó« közönség által még Deák Farkasnál is kevesebbet vétetett; kevesebbet vétetett pediglen azért, mert akkoriban Deák Farkas »Deák F.« aláírással irogatván, sokak által Deák Ferencznek gondoltatott.

*

Hanem Tisza Kálmán nem azért Tisza Kálmán hogy valamit, a mi hiuságát sérti, boszulatlanul hagyjon. Következésképp ezt sem hagyta.

»Államférfiúi conceptió? fényes styl? világos logika? tudomány? mélység? emelkedettség? — ez kell a művelt olvasó közönségnek? — Azért sem adok! (Mert ha akarnék sem adhatnék.) És mégis el fog jönni az idő,

mikor e könyvet, melyre ma senki sem hederít, érdekekkel fogja elolvasni mindenki, a ki a kezébe veszi.»

És úgy lőn.

A különbség csak az, hogy míg Tisza Kálmán 1865-ben azért haragudott, mert könyvét nem olvasták.

Most talán azért haragszik, ha — elolvassák.

*

Pedig elolvassák.

Mert ez a könyv az, a mi mindennél biztosabban kiállítja Tisza Kálmán lelkületéről a bizonyítványt.

Mert erre nem mondhatja el sem ő, sem senki, hogy ez a pártélet küzdelmeinek izgatott pillanataiban született, mikor is sokszor többet mondhat a politikus, mint a mennyiért a jövő előtt felelősséget vállalni tartozik.

Nem mondhatja sem ő, sem senki, hogy nem volt ideje Tisza Kálmánnak, mikor e könyvet írta, kiírni szellemének, érzületének és meggyőződésének legjavát.

Volt ideje megbírálni nemcsak önmagát, hanem azt is, a mit megírt.

Volt ideje számot vetni a jövővel. Elgondolni a leírt elvek és politikai maximák alkalmazásának eshetőségeit.

És hogy Tisza Kálmán mindezekkel csakugyan számot vetett akkor, ezt bizonyítja az, hogy a mi a meggyék szervezésére vonatkozik benne, az egyetlen pozitív részt, mely e könyvben olvasható, rögtön alkalmazta, mihelyt belügyminiszter lett. Ez a közigazgatási bizottság és állandó választmány szörnyeszméje, mely azóta a valóságban megbukott, s életképtelennek bizonyodott. Fényesen igazolva Tisza Kálmán eszme-

szegénységét, ki, mikor tíz évi parlamenti tapasztalás után kormányra jut, nem a tíz évi tapasztalásból, hanem egy elfelejtett röpiratból meríti közigazgatási reformjának még elméletben is nevetséges koncepcióját.

*

És ha Tisza Kálmán komolyan számot vetett mind önmagával, mind pedig azokkal, a miket e könyvében megirt, mit lehet és mit kell felőle tartanunk, hogy ő, ki azt követeli az alkotmánytól, hogy

»senki a nemzet tagjai közül **másnak**, mint a nemzet által alkotott és monarchiában a fejedelem által szentesített törvénynek **engedelmeskedni ne tartozzék**«;

hogy ugyancsak ő, mikor kormányra kerül, oly kormány-rendelettel, melyet sem a nemzet nem alkotott, sem a fejedelem nem szentesített, önkényesen megszorítja, csaknem megsemmisíti az alkotmány legsarkalatosabb jogát, a szabad gyülekezeti jogot, és azt követeli, hogy annak engedelmeskedni tartozik a nemzet.

*

Ha még nem volna késő, a megyék megtehetnék azt a tréfát, hogy Tisza Kálmánnak e rendeletét Tisza Kálmán saját szavainak indokolásával küldenék vissza neki, mondván: »miután sem a nemzet nem alkotta, sem a fejedelem nem szentesítette, tehát nem fognak engedelmeskedni neki! Hozzátevén:

»Tu l'as voulu Georges Dandin!«

*

E könyvnek 10-dik lapján mondja Tisza Kálmán azt is, hogy »eljött már annak ideje, hogy ne csak az elmélet, de a gyakorlat is ismerje el, hogy

nem a népek vannak a kormányokért, de a kormányok a népekért.»

És a minek ideje »eljött,« míg Tisza Kálmán ellenzéki volt, annak ideje rögtön »elmúlt,« mihelyt Tisza Kálmán kormányra került?

*

Tisza Kálmán e könyvben a parlamentarismuskak hibáit és hiányait látja abban, hogy a képviselőház képviselete meghamisítható, s lehetségessé válik a nemzetre, ennek nézetével ellenkező törvényeket erőszakolni.»

És vajjon nem ezt teszi-e ő? mint a »szabad elvű« párt vezére? — a kiegyezési törvényjavaslatokban a nemzet vitális érdekeit adva fel?

*

Az erkölcsi undor, a legkeserűbb indignáció futja át az olvasó szívét, ha a mai Tisza Kálmánt összehasonlitja e könyvnek írójával.

Mint Mephistó bora, mely a czéggéres pléhfordóból ömlik, olyannak tűnik föl utólag e könyvnek részegítő liberalismusa.

Ha mindenben hű maradt volna Tisza Kálmán e könyvnek elveihez, és politikai maximáihoz, még akkor is szegénységi bizonyítvány lenne Magyarországra Tisza Kálmán minisiterelnöksége.

Mert a ki a politikai gondolkozásnak oly alanti niveauján áll, a kinek politikai látköre ily köznapi frázisok, ily vásári axiomák által szegélyeztetik, mint e könyvek írójái: az csak egy szellemileg süllyedő nemzetben emelkedhetik oly magasra, mint Tisza Kálmán.

És mennyivel compromittáltabb Tisza Kálmán emelkedése úgy, a mint az megtörtént, hogy t. i. vásári

elveit és maximáit, még piacziabb non chalance-szal tagadta meg!

II.

Eljutottunk az 1865-ki országgyűléshez. Láthatjuk már eddig Tisza Kálmán egyéni jellemvonásainak expositióját. Láthatjuk sikereit, melyek mögött nem állnak sem nagy érdemek, sem nagy egyéni tulajdonok. Láthatjuk egyetlen komoly megpróbálkozását a politikai irodalom terén, mely fiaszkót aratott. És így teljesen érthetjük azt, hogy az 1865-ki országgyűlés komoly és magasabb röptű elemei absolute nem láttak Tisza Kálmánban sem biztatót sem biztosítékot az iránt, hogy ő képesítve, és jogosítva lenne föltolni magát oly szerepre, melyben (hogy a hazára üdvös lehessen,) csak az egyéni önzetlenség adhat jogot birói vádaskodásra, csak az igazság adhat jogot a kiméletlenségre; csak az alkotó erő öntudata adhat jogot lerombolni más alkotását; és csak a politikai becsület, morál, és ildom adhat jogot az erkölcsi bíraskodásra.

*

Ha Tisza Kálmán akkor, mint jó hazafi, és tiszteletre méltó politikai jellem, számot vet önmagával és számot vetve az őt fölfelé ringató külső viszonyokkal, megáll mint Hercules a váluton, s nyugodt ítéllettel dönti el óhajításainak és képességeinek mérlegét, így szólván: nem akarok többnek látszani, mint a mennyi vagyok és nem követelek többet a nemzettől, mint a mennyit adhatok neki: — akkor Tisza Kálmán mint

belügyi államtitkár, hasznot tehetett volna a hazának, s fölvihetett volna esetleg a belügyministerségig.

De ez a »ha« immár elkésztett föltevés volt.

Tisza Kálmán már akkor sokkal inkább el volt téelve önmagával, hogysen valakivel megférhetett volna. Ő már akkor annyira mások felett képzelte magát, hogy bárki mellett állva alantiségot látott volna önmagára nézve.

De hogyan törjön a nála sokkal nagyobb jellemek és államférfiui képességek sphalanxán keresztül? — mogyan győzze le azokat, a kikkel európai látkör, magas politikai felfogás, és kiérdemlett tisztelet és nymbus tekintetében nem is mérkőzhetett?

Ez volt a kérdés.

És hogyan állt a helyzet?

*

1865-ben Deák Ferencz táborában volt Magyarország. Az 1861-ki »határozati párt« traditióit csak a »Hon« képviselte, melyet Jókai alapított, politikája lévén minden, a mi népszerű. Így lett politikájának ideálja abban az időben Deák Ferencz, mert, miután komoly és nagyszabásu alkotásról, nem kiesínyes negatívok és köznapi frázisokról volt szó, Deák Ferencz akkor »népszerűbb« volt mint Tisza Kálmán. És mikor 1865-ben a Deák körül sorakozott nemzet magát »Deák-pártnak« documentálta, a »Hon« kifakadt ellene, mert — ugymond — »a baloldal is Deák elveit vallja.« Hanem természetesen, mivel a baloldal is Deák elveit vallja, ebből az következett, hogy ne nevezze magát Deák-pártnak.

*

Kik tevék akkoriban Deák Ferencz tábori törzskarát? Andrássy Gyula, kiről bármikép vélekedjünk,

egyét tőle meg nem tagadhatunk: a páratlan szeretetreméltóságot, ott a hol akarja. Továbbá Eötvös József, kinek lángesze európai hírnév nymbusával koszoruztattott. Lónyay Menyhért a »szerencsés kezű«; a lángeszű financier, kinek leleményessége, óriás szorgalma, és fáradhatatlan tevékenysége lehetett csak képes a kiegyezés politikai része mellett megoldani a pénzügyi részt. Somssich Pál e nagy műveltségű, széles ismeretű, ékes szavu államférfi, és az »európai« magyar typusnak klasszikai kinyomata. Kemény Zsigmond, kit Tóth Kálmán egy sikerült dalban Deák Ferencz »holdjának« nevezett el. Horváth Boldizsár, egyike a legnagyobb szabásu jogászoknak, ki az igazságot és magasztost együtt bírja; Pulszky Ferencz, ez alapos sokoldalúság legbámulatosabb példánya, tudós és geniális egyben.

Mi volt ezekkel szemben, és mi lett volna ezek közt Tisza Kálmán, kinek sem modora, sem genieje nem volt?

Nem volt-e tehát lélektanilag érthető és természetes az ő lelkében a gyűlölet ezek iránt? A minthogy nem természetes-e, hogy a communista gyűlöli a gazdagokat?

És vajjon nagy ösztön, böles belátás kellett-e ahhoz, ha Tisza Kálmán belátta, hogy ezek közt az emberek közt ő a vezérszerepre nem aspirálhat?

És ha ezt belátta, föl kellett-e neki találnia a bölcsek kövét, hogy megtalálja az egyedüli ösvényt, melyen számára vezérszerep nyílik, s melyen egykor, — a cél szentesítvén az eszközöket, — elérheti célját?

*

Hisz még mióta a világ áll, nem volt olyan államférfi, a ki olyan politikát csinálhatott volna, mely mindenkit kielégített. Voltak mindig elégtelenek, s mivel a megelégedés hallgat, az elégtelenség pedig ordít,

bármily kis csoport legyen is az elégületlenek tábora, arra elég, hogy nagy zajt üssön.

És ha ez általánosságban is igaz, s igaznak bizonyítja Hellas és Róma története, mennyivel igazabb, ha rólunk magyarokról volt szó: kiknek ősi erényünk az irigység, és a pártoskodás. Erdély — mint egy jeles író mondja: elveszett, mert sok nagy embere volt.« — És nem volt-e sok »nagy embere« a Deák pártjának? melylyel szemben a későbbi balközép már csak annál fogva is egyöntetűbb és összetartóbb lehetett, mert — egy nagy embere sem volt.

*

Nos! — nem volt-e világos a kalkulus, mely Tisza előtt állott?

Vagy utolsónak lenni a magánál különbek közt: vagy elsőnek lenni a hozzá hasonlók közt.

S a mint a kiegyezési tárgyalások megindultak, és Tisza Kálmán látta, hogy Magyarország kedvéért Austria nem fogja önmagát eltörölni a föld színéről; az osztrák császár nem fog megsemmisülni a magyar királyban; az osztrák hadsereg nem fog átalakulni magyar nemzeti hadsereggé, és az osztrák nemzeti bank nem fog magyar pénzeket kibocsátani s azokat a néhai határozati párt híveinek nem fogja ingyen adni: — rögtön tisztába jött a jövőendő politika programjával, melynek gyökerei benne valának a múltban.

*

Hiszen Tisza Kálmán iskolás gyerek korában tanulhatta s bizonyosan megragadta emlékező tehetségét, hogy a római senatus miként buktatta meg a nemes Caius Gracchust; fölbérelvén M. Livius Drusust, hogy ígérjen a népnek többet, mint ő.

És a nép hitt Drususnak, s Gracchust a szent ligetbe üzte, hol nemes szívét egy rabszolga verte át. S nem volt-e a nép kezdettől fogva mindig egy? S ha Deák Ferencz Gracchus volt, nem kínálkozott-e Tisza Kálmánnak a — drususi szerep?

Oh! nagyon!

Hisz mikor nem volt Magyarországon népszerű: gyűlölni Austriát s izgatni ellene?

Nem rehabilitált-é ezen politika később hirhedt Bach-huszárokat, osztrák vérbírákat, kik aztán a közjogi ellenzék táborában mint nagy hazafiak szerepeltek s vádolták a Deák-pártot, hogy elárulta a hazát?

Mert nem igaz, hogy: Die Lumpen sind bescheiden.

A politikai lumpok nem szerények, hanem nemtelenek és követelők.

És báró Sennyey Pál ama későbbi szavaiban, hogy »elismeri a balközép történelmi jogosultságát«, mely satyra rejlett, mely azt akarta mondani, hogy: csak teljesítse a balközép állandóan e »történelmi hivatást« és maradjon meg — b a l k ö z é p n e k.

*

S hogy Tisza Kálmánnak eme tisztán személyes ambición alapuló politikája még biztosabban sikerüljön, ott volt e célra G h y c z y K á l m á n, a politikai characterek legsajátságosabb példánya.

Szellemi adományaira, parlamenti képességeire nézve az egyetlen a volt balközépben, kit »nagy embernek« lehetne mondani, ha önmagát nem törpítette volna el.

Tisza Kálmán tudta, hogy az ő politikája nem lesz egyéb, mint n e g á t i ó.

Lehetett-e méltóbb kiegészítője, mint a megtestesült skepsis?

Aki nem akar mást, csak tagadni: azzal már ennél fogva szellemi rokonságban áll a kétely.

Tisza Kálmán nem kételkedett abban, hogy Deák kiegyezése jó: hanem tagadta.

Ghyczy Kálmán nem tagadta, hogy Deák kiegyezése lehet jó: hanem kételkedett benne.

Igy levének ők a balközép társvezérei.

Mikor Deák Ferencz, ki biztosan számított arra, hogy Ghyczy véle marad, mert Ghyczy maga adott e hitre jogot Deáknak, — megtudta, hogy Ghyczy Kálmán elment ama híres vármegyeházi conferentiára, így szólt: »nem hittem felőle, de nem csalódtam benne.«

*

Ghyczy politikai egyéniségének bővebb elemzésébe, nehogy ismételnem magamat, nem bocsátkozom. Ghyczy mentségére csak azt az egyet akarom hangsúlyozni, hogy ő a balközépnek csak névleges társvezére volt; tényleges soha. S concedálni akarván Ghyczynek, hogy noha későbbben, az első tévedés következményei teljesen elfogulttá tették, s jezsuita módon szolgálta Tisza Kálmán önző céljait: az első téves lépés elkövetéséhez járulhattak szívében nem eszintenciók.

Ilyen az, hogy talán félt a szélsőbaloldal elszaporodásától, és célszerűnek látta a balközép létezését, nehogy azok, a kik a kiegyezéssel megelégedve nincsenek, kénytelenek legyenek a forradalmi tendenciákat támogatni.

Ámde ha e föltevés igaz: akkor csakis addig lett volna szabad a balközépben maradnia, míg ki nem derült, hogy a szélsőbaloldal a kiegyezésre nézve nem veszedelmes.

Mig ki nem derült, hogy Magyarországon a forradalmi párt törpe minoritásban van.

Mert hogy Ghyczy Kálmán még ezután is megmaradt a balközépben, ebben, azáltal, hogy a kiegyezést nem engedte megszilárdítani és elvonta a Deák-párt nagy munkájától azokat, a kik a balközépnek csak Ghyczy Kálmán neve miatt hittek, sokkal inkább szolgálta a forradalmi tendenciákat, mint tette volna úgy, ha nyíltan a szélső baloldal soraiba lép.

*

Még 1865-ben Tisza Kálmán ovatos volt. Nem mert messze menni a pártvezérségi aspirációk gyönyöreiben s megelégedett azzal, hogy azok, kik körülle sereglettek, tisztán a határozati párt tárgyaltalan tradíciója által kapcsolattak össze, s hogy bár Deák elveit vallották, nem csatlakoztak Deák párthíveihez.

Ámde az 1866-ki háború után, a meggyöngyült Ausztriával szemben vérszemét kapott s kereste az alkalmat, hogy beálljon közte és Deák közt a nyílt szakítás. Novemberben elérte. Mikor Deák Ferencz ez időben a 67-es bizottmányt munkálatának folytatására kívánta utasítani, Tisza Kálmán, ugyanaz, a ki a 67-es bizottság előbbi munkálataiban részt vett, azt indítványozta, hogy jelentse ki az országgyűlés, hogy a 67-es bizottság az alkotmány helyreállításáig felfüggeszti működését. Ez indítvány felett, melyben a Tisza-féle kortes politika először nyilatkozott, hosszú vita támadt, mely után a baloldal végképen elszakadt a Deák pártjától. Tisza Kálmán elérte célját. Ismét pártvezér lett.

*

Itt van helye föltenni azt a kérdést, hogy vajjon: szerencsétlen politikus-e Tisza Kálmán, avagy szerencsés Schwindler?

Vagyis, hitte-é Tisza Kálmán, hogy a pusztá negatív és tagadás pozitív államférfiúi program: hitte-é, hogy a közjogi alap merev tagadása célhoz vihet: hitte-é, hogy politikájának elveivel meg fogja nyerni parlamentáris uton a nemzet többségét s ha megnyeri, valósíthatni fogja elveit?

Ha Tisza Kálmán mindezt hitte, akkor ő egy szerencsétlen politikus. És némiképen »tragikai alak,«*) mert »hitte, hogy joga van;« — de ha nem hitte, ha csak azért támadta meg a közjogi alapot és a Deák-pártot, hogy majdan mindazt, amit támadott, elfogadja, és csak azért hirdette elveit, hogy azokat a hatalomért együttesen feladja, (nem akarom mondani, hogy »eladja«) akkor ő egy szerencsés Schwindler, ki börzének tekintette a politikát, melyen értékpapírok helyett a — hazával játszott.

*

De hihette-é?

Hihette-é, hogy a balközépi közönség értelmi súlya egyensúlyt tarthat a mérlegben azzal, mely a Deák-párt körül sorakozott?

Kikből állt a balközép és közönsége? Azon alföldi gentryből, mely gyűlölte a dohány-monopóliumot, noha szűz dohányt szítt; gyűlölte a zsidót, mert adósa volt; gyűlölte a Deák-pártot, mert az az általa teremtetett új situationnak anyagi és erkölcsi előnyeit élvezte; gyűlölte a capacitásokat, mert érezte velük szemben törpeségét. A balközép a szellemi proletárok communistikus forradalma volt a szellemi tőke ellen: a balközép a fél-

*) Természetesen csak a »Bories theória« szerint.

műveltség gőgös pártütése volt az európai műveltséggel szemben: elfogadta vezérének Tisza Kálmánt, mert Tisza Kálmán legkevésbé szégyelte magát folytonos vereségeiért, és leggorombább tudott lenni közöttük; híj maradt Tisza Kálmánhoz, mert Tisza Kálmánon kívül senki se becsülte meg őket. — Még a szélsőbaloldal is lenézte.

*

És kik álltak a balközéppel szemben?

Ott állt Deák Ferencz és Deák körül a nemzet disze és virága. Ott volt a politikai jellemek és vagyoni függetlenség tábora. Ott volt az ország minden elismert politikusa, gondolkozója és teremtésre képes munkareje. Testületek, mint a katolikus klérus, az akadémia, a független felső bíróságok; osztályok mind a születési szellem és polgári aristocratia színe java, az emancipált vagyonos és magyar szellemű zsidóság, a nagyobb városok művelt elemei, és végre az összes felföldi nemesség.

*

Azért hangsúlyozzuk az »összes felföldi nemességet«, mert a balközépi impertinentia először is ezekben kereste a Deák-párt erkölcsi súlyának komikus oldalát s ezeket csúfolta »mamelukoknak.« S hogy megröhögtesse a politikaieszméksivárságában néha unatkozó balközépi közönséget, gúnyt üzött a dialectusból, mely a felföldi magyart a balközépi Mokány Bercziktől megkülönbözteti.

Pedig tisztelet a felföldi nemességnek! Mert a tiz esztendő alkotmányosság ezekért tett legkevesebbet, s e tiz év alatt az alkotmányosság és magyarság érdekéért ezek áldoztak legtöbbet.

Önök uraim, ott az alföldön, könnyen kevélykedhetnek a magyarsággal s nem csoda, ha a kevélykedés néha henczegésbe csap, és a falhoz vágják a

poharakat. Önök könnyen álmodozhatnak »magyar glóbus«-ról mert ameddig szemük ellát a gazdag földön, annak szemre és szívre egyaránt daliás népe közt nem látnak mást, mint magyart és mindenütt magyart.

Az önök keblében a magyarság dísz: a felföldi nemesében pedig talizmán, melyre áhitatos szemekkel tekint.

Ők küzdenek a magyarságért, önök pedig élvezik ezt.

Ők nemes büszkeséggel vallják magukat magyaroknak: önöket pedig sokszor sértő gőgre ragadja ez.

*

És ha Tisza Kálmán ezek után is »hitte«, hogy »jog van«, akkor megengedjük, hogy ő szerencsétlen politikus, de akkor a képtelenségig ostobának kellett volna lennie: a mi pedig nem volt.

Következésképp: nem lihetette.

III.

Tisza Kálmán tehát, mint a balközép vezére, nem annyira szerencsétlen politikus, mint inkább szerencsés politikai Schwindler. A mi (ha az eddigi indokolás nem elég,) még jobban ki fog sülni a későbbiekből.

Azzá kellett lennie szükségképen; ha akarva nem, hát akaratlanul.

Mert olyan szerepre határozta el magát, melyhez nem volt benne megfelelő benső tartalom.

S ezt a szerepet oly disztelenül játszotta végig, hogy annak minden főmomentuma blamage, politikai erkölestelenség, és nemtelen ármány.

Nagyon természetes, hogy olyan pártnak, mint a balközép volt, olyan pártvezérnek, mint Tisza Kálmán volt, nem lehetett egyéb fegyvere, mint a taktika és a manőver.

Némelyek talán csodálkoznak rajta, s ellentétben állónak tartják a Tisza Kálmán szellemi köznapiaságáról alkotott hittel, hogy ő taktikával és manőverrel, nála sokkal okosabb és érdekesebb államférfiakat legyőzött, sőt lefőzött; s hogy a Deákpártot, mely oly hatalmas volt, hogy a balközépet méltán lenézte, megtörte és kapitulációra kényszerítette.

Pedig ez nagyon természetes.

Az, a ki a politikai téren, bizonyos kiemelkedő posztóiban szerepet játszik, és van benne őszinte odaadás, alkotó erő és teremtvő szellem: az főképp a dolgokkal van elfoglalva, s keveset törődik a személyes kérdésekkel, mert supponálja, hogy ha valami, a mit tesz, vagy javasol helyes, és a hazának hasznára válik, azt minden jó hazafi támogatni fogja.

És felejtí, hogy a politikai pályán mindenki jó hazafinak tartja magát, s hirdeti is, — de nagyon kevesek igazán azok. — Az emberi önzés, és irigység sok emberben csak olyat tart a haza javára valónak, a mi neki is használ. És sok olyan dologban, melyből közvetlen haszna nincs, vagy ha van, kevesebb van mint azoknak, a kiket nem szeret, hajlandó veszedelmet látni s küzdeni ellene. Felejtí, hogy mert *errare humanum est*, — a nem felelős képviselőház sok tagja könnyű szívvvel téved, ha nem egyedül áll; — s hogy az, ki czélul tűzi magának az egyéni érdekeket minél jobban összekuszálni és egymás ellen uszítani, sehol hálásabb talajt nem talál erre, mint a magyar képviselőházban.

Viszont nagyon természetes, hogy az, a ki politikai téren bizonyos kiemelkedő posztóban szerepet játszik, és nincs benne sem őszinte odaadás, sem alkotó erő, sem teremtő szellem, hogy az absolute nem törődik a dolgokkal, hanem kizárólag a személyes érdekekre fordítja figyelmét, mert supponálja, hogy nincs olyan helyes dolog, a mi a hazának bármily hasznára válnék, hogy az ellen ne lehetne megnyerni a butákat és a haszonlesőket: kivált ha mindenre, a mi az állam érdekében áldozatot kíván a nemzettől, el van tökéelve azt mondani, hogy az a kért áldozatot nem érdemli meg. És oh! mily örömmel elhisznek ilyet az emberek!

És mivel az is igaz és természetes, hogy a mivel valaki folyvást foglalkozik, abban utóvégre is mesterré lesz: ime itt van megfejtése annak, hogy Tisza Kálmán taktikával és manőverrel nem csak legyőzte, hanem le is főzte a nála sokkal külömb politikusokat, s hogy belőle később a »taktika nagymestere« lett.

*

Nem lehet senki kicsinylő véleménynyel a taktikáról. A taktika a politikai tudomány művészete. Ámde az olyan taktika, melynek legyőzhetetlensége abban áll, hogy »gegen Dummheit kämpfen Götter selbst vergebens;« az olyan taktika, mely az írott ígéretet, az adott szót meg nem tartja; az olyan taktika, mely folyvást hamis tanukkal vádoltat; az olyan taktika, mely orozva gyilkolja másoknak becsületét; az olyan taktika, mely visszaél mindennel, a mi hatalmában áll, és megcsal mindenkit, a ki benne bizik: az olyan taktika nem művészet, hanem csak mesterség, (mint például a hűbárság,) eredménye egy jobb korszakban nem a

történelem ítélőszéke, hanem a bünyítőtörvényszék illetékessége alá tartoznék.

*

És Tisza Kálmán balközépi taktikája ilyen volt.

Mert van-e politikai pályájának lesújtó sikerei, pyrrhusi győzelmei közt csak egyetlen olyan momentum is, mely fölemelne?

Van-e csak egyetlen momentum is, melyben akár az eszmék igazsága, akár a meggyőződés ihlete, vagy az alkotó erő phantáziája csak egy fényes vonást árulna el benne, mely — ha csak egy pillanatra is, — feledtetné egyéniségének sötét és sivár alkatrészeit?

Nézzük át összes parlamenti beszédeit, (oh! mily iszonyu feladat ez!) van-e azokban csak egyetlen megkapó gondolat? vagy magasb röptü szellemre való kifejezés? — Volt-e csak egyszer is ünnepe a parlamentnek, ha Tisza Kálmán beszélt? Idézték-e valaha szavait úgy, a mint ő mondotta? Élnek-e a nemzet ajkán maximái?

Nem! — Tisza Kálmán szelleme sohasem hagyott nyomot. Beszélt mindig és mindenkor, és nem mondott soha olyat, a mi fenmaradt volna utána. Valóságos beszélő dühben szenved, s szenvedett különösen míg minister nem volt. Hogy csak egy statistikai példát idézzek, ama 94 ülés alatt, melyet a parlament 1869-ben tartott, Tisza Kálmán 173-szor beszélt, — esik tehát csaknem minden ülésre kettő. És úgy folyt ez tovább is. Ezért mondják talán, hogy Tisza bukása után az özönvíz következne. Mert annyit beszélne.

*

És mégis mi volt az, a mi Tisza beszédeiben hatott? a mi mint szónokot respectálttá tudta tenni őt?

A rögtönző tehetség, a személyeskedés és a sophisma.

A sophisma, mely a szavak egérfarkába kapaszkodik s szórszálhasogatásokkal fárasztja ki azt, a ki az eszmét képviseli.

A sophisma, mely a laikusok előtt fedezni tudja az igazság hiányát azáltal, hogy mindig az övé az — utolsó szó.

A sophisták voltak azok, kik Socratessel megittaták a büröknedvet. A sophisták feszítették fel Krisztust. Minden nagy eszme, minden az emberiség javára indult intézmény a sophisták érdekeibe ütközött, kik ellen csak egyetlen egy fegyver létezik: nem venni komolyan őket.

A ki sophistát komolyan vett, az elveszett.

Julián császár sophistái lefegyverzik Cyrillt. A frivol gúny ellen mással mint hallgatással és megvetéssel harczolni lehetetlen.

Chateaubriand írja a sophistákról: »nagy hiba e fajjal komolyan szóba állni, holott e fajt sohasem lehetett kapacitálni, miután egyáltalán semmi elvhez nem ragaszkodnak. Ezek nem jó akarattal keresik az igazságot s rendszerükhöz is csak azért ragaszkodnak, mert a tömegnél nagy lármát csapnak vele, készek levén azt minden pillanatban, ha érdekük kívánja, csillogóbbal felcserélni.« (Egészen áll Tiszára és a balközépre.)

*

Mint a megyei toasztozók, a kik minden pillanatban készen állanak rőfös toasztokat rögtönözni faggyugyertyáról és sőtartóról egyaránt: úgy Tisza Kálmán is mindenkor készen állt, hogy mindenhez hozzászóljon. Kiszakított az előtte szóló beszédéből egy-egy szót vagy mondatot s azt addig csürte-esavarta, ferdítette, míg kimutatta, hogy neki van igazsága. Mondott sokszor (és

mond ma is) otromba élczeket, leplezett gorombaságokat, melyekért, ha felelősségre vonják, rendesen kitér vagy megretírál.

*

A parlament nagy szónokai pedig egymás után némultak el.

Eötvöst elnémitá a halál, Deákot a betegség, Horváth Boldizsárt a bús közöny, — és a többit pedig Tisza Kálmán és pártjának folytonos rágalmai és titkos ármánykodásai.

Mert, mint Toldy István mondja, Tisza Kálmán működése becsületére vált volna — Loyolának.

»A baloldal politikáját Tisza Kálmán a maga képére teremtette. Az őszinteség hiánya volt főjellemvonása a Tisza-féle politikai képmutatásnak.«

»Tiszát, a ki nem elégitett hiúság elkeseredetté, malicziózussá, kétszínűvé tette.«

»Eötvös törvényjavaslatának azon helyeit, melyek a felekezeteknek omnipotens, az oktatásügy kárára való gazdálkodását korlátozni akarták, a protestáns orthodoxok hevesen megtámadták, s Tisza oly fanatizmussal kelt ki ellene, mely helyénlehetett a 17. században a Caraffák és Kollonicsok ellenében, de mely visszataszító látványt nyújtott, midőn Magyarország legemelkedettebb szelleme, Eötvös ellen volt intézve.«

»Tisza Kálmán egy modern doktrizmus-sal eltelt félig junker, félig táblabíró volt, határtalan, de kicsinyes hiúsággal, mely képtelen volt pártvezéri viszketegét az ország nyugalmanak feláldozni. Ezenkívül teremtő eszmék és lelkesülés hiánya tüntették ki leginkább.«

»Ghyeczy kételkedő, folyton kutató szellemén szükségkép felülkerekedett Tisza rövidlátó makaessága és telhetetlen uralkodásvágya.«

»A balközépi elemek felett összekötő kapocsként lebegett a múlt országgyűlésen való összetartozásuk tradíciója: s egy közepszerű tehetségű, de saját nagyságával eltelt, nagyravágyó és a sikertelenség által elkeserített férfi pártvezérsége, ki napról napra nagyobb hatalomra vergődött pártjában. A baloldal politikája, midőn tétlenségre kárhoztatta a párt tehetségeit s meddő izgágáskodásra azokat, kik szerettek is, tudtak volna is az alkotás művéhez hozzájárulni, a pártban a túlsúlyt szükségkép azok kezébe adta, kik lomhaságból vagy táblalabirói szellemből visszariadtak minden haladástól; s ily párt vezére csakis Tisza Kálmán lehetett. Tisza hatalma nőtt is naponként s a baloldal fokenként annyira sülyedt, hogy e politikai rabulista szavazógépe lett: mely engedelmesen mozgott a vezér parancsára még akkor is, mikor az kicsinyes irigységtől elragadtatva, a politikai, sőt társadalmi ildom szabályait is lábbal tapodta.

»Az 1872-iki parlamenti botrány idejében Tisza Kálmán már egy idő óta aggódva látta pártját bomlásnak indulni. Minden nap új veszteséget, új megaláztatást hozott. A sorok ingadoztak, készen az egyes desertorok példáját követni. Ez a pártvezért elkeserítette. Tisza Kálmán március 4-kén ez elkeseredés hatása után férfiatlan, parasztos gorombaságokkal s a junker büzhödt göggjével támadta meg Schwarcz Gyulát. Ez másnap hatalmasan megfelelt a bukófélben levő pártvezér kicsinyes személyeskedéseire. Nemes lévtől lelkesülten szemébe vágta Tisza Kálmánnak politikai bűneit. Vádolta, hogy pártjában a véleménye-

ket elnyomja, a lelkiismereteket terrorizálja, hogy a reformkérdésekben csak szűkkeblűsége által tűnt ki, s kimondta, hogy csupán egy erőszakos pártfegyelem volt képes e pártot eddig összetartani. A meztelen igazságok, melyeket Schwarcz szemébe mondott Tiszának, általános tetszést arattak. A hatás, melyet tettek, meggyőzte róla Tisza Kálmánt, hogy a végbomlás veszélye sokkal közelebb áll, mint ő gondolta. Mentő eszökről kellett tehát gondoskodni Tisza dicsőségének fentartására. E ponton állt a balközép vezére, midőn a szélsőbal a parlamenti botrányt megkezdte. És most megjelent a mentő gondolat a geszti agyvelőben. Mi által lehetne a még meglevő pártot erősebben kötni vezéréhez, mint egy uj, minden eddiginél nagyobb botrány által, mely lehetlenné teszi a megtérést? Egy ily botrány annyi volt, mint a visszavonulni akarók megett minden hidat felszedni, hogy akarva nem akarva kénytelenek legyenek a zászló mellett maradni. Csak az oly párt, mely magát politikailag jóvá nem tehető módon compromittálta, maradhat meg ezentúl Tisza Kálmán vezérlete alatt.«*)

IV.

Hogy Tisza Kálmánt nem a meggyőződés és »szent akarat«, hanem egyedül a hatalomvágy és egyéni érdek vezette, mikor a közjogi ellenzék élére állt, mutatja az is, hogy már az 1869-ki választások előtt megpendíté, hogy a balközép kész kormányra lépni a nélkül, hogy a közjogi alapot megbolygassa. Ez volt egy évvel a bihari pontok, egy évvel annak kijelentése után, hogy:

*) Az idéző jelek közé tett sorok Toldy István »Öt év történetéből« vannak kivéve.

»Az ellenzék részére a kormányzást a jelen alapon lehetetlennek tartom s a magam részéről — ugymond — ezennel határozottan nyilvánítom, hogy azon ellenzék tagjai, kik a jelen közösügyi alapot annyi erélyvel ostromolták, ezen az alapon kormányt alkotni, kormányozni magukat hivatva nem érezhetik **soha.**« (Tisza Kálmán a Hon január 26-ki számában. 1868.)

S mikor látta, hogy ez a kísérlet pártjában még resensust kelt, — a Deák-párt pedig még kineveti érte, — oly nagy dühhel tért vissza a bihari pontokhoz, hogy a szélsőbaloldallal szövetségre lépett.

Ekkor mondta ki Csernátony, hogy a balközép a szélsőbaltól csak modorban különbözik: egyébként egy politikája van.

Mindez azonban nem gátolta Tiszát, hogy mikor a szélsőbal hatalma a balközép rovására kezdett emelkedni, kijelentse, hogy »a szélsőbal izgatásai fenyegetik a társadalmi rendet.« — A mely kijelentés viszont legkevésbé sem gátolta Tiszát, hogy dühös gorombasággal támadjon a Deák-pártra, a mint a kormány ugyanakkor feloszlatta a demokrata köröket. Mert az az ember, a ki a bihari pontokat első áprilisban hirdette ki s a nemzet nem vette észre, hogy Tisza Kálmán április bolondját járatta vele, mindent megengedhetett magának.

*

Avagy nem április bolondját járatta-e Tisza Kálmán a nemzettel, mikor kijelenté, hogy a megyéknek kell örködni a parlament felett, — s hogy a megyék nem alá, hanem mellé vannak rendelve a felelős kormánynak?

Vagy mikor Tisza Kálmán az ujoneozási rende-

tet törvénytelennek mondá Biharban: Ghyczy Kálmán pedig törvényesnek decretálta Komáromban?

És nem ilyen-é a balközép politikai szereplése elejétől végig?

*

Ilyen volt és így foly ez évről-évre fokozottabb mérvben.

Mert Tisza Kálmán elmondhatta, Mackbethtel, hogy »már annyira benne vagyok a bűnben, hogy viszsztatérni nagyobb ut lenne, mint keresztül gázolni.«

És mikor 1873-ban beütött a krach, s az emberek azt kiálták: a schwindlerek korszaka lejárt! — Tévedés volt.

Mert csak akkor kezdődött el igazán! És pedig a szédelgés gonoszabbik fajtája.

Mert mit cselekedtek a pénzügyi és nemzetgazdasági schwindlerek, a kiket Gründereknek nevez a börzei köznyelv?

Azt cselekedték, hogy épp oly szemesen, mint szemtelenül, legyek módjára ellepték a piacztot.

Mondák: ennek a nemzetnek (maga se tudja hogyan) annyi vagyona van, hogy nem tud mit csinálni vele! — Hát segítsünk neki elhelyezni!

Politikai szabadság, önrendelkezési jog, és két évi gazdag termés hordták garmadára a vagyont. És a pénzügyi schwindlerek csak a gazdagságot lopták meg, mert ők minden körülmény közt tiszteletben tartják a szegénységet.

Tisza Kálmán pedig akkor jött »megmenteni a hazát,« mikor a nemzetnek már se pénze, se hitele nem volt, — és ez a szegény nemzet sietett az ő oltárára rakni utolsó vagyonát és utolsó bizalmát!

És a mit a gründerek pénzügyileg tettek egy gazdag situációval, ugyanazt tette Tisza Kálmán politikailag egy tönkrejutott szegény országgal.

Melyik nagyobb?

*

Tisza Kálmán, mint Ahrimán, tisztában volt azzal, hogy neki mindent le kell rombolni, mindenkit lehetetlenné kell tenni, hogy maga váljék lehetségessé. S e célért nem borzadt vissza semmitől. Mint Mackbeth, azért akart elpusztítani mindenkit, a kitől tartott, hogy »al hasson, ha menydörög.« És a vizcsepp is, ha mindig egy pontra cseppen, végre átlyukasztja a márványt. Így Tisza ördögi taktikája, mely nem akart sem igazságos, sem méltányos lenni soha; mely pártkérdést, jobban mondva (mert a párt maga volt) személykérdést csinált mindenből, mely a rágalom és elégtelenség dudváinak rémes gyorsasággal terjedő gyökereit ültette a Deák-párt tiszta buzái mellé, melyeknek áldásos kalászeitől azok elszívták a föld életnedvét: végre elérte célját, és a Deák-párt, mely nem teljesíthette missióját Tisza Kálmán miatt, darabokra hullva megadta magát Tiszának.

*

Amde az államférfiui tehetetlenség, politikai erkölcstelenség és egyéni gonoszság e pokoli ármánykodása, daczára a nemzeti könnyenlivőségnek, és daczára ama keleti léhaságnak, melynek, mert tökéletes prototípusa volt, kedves volt Tisza Kálmán, — célhoz ért volna-e a politikában, ha a Deák-párt is nem járult volna annak sikeréhez?

Nem.

Csakhogy ez a Deák-pártnak nem büne, hanem szerencsétlensége.

A balsors akarta, hogy míg a balközépnek egy végzetszerű: addig a Deák-pártnak egy »gondviselészerű« embere legyen.

E két ember, a mily éles ellentétben állt az események kezdetén: oly annyira kiegészíté egymást az események további folyamában.

Mert mindkettőnek saját énjé volt az első cél, melynek alárendelésnek mindent. S míg Deák jobban szerette a hazát, mint gyűlölte ellenségeit, ezek legjobban szerették önmagukat. Andrássy azt hitte, hogy a hazát csak ő teheti boldoggá: Tisza Kálmán pedig nem akarta, hogy a hazát boldoggá tegye más, csak ő.

A Deák-párt bukását csak külsőleg okozta Tisza Kálmán: bensőleg gróf Andrássy Gyula segítette elő. Tisza Kálmán az egyéni hiúság bűnével: Andrássy az egyéni hiúság — gyöngeségével.

Ám szóljon erről a következő fejezet.

Tisza Kálmán és gróf Andrássy Gyula.

A napnak is vannak foltjai. A világtörténet legnagyobb alakjainak is voltak gyöngeségeik. Egy hitvány falevél elegendő volt, hogy sebhetővé tegye Siegfriedet, és hogy dárdáját hátulról és orozva, sziveig döfhesse az áruló Hágen. Egy kis pont, mely a földön kívül állana, elég lenne, hogy e nagy állományt kisujjával bármily gyermek kizökkentse sarkaiból. Achilles, ki szemtől-szembe győzhetetlen vala, sebhető volt hátulról a — sarkán. A Deák-pártnak is megvoltak az ő sebhető oldalai.

Ezeket leste ki Tisza Kálmán.

Kellett-e ehhez nagy lángész, vagy diplomatai ügyesség?

Legkevesbbé sem. Hiszen mindenki látta.

Mindenki tudta, hogy Deák Ferencz a kiegyezés után nem vállalta el a kormányelnökséget, mely pedig az egyedüli posztó lett volna, hogy pártjának tényleges vezére, s ezáltal pártjának és a kormánynak tetteiért felelős, és úgy a pártnak, mint a kormánynak szerves alkatrésze legyen.

Ez volt az egyik.

A másik, (mely szintén csakhamar köztudomásúvá lett,) az volt, hogy gróf Andrássy Gyulának a magyar miniszerelnökség csak grádus ad parnassum: s hogy

Andrássy lelkének egész hevével a külügyministerségre aspirál.

*

Épp oly kétségtelen, a hogy ha a Deák-pártnak e gyöngéi nincsenek, Tisza Kálmán, daczára minden ármányos alattomosságnak, el nem érheti célját, mint a mily kétségtelen az, hogy a Deák-pártnak e két gyöngése eleinte nem volt szervi baja, s nem is lett volna azzá soha, ha nem áll vele szemben a balközép élén Tisza Kálmán.

Ezért mond a »névtelen levelek« írója nagy igazságot abban, hogy Tisza Kálmán nemcsak a baloldalt tetteiért, létezéseért felelős, hanem felelős a jobboldal későbbi megromlott szervezetéért, számos mulasztásért és hibáiért is.

Mert hogy a Deák-párt a közjogi alapot e párt ellen megvédje, kényszerült oly elemekkel is szövetkezni, melyekkel a dissolutió magvát fogadta kebelébe. Kénytelen volt fölfelé licitálni oly kérdéseknél, melyeket, ha balközép nincs, ledobott volna a napirendről. De többre kényszerült. Kénytelen volt reform és alkotó politika helyett kortes-politikát űzni. Szemet hunyni saját ministereinek és képviselőinek visszaélései előtt, nehogy a pártszakadást provocálja. Kénytelen volt tagadni az elkövetett hibákat, nehogy a közjogi ellenzék kizsákmányolhassa azokat. Így szült egy hiba százat. A balközép semmiben sem volt méltányos. Mindent párt- és személykérdésnek tekintett. Igért, ámitott; a nemzet pedig hitt és békétlenkedett.

*

És éppen abban fekszik Tisza Kálmán politikai erkölcstelenségének feneketlensége, hogy ő, a ki már 1869-ben kész lett volna feladni elveit a kormányha-

talomért, tehát már akkor nem hitt az ügyben, melynek élén állt, s nem vette komolyan elveit, melyekkel a nemzetet bolonditá: 1869. után még teljes hat évig játszta e bűnös, erkölcstelen szerepet.

Játszta pedig úgy, hogy mig elveit a Deák-párttal szemben egészen végig, mindig teljességükben hangoztatá, és minden alkalommal azt hirdette, hogy ő nem adott föl elveiből semmit;

addig ugyanazon elveket, 1872-től kezdve, tehát teljes három éven át, rendszeresen profanisáltatta saját hivei előtt; s ugyanakkor, mikor a Deák-párttal szemben azt vitatta, hogy ő szilárdan áll a régi közjogi ellenzék bázisán, ugyanakkor azt iratta Csernátonyval, hogy absurdum a közösügyi törvényjavaslatok megváltoztatásához kötni a kormányba lépést. És mikor Csernátont ezért az elvhű balközépiek megtámadták, Tisza Kálmán maga állt ki a sikra, és bizonyitá, hogy »Csernátony elvhűsége minden kétségen kívül áll.«

*

Mig tehát a Deák-pártra nézve folyton fennállt a veszély, hogy a közjogi ellenzék többségre jut, s ezáltal a közjogi alapot halomra döntheti, vagy beláthatatlan belzavarokra vezethet: addig Tisza Kálmánra nézve folyton kisebbedett a veszély, hogy elveinek föladása esetén, elveszti párthiveinek bizalmát.

Kevesbedett a veszély, mert bármily cynikus és erkölcstelen volt a játék, melyet Csernátony a saját elveinek durva profanálása által üzött, annak mégis nagy hatása volt a balközépi publikumra.

Nagy hatása volt az okosabbakra azért, mert azok Csernátony nélkül is belátták már, hogy az egész balközépi politika absurdum.

A többiekre nézve pedig azért, mert Csernátony folyvást a hatalomra jutás áldásait rejtette a sorok közé s kecsegtette vele a tönkrejutás szélén álló, vagy kormánypárti protectió gyönyöire áhitozó balközépi publicumot.

Ámde az államférfiúi lángész műve volt-e ez, avagy a tiszta hazafiságé?

*

És csodálható-e Tisza Kálmánnál, hogy ő, ki éppen a saját sikereiből tanulhatta megismerni a nemzet gyöngéit és gyöngeségeit, (mert ezek nélkül neki, nem lehettek volna sikerei;) hogy ő meg tudta találni a Deák-pártnak mindenki által ismert gyöngéit is, és megtalálván, ki tudta zsákmányolni azokat egyéni czéljaira?

Hisz nincs oly erős constructió, nincs oly egészséges test, hogy az végre is el ne betegedjék, ha folyvást romlott levegőben él.

És Tisza Kálmán romlottá tette a politikai légkört, öntudatosan, gonosz kiszámítással, hogy a Deák-párt gyöngéit belső kórrá, dúló betegséggé fejleszse ki.

*

Romlottá tette a politikai légkört, mert nem törtenhetett az országban olyan rend, vagy államellenes politikai merény, hogy az, ha a Deák-párt ellen irányult, Tisza Kálmán pártfogására és védelmére ne számolhatótt volna.

És nem indulhatott meg a Deák-párt részéről semmi olyan üdvös, és nagyobbszabásu actió, hogy az ellen Tisza Kálmán ne küzdött volna a legperfidebb akadémikodással.

Már a 67-es bizottság tárgyalásain idegessé tette Deákot, mikor a »personál uniót« fejtegetvén, a védelmi szövetséget következőleg definiálta Tisza Kálmán:

»Mi tartozunk fejedelmünket jogai b a n , ő tartozik védelmezni minket a kapcsolat következtében többi államainak erejével is; de a kötelezettség a fejedelemre vonatkozik, és nem az országokra.«

A mely absurdomot Deák Ferencz az ő hatalmas logikájával rögtön így szedte szét:

»Mi a fejedelemtől kívánhatjuk, és a fejedelemnek tartozunk, de a többi országoktól nem kívánhatunk, s azoknak nem tartozunk; azaz: hogy a fejedelemtől kívánhatjuk, hogy határainkat védje, és a fejedelemnek tartozunk, hogy többi birtokait védjük, de nem tartozunk a többi országoknak ezen kötelezettséggel és azon országoktól sem követelhetjük ezen kötelezettséget.«

Ime ilyen volt a Tisza Kálmán personál uniója.

*

És hogy százszor elmondott, ezerszer ismételt, és ime mégis elfelejtettnek látszó dolgokat ismételjek: mi volt Tisza Kálmán közösügyi különvéleménye?

Volt-e abban csak egy önálló eszme? — s a mi volt (a fejedelmi döntés), nem rejtett-e abban az egyenes absolutismus? — s így nem volt-e az az alkotmányosság szempontjából durva non sens? És e különvélemény a többi részletében is, nem-e tisztán a Deák művének plágiuma volt, azzal a különbséggel, hogy mindenben a Deák-párttól várta az eszmét: s megkapván, mindenkor annak el- és megrontásán fáradozott?

Mikor a király a koronázási ajándékot az 1849-ki honvédeknek ajándékozta, nem követelte-e Tisza Kálmán rögtön a honvédség állami nyugdíjazását? Melyre Miletics rögtön nyugdíjazását követelte azoknak, kik

1849-ben Magyarország ellen ontották vérüket. És mikor a Deák-pártból — válaszul a követelésre, — megindult a mozgalom, hogy az 1849-ki honvédeknek önkéntes adakozásból nemzeti tőke gyűljön össze, s Andrássy aláírt tizezer, Lónyay ötezer forintot, — Tisza Kálmán, a dúsgazdag dynasta, a honvédség nyugdíjazásának szószólója, nem röstelte csak kétezer forintot írni alá. S ugyanazon Tisza Kálmán, most, mikor a kormányon ül, annyit sem tesz az 1849-ki honvédekért, hogy azok a honvédmenházban szükségét szenvedni kénytelenek!

Mikor Kossuth, váczi levelében, a dynastiát detronizálta, Tisza Kálmán a parlamentben szemeit forgatta és áradozott a loyaltástól: közlönye pedig a »Hon,« ugyanakkor megtámadta Keményt, a miért Kossuthot bírálni merte, s megtámadta a kormányt, mivel nem engedte meg Hevesmegyének, hogy Kossuth mellett demonstráljon.

Ha a Deák-párt az államhatalom erősítésére gondolt, Tisza lázította a megyéket. Ha a Deák-párt erélyes intézkedésekhez nyult a nemzetiségek túlkapásai ellen, Tisza Kálmán a méltányosság farizeusi nagylelkűségét hirdette a képviselőházban. Mikor a Deák-párt megteremtette a magyar honvédséget, a balközép közlönyei országos gúnyolódással fogadták s elnevezték a honvédekot »belügyöröknek.« Az igazságszolgáltatás reformjánál küzdöttek a választott bíróságok mellett. S mikor az anyagi jólét fejlődésével, ennek előnyeit természetesen élvezték azok, a kiknek érdemük volt benne, a balközép megkezdte pikans s kétértelmű alakban a titkos rágalmozást, melyből később az az ellenzéki közvélemény nőtte ki magát, hogy a deák-párti kormányférfiak az ország pénzéből gazdagodnak. És

noha soha egyetlen tényt nem tudtak kideríteni, sőt a vádat bárki ellen még csak formulázni sem bírták, meg nem szüntek soha a deák-párti politikusok zsebeiben turkálni, s mert a deák-párti államférfiak nem jártak rongyos eszímában, mint Aristides, s nem akarták, hogy haláluk után családjuk koldulni járjon, rendszeres és szentelen taktikával lassanként odáig fokozták a vidéki ellenzék képzeletét, hogy az a Deák-pártban egy rablóbándát látott.

*

Az így romlottá és dügleletessé tett légkörben aztán nem csoda, ha a Deák-párt gyöngeségei dúló betegséggé fajultak el.

Deák Ferencz, noha nem volt a kormánynak activ részese, mégis, mint a kormánypárt vezére, legfőbb fórum volt minden kormányzati kérdésben. Ebből természetesen folyt, hogy Deák Ferencz, bármily éles ész és nagy ítélő volt, sok dolgot másképen látott az Angol királyné két szobájának 8 fala közt, mint látta az élet gyakorlati érdekeinek hullámain küzdő kormány. Ebből következik, hogy a Deák-párt tulajdonkép nem kormánypárt, hanem Deák Ferencznek személyes pártja lett, épen mint a balközép a Tisza Kálmáné. Azzal a fontos és a Deák-pártra hátrányos különbséggel, hogy míg Tiszának egyetlen vágya és célja volt kormányra jutni: addig Deák Ferencznek ez sem célja, sem vágya nem volt. Tisza Kálmán együtt élt pártjával: Deák külön élt tőle. Deák Ferencz öregedvén, már csak a nyugalmat óhajtotta s szeretett volna mindent simán intézni el. S mert nemes lelke nem tehetett föl Tisza Kálmánról, bármennyire nem rokonszenvezett vele, hogy az factiózus ellenzéket folytat a kormány ellen, sok dologban kereste az érintkezési pontot, mely a

Tisza követeléseit is szem előtt tartsa, a meddig lehet. Csakhogy ez lehetetlen volt s minden kísérlet, mely erre czélzott, a Deák-pártnak ártott.

*

Abból a viszonyból, mely Deák Ferencz és pártja közt létezett, természetesen kellett kifejlődni a kormányzat több kérdésében a divergentiáknak. Nem csupán tárgyi, de személyi tekintetekben is. Mert a Deák-párt egy része elfoglalván a tért Deák személye körül, Deák nyombusát személyes befolyások emelésére zsákmányolta ki. — Titokban e csoport a kormány felsőbb bírósága lett s Deákot a maga érdekeiben informálta. Ebből származott, hogy egy ízben Eötvös József a kinek a közoktatási politika komolyan a szívében fektült, egy Deákkal folytatott kanapé-per után oda vágta tárczáját a minister-tanácsban, s kifakadt keserűen a kormányzás lehetetlensége fölött.

*

A kormány csak akkor számíthatott a többség támogatására, ha intézkedéseit Deák Ferencz is helyeselte. Deáknak pedig semmi sem feküdt jobban a szívében, mint a közjogi alap és annak védelme: s így sokszor akadályozott oly radicális reformokat, melyek üdvösek lettek volna ugyan az országra, de nem lettek volna népszerűek a Deák-pártra. Hanem Deák Ferencz semmi esetre sem gátolta volna ezeket, ha Tisza Kálmán nem állt volna a balközép élén, ki mialatt a Deák-pártot mindenben népszerűltetni törekedett, a közjogi alap biztonságát fenyegette. E divergentiákból számos suttogás és pletyka támadt. Tisza Kálmánnak pedig mindig voltak hírvívói. S nem egy parlamenti beszéde van ezen időből, melynek rejtett

éle ily sugdosásokon és pletykákon alapul. Egészen méltók voltak hozzá.

*

A Deák-pártnak ezen imparlamentáris helyzetét a maga önző céljaira kizsákmányolni Tisza Kálmánnak könnyű volt. Csak várnia kellett, hogy minél több divergentia fejlődjék ki a pártnak kormánypárti és Deák személye körüli része közt. És minél önállóbb szelleműek valának többen a ministerek közül, kiknek saját eszméik voltak s kiknek, hogy ezeket keresztül vigyék, a Deák-párt osztatlan és feltétlen támogatására volt szükségük (milyenek voltak Eötvös, Lónyay, Horváth Boldizsár) annál gyorsabban és biztosabban fejlődtek ki a divergentiák, melyek Tisza Kálmán malmára hajtották a vizet. Ez időből származik Deák barátságának hidegülése Lónyay iránt, részint az ellene besugott aljasságoknak, részint Lónyay heves természetének, s igaz ügyért buzogván, jogos indignatiójának egyes keserű kifakadásai következtében. Deák Ferencz a mily mértékben megszűnt pártvezér lenni, oly mértékben kezdett bálvány lenni. Utóbb már csak papjainak lón hozzáférhető. És papjai kivétel nélkül az Andrássy klikkbe tartozának, mert Andrássy Gyula nemcsak azért tudott elbánni és kijönni Deákkal, mivel kegyence volt neki, kitől (épen mint Vörösmarty Bélától) eltúrte, ha lábait az asztalra rakja előtte, hanem azért is, mert Andrássy absolute nem törődött Magyarország belügyi kérdéseivel, s neki mindegy volt, akárkinék teszünk és adunk concessiókat: csak az ő chanceai a külügyministerséghez ne romoljanak.

*

És ha Jókai Mór megengedhette magának azt a juxot, kiírni, hogy Deák Ferencz azért nem lépett

kormányra, mert a »közösügyes alapon« kormányozni nem akar», — (a mi csaknem olyan, mint mikor azt írta, hogy a királyné baloldali) hogynem engedhetne volna meg magának Tisza Kálmán azt, hogy Deák Ferenczet különválaszsa pártjától s Deákot magasztalja, Deáknak hizelegjen ugyanakkor, mikor pártja ellen a legigazságtalanabb és leggonoszabb invektívákkal élt?

És ez a taktika (melyben »rendszer« volt, mint Hamlet örültségében) sikeresnek bizonyult: mert Deák Ferencz nem utasította vissza Tisza magasztalásait és hízélgéseit, — s pártja védelmére utóbbi időben csak akkor szólalt fel, mikor Tisza Kálmán már botrányba keverte.

Ehhez járult még az is, hogy később a Deák személye körüli klikkek, félve a conservatív elemek és eszmék mindinkább tapasztalt erősödésétől, beleugraszották az öreg urat ama nevezetes egyházi beszédébe, hogy ezáltal a conservatív elemeket izolálják, s a Deák-párt felbomlását annál biztosabban elősegítsék.

*

Mert ha komoly szükség lett volna Deák egyházi beszédjére, akkor bizonyára nem enyészett volna el annak hatása s megszülte volna gyakorlati eredményét. De megszülte-e? Nem tértek-e a viszonyok régen napi rendre felette?

Abban az időben nagy zajt csaptak nemcsak a baloldali, hanem a deák-párti lapok is abból, hogy Sennyey nem állt e beszéd után Deák mellé. Ultramontánnak nevezték el őt: pedig Sennyey csak a czélszerűségi szempontokból bírálta azt. És biztos lehet benne mindenki, hogy ha Sennyey akkor felállt volna, hát utána nem ült volna el.

Azok pedig, a kik abban az időben nagy garral felálltak, azóta szépen — elültek.

Talán azért, mert ultramontanok lettek?

Nem. Hanem mivel ők is meggyőződtek — czél-szerületlenségéről.

*

Innen kezdve elfogadott szokás lőn, a Deák-pártnak mind ama tényét, melyek a balközépnek árthattak, úgy tüntetni föl, hogy Deák Ferencz nem helyesli azokat. A balközépi publicum, melyet Tisza Kálmán hozzá szoktatott elhinni mindent — »quia absurdum«: hitte, és a naivabb része nem is szünt meg remélleni, hogy el fog jönni az idő, mikor Deák Ferencz is közjogi oppositio lesz. Hogy pedig a Deák-párt erkölcsi súlyának ez a következetes megkülönböztetés mennyit ártott, azt a Deák-párt maga is belátta, de későn!

Mert már akkor annyi klikk és annyi cottéria képződött benne, hogy a kiegyenlítésről többé álmodni sem lehetett.

*

De még abból a viszonyból, melyben a Deák-párt Deák Ferenczezel állt, s melyet a saját önző céljaira oly perfid módon zsákmányolt ki Tisza Kálmán, nem következett volna szükségkép a Deák-párt szétforgácsolása, s utóbb fölbomlása: ha erre nézve a döntő befolyást nem gyakorolja Andrássy, kinek, mint előbb mondtuk, — a politika szint oly személyes célja volt, mint Tiszának,

II.

Gróf Andrássy Gyulát lerészegíté a »providentialis jelszó, s ettől kezdve ambíciójának szük leve egy ország.

Tisztelettel kell azonban beismernünk róla, hogy ő maga belátta, és legkevésbbé sem titkolá, hogy nem ért a finacziákhoz, nem ért a nemzetgazdasághoz, nem ért az adminisztrációhoz, nem ért a justitiához; belátta, hogy a mit tud, azt szalonokban, társalgás közt tanulta; ha írnia kellett, a hideg lelte; ha valamely sok paragrafusból álló törvényjavaslatot nem magyaráztak meg neki gyorsan, elvesztette a türelmét. Hanem mikor Andrássy mindezeket belátta és nem titkolá, hozzátette (vagy gondolta) egyszersmind, hogy a genienek nincs is szüksége mindezekre.

A genie mindent tud, a mire szüksége van. A genie önmagától tanul, és nem tömi tele a fejét fölösleges tudománnyal. S ezért gyűlölt Andrássy minden elméletet, mely előtte »szürke« volt, s gúnyolta azokat, a kik sulyt fektettek az elméletekre. S ebben a tekintetben Andrássy teljesen azonos Tiszával, ki elejétől kezdve szintén a »gyakorlati« államférfi hírében állt, azon egyszerű okból, mert arra, hogy az elméletekkel tisztában legyen, soha sem volt elegendő tudománya. S mert Tisza sem becsülte soha az »elméletet,« ebből származott talán, hogy nem mondott soha egy olyan elméletet sem, melyet a gyakorlati téren meg ne hazudtolt volna — tetteivel.

*

Andrássy tehát nem birván ama tulajdonságokkal, melyek a magyar miniszerelnöki missió betöltéséhez kellettek, fitymálva beszélt a miniszerelnökségről, és

geniejéhez méltó hatáskört csak a külügyministeri posztóban látott.

És törekedett is ezt elérni minden áron.

Mert meg akarta verni a muszkát.

És kéjelgett a gondolatban, hogy a honvédek milyen derekasan fognak verekedni a muszka ellen!

És nem gondolta, hogy lesz idő, mikor őt fogja megtánczoltatni a — c z a r e w n a.

És mikor ő fog kez et cs ó k o l n i a — m u s z k a c z á r n a k.

*

Gróf Andrassy Gyula mint »genie«, tisztában volt czéljainak eszközeivel.

Jól tudta, hogy neki alulról kell megbuktatnia Beustot.

De a társalgás közt tanulván mindent, társalgás közt bizonyára hallhatta azt az ismert latin közmondást is, hogy: »hodie mihi, eras tibi.« És ebből könnyen eszébe juthatott neki, hogy valamint ő megbuktathatja alulról Beustot, épp úgy akadhat más, a ki példát vesz róla, s esetleg őt is megbuktathatja — alulról.

Hogy pedig ez meg ne történhessék, tehát gróf Andrassy Gyula kiváló diplomatiával, elejétől fogva odairányozta minden törekvését, hogy a magyar parlament többsége, ő rajta kívül, soha olyan államférfi befolyása és suprematiája alá ne kerüljön, a kinek van szelleme kül- és belpolitikát kapcsolatosan concipálni, s a ki tehát a külügyminister politikájának nem lenne csak vakeszköze, hanem egyszersmind éles szemü bírálója is.

*

Ilyen veszedelmes férfi Andrássyra nézve, a magyar parlamentben eleinte csak egy volt.

Lónyay Menyhért.

Később akadt még egy: Báró Sennye Pál.

Gróf Andrassy Gyula törekvése tehát elejétől kezdve Lónyay, később Sennye ellen is irányult.

És e törekvésében annyira következetes volt, hogy mindaz, a mi Lónyaynak bukása óta egészen a fűsióig történt, nem történt semmi egyébért, és nem történt semmi egyéb miatt, mint hogy sem Lónyay, sem Sennye miniszter ne lehessen.

*

Ime, gróf Andrassy Gyula egyéni érdekei így támogatták eleinte titokban (és szándék nélkül,) s később így egészítették ki nyíltan, és már ekkor félig-meddig szándékosan, Tisza Kálmán egyéni érdekeit.

Andrassy miniszterelnök volt, de a miniszterelnökség nem volt végczélja.

Tisza Kálmán nem volt miniszterelnök, és hogy azzá lehessen, végczélja volt.

Andrassynak érdekében állt, hogy utódja a miniszterelnöki széken ne rendelkezék tőle függetlenül a parlament többségével.

Tiszának épp úgy érdekében állt, hogy Andrassynak ne legyen olyan utódja a miniszterelnöki széken, a ki esetleg hivatva lenne esze és erélye által állandó uralmat teremteni magának.

S miután ily férfiu akkor Andrássyra is, Tiszára nézve is csak egy volt: törekvéseik önkénytelenül találkoztak e pontban.

Andrassy félt Lónyaytól: Tisza gyűlölte Lónyayt.

Igy készen volt ellene a hallgatólagos coalitio.

Andrássy akadályozta Lónyayt sok mindenben, a mit kezdeni akart.

Tisza üldözte mindenben, a mit Lónyay — végzett.

*

Hogy Lónyay abban az időben hányszor ütközött össze Andrássyval, bizonyíthatja számos ministertanácsi jegyzőkönyv, és magán levél.

Lónyay, ministertársainak többsége által (kiket Andrássy befolyásolt,) minden olyan kérdésben, melynek éle Austria ellen, vagy a vasuti szédelgések korlátozására irányult, leszavaztatott: de mindig bejegyeztette különvéleményét.

Ebből az időből származik sok mulasztás, melyekre nézve később számos szemrehányást tettek Lónyaynak, — pedig jogtalanul.

Mert például, (hogy csak egyet említsek,) hogy Lónyay meg nem csinálhatta a magyar nemzeti bankot s nem készíthette elő a fogyasztási adók reformját, — mi volt annak az oka?

Először is az, hogy mivel Andrássy Gyula már minisiterelnökségének első korszakában aspirált a külügyministerségre, s mivel hogy ebben megállhasson, ép oly szüksége volt az osztrák politikai körök konszenvére, mint a magyarok ragaszkodására: makacsul ellenzett minden olyan actiót, mely az anyagi téren, ellene, mint a kabinet feje ellen bősíthetné az osztrák politikai köröket. S mivel az osztrák döntő politikai körök már akkor is a nemzeti bank zsebében voltak, Andrássy nem bánta, ha a bankkérdés időnkint napirendre kerül: de hogy meg ne oldassék, főakadálya volt. És e törekvésében, féltve a dualismust és közjogi alapot, támogatta őt Deák Ferencz is, a ki e kérdést a kiegyezési hangulat érdekében

későbbre vélte halaszthatónak; — csakhogy később elmúltak a jó esztendőök, és eljött a Krach, s nem a magyar nemzeti bank.

*

És így történt, hogy Tisza Kálmán és az összes baloldal folyvást Lónyayt támadták, mivel a magyar nemzeti bankot nem állítja fel; — az osztrák pénzügyi és politikai körök pedig Andrássy erélyének és diplomatiai geniejének adóztak hódoló elismeréssel, mert tudták, hogy a magyar nemzeti bank felállítása rajta mult.

*

És így járt Lónyay a budget kérdésben is.

Lónyay ismerte a helyzetet s tudta, hogy a magyarnak természetében van többet költeni, mint a mennyi jövedelme van, — s ezért eleinte titkolta a magyar állam tiszta jövedelmét s alacsonyabbra tette a valóságnál a jövedelmi előirányzatot.

Ámde Andrássy, ki a nagyhatalmi politika embere volt, s magára a sugárutra nem sajnált kiadni 24 milliót, — ellene volt a »takarékosági szemfényvesztésnek.« Mialatt Tisza Kálmán és pártja azzal vádolák Lónyayt, hogy megcsalja a — parlamentet.

*

A mi Andrássynak használt, így ártott mindenkor Lónyaynak.

Csakhogy a mi Andrássynak használt, — Tiszának is használt.

Más szóval: a mi Lónyaynak ártott, a hazának is ártott.

*

És Lónyay Menyhért, kinek akkor egy igen nagy hibája volt, az, hogy a király kegyét és politikai sze-

reneségét elveszithetlennnek tartotta, tömérdek terve, pénzügyi alkotásai, folytonos tanulmányai és szétszórt tevékenysége mellett nem ért rá, vagy nem szakított magának időt a meditációra, s terveiben csak egy szempont, a siker reménye által vezetteté magát. Arra, hogy sikertelenség esetén miképen kelljen azt kiköszörölni, arra, hogy kitől és mily érdekekből támadhat az esetleges sikertelenség? nem gondolt. És míg ő másnak kártyájába bepillantani sohasem iparkodott, s csupán kiadásai ből ítélte meg, hogy miye lehet: ő elég szórakozott volt, hogy sokszor megengedte az ő kártyáiba pillanthatni másnak, a ki ilyenkor úgy hívott rá, hogy idő előtt kellett kirukkolni a — tromffal.

*

Andrássynak a külső viszonyok támogatásában ép oly szerencséje volt, mint Tiszának.

Mikor a feszültség növekvőben volt közte és Lónyay közt s e feszültség kifolyása lőn, hogy a Deák-pártnak tekintélyes tömege a pénzügyminister körül sorakozott, — a tempo halt meg a közös pénzügyminister. (A közös pénzügyministerek úgy látszik, azóta is mind Andrássy kedvéért halnak meg. Ime legközelebb is ezen az uton sikerült neki báró Hofmantól megszabadulni, kit többek közt egyszer az által sértett vérig, hogy valamely udvari estély előtti eziczomázáskor magához hívatta, hogy magyarázza meg a külügyministernek, miként kell hordani valamely érdemrend-szalagot, melyet akkor kapott. Báró Hofman e felszólításra ajkába harapott és beküldte a — komornyikot. És lőn belőle közös pénzügyminister.)

*

Andrássy kivitte fönn (könnyű volt kivinnie, mert az osztrákok jobban féltek Lónyaytól a magyar

pénzügyministeri széken, mint a tüztől), hogy Ő Felségének határozott akarata lőn, hogy Lónyay Bécsbe menjen közös pénzügyministernek. Ekkor mondta el Lónyay híres búcsubeszédjét, — mely után igazságatlanul ismét szemére vetették, hogy intéseit mért nem mondta el előbb?

Hát pedig nem mondta el elégszer? — Csakhogy nem akarták a jó urak megérteni.

Hogy pedig addig, míg Lónyay magyar pénzügyminister volt, nem beszélhetett úgy, mint a mikor megszűnt az lenni, — ezt talán csak belátja minden ember.

Míg Lónyay magyar pénzügyminister volt, azt hihette, hogy meg fogja tehetni azt, a mit elhallgat.

Mikor aztán látta, hogy nem fogja megtehetni, mert el kell mennie Bécsbe, — akkor már — nem hallgathatott.

*

És nem lehet tagadni, hogy daczára Andrassy minden diplomatikus ármánykodásának, daczára Tisza Kálmán rendszeres hadjáratának Lónyay ellen, ha Lónyay nem kénytelen Bécsbe menni közös pénzügyministernek, akkor Andrassy távozása után ő a helyzet ura a magyar parlamentben. De hát neki el kellett mennie közös pénzügyministernek azért, hogy ha majd visszakerül miniszerelnöknek, ne lehessen a helyzet ura a magyar parlamentben. És hogy minél hamarább visszakerülhessen, Andrassy azzal a bizalmas missióval bizta meg, hogy segítsen neki megbuktatni. Beustot. A minek Lónyay (folytonos őrszemmel kísérve Hohenwarth titkos tendenciáit) derekasan eleget is tett.

*

De mialatt ő Bécsben Hohenwarthot őrizte, azalatt Pesten teljes sikerrel szerveződött az Andrassy-klikk. Andrassy a Deák-párt leghatalmasabb és legtehetségebb tagjait alkalmazta olyan pontokra, melyekben azok hatáskörük és befolyásuk iránti természetes féltékenységből, érdek és ambíció ellentétben találták magukat Lónyayval. S mikor Lónyay lejött magyar miniszerelnöknek, nemcsak hogy nem voltak kezében az események folytonosságának végszájai, hanem úgy tekintett az Andrassy-klikk által, mint idegen elem, a kinek kibuktatása már akkor titkos aspirációk és bizalmas megbeszélgetések tárgyát képezé.

*

Ez annál könnyebben ment, mert Lónyay nem volt népszerű ember. S mint új gróf még kevésbé volt, mint azelőtt. Hatalma csak a király kegyében gyökeredett. De ugyanakkor, mikor ő magyar miniszerelnökké lett, titkos ellenfele, gróf Andrassy Gyula lett a császári ház minisztere, kinek érdekében állt a magyar képviselőházat lesülyeszteni odáig, hogy az a külügyi politikának csak játékszere legyen. S nemcsak az udvarnál, hanem Ausztriában is nagyon kedves és népszerű eszme volt az olyan politikai beosztás, hogy Andrassy függjön az udvartól, a magyar parlament pedig függjön Andrassytól. És nagyon természetes, hogy mihelyt Lónyay önálló magyar parlamentre gondolt, buknia kellett fölfelé is.

*

Lónyay bukása végzetes bukás volt.

Hogy mért szemelte ki a fátum éppen őt arra, hogy az ő bukása által nyiljék föl e szegény ország Pandora-

szelenczéje? nehéz eldönteni. De tény, hogy az ő bukásában kellett beállani a fordulópontnak, hogy e nemzet újra megbűnhődje a multat s jövődőt!

Mert tény az, hogy Lónyay bukása után mind Andrássy, mind Tisza Kálmán elérte célját. A gonosz machina diadalt ült. Most már nem kellett a balközépi lapoknak hazudozni, hogy »Ő Felsége a trónbeszéd készítésével Szlávyt bizta meg«, — mert Szlávy lett a miniszerelnök. És elkövetkezett az a korszak, melyet Szilágyi Dezső szellemdusan a »Dobzse László kabinet korszakának« nevezett el.

És ebből természetesen következett, hogy bármit akart Andrássy, e kabinet szépen rámondta: do b z s e.

És bármit tett Tisza Kálmán, — arra is azt mondta: do b z s e.

*

És ha e kabinet, melynek nem bűne, hanem szerencsétlensége volt új megalakulása, mert azt hitte, hogy a háborgó tengert lecsendesíti, ha kilöki a hajóból Jónást; — ha e kabinet, melynek fejévé Tisza Kálmán és pártja azért forceirozta Szlávyt, mivel ismerte nihilismusát és indolentiáját, s tudta, hogy »csupa tapintatból« semmihez sem fog nyulni, a minnek rossz szaga van; ha tehát e cabinet le tudott járni olyan óriási tehetséget, fényes észet és vas szorgalmat, mint a Kerkapolyié, le tudott járni, mert Andrássy szeszélye olyan positióra helyezte őt, melyre nem volt elég ereje; hogy ne járta volna le magát a Deák-pártot, melyet Andrássy szeszélye szintén olyan positióba helyezett, melyet »fausse«-nak nevez a művelt franczia; — hogy ne járta volna le, mikor ebben a saját fátumán kívül segített neki Tisza Kálmán, később a tények logikája következtében Lónyay Menyhért, sőt némi részben

Sennyey Pál is? Andrássy pedig nem törődött vele, sőt hasznát huzott belőle. Mert az udvari hangulatot bősziethette Lónyay és Sennyey ellen, — mialatt Tisza Kálmán »megtérésére« hasonlóképen előkészíthette odafent a terrenumot.

*

És itt, ellentétben ama közmondással, hogy ember tervez, isten végez, — ember tervezett és embertelenség végezett.

Elvégeztetett, hogy a mi pénzre szükségünk van, azt Rothschildéktől kell kölcsön venni; a mi a közös kiadásokra szükséges, azt hűségesen meg kell szavazni; a mi a külügyi kérdésekbe vág, azzal nem szabad fennhangon törödni: a többire nézve pedig hadd folyjon a játék, mely Andrássyra nézve nem volt egyéb, mint saját hatalmának erősítése, — s mikor ez már oly erős lett, hogy Tisza Kálmán ministersége feltétlenül tőle függött: nem törődött vele, ha a Deák-párt kapitulál Tiszának — feltétlenül.

*

A mily mérvben nőtt a Deák Ferencz betegsége, oly mértékben lett beteg a Deák-párt.

Ama természetes érzésből kiindulva, hogy minden eszmét, mely a hazának hasznára válnék, csak hatalom által lehet kivinni, a Deák-pártban mindazok, a kik azt hitték, hogy eszméik vannak, küzdeni és versenyezni kezdtek a hatalomért. Azoknak pedig, a kik a hatalom polczán ültek, eszméik nem valának.

Szóval, Lónyay bukásának, mely egészen személyes jellegű volt, végzetes, de természetes következménye volt, hogy a személyes szempontok elnyomták a tárgyi szempontokat. Das ist der Fluch der bösen That.

A Deák-párt arra a terrenumra lépett, melyen Tisza Kálmán már régen fölkészülten várta: a személyes küzdelmek terrenumára. És vajjon e téren kiállhatta-e valaki a versenyt Tiszával, a kinek oldalán küzdött — Csernátony? Kiállhatta-e valaki a versenyt, mikor a Deák-párt abban a pillanatban, melyben egymás ellen fordult, Tisza Kálmánnak természetes szövetségese lett?

*

És bármily sikerült és ügyesen volt is scenirozva az a jelenet, melyben Szlávytól azt kérde a keleti vasút másod-prioritásainak tárgyalása előtt Lónyay: elég lesz-e e 14 majoritás? — Mire Szlávy szokásos kiesinylésével és bonhommeiájával kaczagott fel s azt felelte, »majd meglátjuk!« — és mikor eljött a szavazás és a többség nem volt több 14-nél, Kovács Laczi kihívatott a folyosóra, hogy számlálja meg mindazokat, a kik készen állnak a kormány ellen szavazni, ha Szlávynek a 14 többség nem volna elég, mely hirt Kovács Laczi megvívén Szlávynek, az másnap beadta lemondását: tehát bármily sikerülten és ügyesen volt is scenirozva e jelenet, csak siettette a Deák-párt felbomlását s csak növelte a Deák-párti zömben azt a vétkezes gondolatot, hogy ha már bomlani kell, jöjjön inkább Tisza Kálmán, mint akár Lónyay, akár Sennyey Pál.

Andrássy pedig (hogy kádencziát mondjon rá) azt mondta csak erre: »t o u t e g a l.«

*

És hogy mily minden meggyőződést gúnyoló, tisztán személyes motivumokra épített humbug-politika volt az, melyet Tisza Kálmán ez időben is (a multnak méltó folytatásaként) üzött, kitünik abból, hogy hat év mulva, mikor Kerkápoly kigyógyult az Andrássy-

mániából, melyért őt Andrássy magas megvetésére méltatá, mondván: »ez az egyetlen ember, a ki nem vált be az én kreaturámnak«, (hanem Tisza Lajos, Tóth Vilmos, Szende Béla, ez mind bevált!) mikor eljött végre az idő, melyben Kerkápoly belátta, hogy az ő antagonismusa Lónyayval absolute czéletalan és indokolatlan, és mikor ezt belátván, a két államférfi, kik közül Kerkápoly a leghatalmasabb eszköz volt Andrássy kezében Lónyay ellen, — Lónyay pedig a leghatalmasabb eszköz volt Tisza Kálmánnak Kerkápoly ellen, közeledni kezdett egymáshoz, és a kormánypárti klubban egyszerre csak szárnyra kelt a rémhír (ez év elején), hogy Kerkápoly meglátogatta Lónyayt a budai palotában, (melyről, noha este volt az idő, rögtön tudomást vettek Jekelfalussy »hordár«-jai,) sőt tovább három óránál időzött Lónyaynál: és mikor e kibékülésnek látható jelei nyilatkoztak a klubban, úgy mint az országgyűlésen, és kiderült, hogy Lónyay és Kerkápoly közt őszinte barátság van készülöben; — Csernátony zord melancholiával dörmögte Szontagh Pálhoz, Kerkápolyra mutatva, a következő áruló igazságot: »és mi ezt az embert kiméltük három éven át — Lónyayért.«

*

A hol annyi hazugság, rágalom és ígélet összegyűl, a mennyit Tisza Kálmán a saját személye javára és a Deák-párt szétbontására ellenzéki vezérkedése alatt összehalmozott, ott a szavak nem bizonyíthatnak többé, hanem csak a tények.

A nemzetnek, mely a Deák-pártról elhitte Tisza rágalmaits Tiszának elhitte ígéreteit, a tényekből kellett meggyőződnie, hogy a Deák-párt jobb volt, mint Tisza festé: a balközép pedig gonoszabb volt még annál is, a mint azt a deák-párti saját lefesté.

Ezekén kívül pedig el is következett a meddő harczok iránti visszatetszés és az erkölcsi »embervadászat« iránti csömör érzete, és indokolttá lőn az a hajlam, hogy a világ legnagyobbjából embere, Tisza Kálmán, hadd lássuk mit tud ott, a hol nem beszélni, hanem tenni kell?

*

Ebből a hajlamból származott később az a közöny, mely fatális nyugalommal nézte, hogyan tolják be a trójai falovat a várba: hogy kerül meg e közben Tisza Kálmán a várat, hogy gunyolja Csernátony naponkint több cynismussal a »lyukas mogyoró« politikáját: és hogy gorombáskodik Tisza Kálmán napról napra kocsisosabb stylusban Bittó Istvánna, a kiben pedig jóval több igazságos ész, jóakarat, komoly törekvés és európai látkör van, mint az egész Tiszában. Ugy, hogy a mi a Deák-párt hanyatlási korszakában még helyes és hazafias kormányintézkedés történt, az egyedül a Bittó személyes érdeme, kiben, a milyen kicsi, annyi energia lakik, — s a ki, míg a hóri-horgas Tisza hasra fekszik, ha Bécsből jön valami parancs, egy izben azt izente vissza Andrásynak, hogy »a magyar ministerek nem inasai a külügyministernek.«

Pedig Tisza Kálmán később bebizonyította, hogy: azok.

*

És mindezekhez hozzájárult az, hogy közeledett az idő új kiegyezésre Austriával.

A Deák-párt corifeusai látták, hogy olyan szétforgácsolt párttal, mint a Deák-párt, az alkudozásoknak nem lehet kedvező sikere.

Tudták, hogy ha a Deák-párt az új kiegyezésnél nem corrigálja az 1867-ki kiegyezésnek hiányait, s nem

viv ki többet Austriától, mint kivivott 1867-ben, akkor Tisza Kálmán kétségtelenül többségre jut.

Tehát sokan a Deák-párt főbbjei közül a nélkül, hogy intrigálni akartak volna, vagy egyéni érdekeket vadásztak volna benne, a Tiszával való fusióban látták az egyedüli kijárást.

Mert ha tudták is Tiszáról, hogy elveit csak eszköznek tekinti a hatalom megnyerésére: nem tették fel róla, hogy annyira megcsúfolja multját, hogy engedékenyebb lesz Austriával szemben, mint lett volna egy Zichy Herman.

Nem tették fel Tiszáról, hogy minél nagyobb nemzeti erő sorakozik mellé, annál inkább gyáva lesz az osztrák követelésekkel szemben.

*

És már 1874-ben folytak a titkos alkudozások, melyeknek (az avatottak előtt) látható eredménye lőn, hogy a választási törvény revisiójánál Tisza Kálmán kívánatai mértéken felül figyelembe vétettek.

Látható eredménye lőn továbbá az a »vak ság«, melylyel Ghyeczy machinatióit fogadták s nem tettek ellene semmit.

És mikor Bittó észrevette a bajt s megkísérlé a Deák-párti fractiók egyesítését Tisza Kálmán ellen: már akkor ő maga siettetten február 3-át, — melyből egy hónapi kínos vajudás után márczius 3-ka következett.

A f u s i ó.

Most mult három éve, (magyar észjárásban babonás szám) hogy a gyümölcs megérett s a fa, mely termé — kivágatott.

A fusió volt a fejsze, mely azon ürügy alatt, hogy letisztítja a Deák-párt hatalmas törzsét a rajta élősködő fattyuhajtásoktól, tövébe csapott, — s az érett gyümölcs (a kormány hatalom) és a hatalmas törzs egyszerre hullottak a földre.

A gyümölcsön megosztozott övéivel Tisza Kálmán.

A kivágott törzsszel pedig befűtött — a hazának!

S az a szegény fa még csak pattogni sem mérészelt, mikor hamuvá égett.

*

A balközépi schwindlerek által legyőzött és megalázott deák-párti corifeusok, észre, jellemre, egytől egyig óriások a méregkeverő szakácsokhoz képest, egygyel vigasztalták magukat elfojtott indignációjuk keserű bánatában, azzal, hogy: »jól van! — Kivágtátok a fát, de gyökere még megvan! — ahhoz nem fértek, mert ekétek nem oly kemény, hogy fölszánthassa a földet

oly mélyen, a meddig e fának gyökerei lehatottak! — Kihajthat újra!»

A frivólok, a hatalommal békülékeny haszonlesők pedig vonatkoztatván természetesen ezt a szellemdús bon mot-t Tisza Kálmánra és az ő balközépi opposíciójára, — azzal kengették lelkiismeretüket, hogy: »ha a gyermek kijött egyszer az anya méhéből, oda vissza nem mehet soha többé.«

*

Wenckheim Béla volt a fusió bábája.

Nem volt az a herbathea, meleg borogatás, a mit be ne adott, rá nem rakott volna a vajudó anyára, csak-hogy »halottat ne szüljön.«

Február 3-kán jöttek az »első fájdalmak« s teljes négy hétig huzódott a kuruzslás, miglen Móricz Pál (az előre kiszemelt dajka) vastag emlőihez szoríthatta az egyesült szabadelvű pártot, — a ki, hogy nem volt legitim gyermek, hanem csak egy »szerencsétlen perczben« fogamzott korcs, bizonyítja az, hogy sem az apja, sem az anyja nevére nem kereszteltetett, sőt miután sokra rá fogták, azt sem lehetett tudni: ki az apja? Hanem kereszteltetett idegen névre sigyjöve létre az »egyesült szabadelvű párt«, s hogy tisztesség kedvéért legyen neki keresztapja, földiszíték Jókai Móriczot a Szent István-rend kis keresztjével.

*

A fusionális vajudások alatt a bibornokprimás Budán lakott s volt is egyszer kihallgatáson a királynál. Egyenes, nyílt és a dynastia iránt tántoríthatlanul hű jellemével, őszintén kifejezte Ő Felsége előtt, hogy nem-csak mint Magyarország első főpapja, hanem mint a hazának hű fia is, csak olyan kabinetben látná a jobb

jövő garantiáját, melyben helyet foglalna báró Sennyey Pál is.

Ez idő alatt báró Wenckheim Béla nem egyszer szaladt be a budavári primatiális palotába s mialatt a sok sikertelen lótás-futás és ministerfogdosás kinszenvédei miatt kipanaszálá magát, sohasem feledkezett meg hangsúlyozni mindenkor, hogy ami a kath. klérus érdekeit illeti, azok senkiben sem birhatnak több garantiát, mint Tiszában, a ki mint kálvinista curátor nagyobb ultramontán, mint Lonkay Antal; báró Sennyey Pál pedig — épen mivel katolikus, — bizony nem kurizálna a püspököknek olyan érzékeny gyöngédséggel, mint a hogy meg fogja tenni — előreláthatólag — Tisza Kálmán.

*

És hogy Wenckheim Béla »előrelátása« mennyire beteljesült, bizonyítja az, hogy kevéssel Tisza kinevezése után, a főispánoknak első missiójuk volt a mellett korteskednia püspököknél, hogy lépjenek be a báró Vay Miklós által tervezett »főrendiházi kormánypárti klubba«, mely igaz, hogy soha sem létesült, de legalább alkalmat adott a főispánoknak, hogy bizalmas tárgyalásokat folytassanak a püspökökkel, melyeknek eredménye az lőn, hogy a klérus nem volt többé Sennyeyista, a mi azóban nem korlátozta a kormánypárti sajtót, hogy még azután is a legcynikusabb impertinentiával hirdesse, hogy »báró Sennyey Pál klerikális.«

Igy történt aztán, hogy mikor a múlt évben Tisza Kálmán végigjátszotta a lemondási komédiát, melyet

nehány napig komolyan vett a nemzet, a református elemek nem voltak e miatt úgy elkeseredve, mint ama katolikus körök, melyeknek titkos szövetségét báró Sennyey Pálnak a Tisza-féle sajtó folyvást insinuálja.

Ilyen úton lett a kath. klérus előtt grata persona az, a ki mikor Bécsben először folytak a fusió következményeit tervező kormánytanácskozmányok, szó nélkül hagyta Andrássy Gyulának azt a szellemdús észrevételét, hogy: az esetben, ha báró Sennyey Pált belevennék a kabinetbe, első szükség lenne egy országos kommissiót összehívni a »vallási ügyek szabályozására.«

*

De nemcsak ezt a szellemdús észrevételt hagyta szó nélkül az udvari légkörben hatalmi szomjának első Léthevizét (melytől aztán egész ellenzéki multját elfeledte) szürcsölő »sánta ördög,« hanem szónéklül hagyta azt az információt is, hogy báró Sennyey Pál parlamenti beszédében nyílt támadást intézett a hadsereg ellen, mely pedig az egyedüli húr, mely ő Felségének szívéhez vezet. Szónéklül hagyta ezt az információt, sőt jezsuitikus szemforgatásokkal hajlongott ama bókra, melyet udvari köröktől kapott, hogy ő a nyakas ellenzéki vezér, sohasem támadta meg a monarchia biztonságának garantiáját, ő Felsége szeme fényét, a hadsereget! S imé Sennyey Pál a loyális conservatív, megteszi ezt!

Pedig mit tőn báró Sennyey Pál?

Intézkedéseket sürgetett, melyek a hadsereg hadi erejét épen oly mértékben erősíteni lettek volna hivatva, a mint hogy gyakorlati czélszerűségük által könnyítettek volna a terheket, melyek a hadsereg tartásából Magyarországra úgy mint Austriára háramlanak.

A mint hogy ez később ki is sült, sőt legmagasabb helyen is tisztába hozatott.

Három év mult azóta el! És ha ő Felsége végigtekint ma hű és bátor hadseregén, a fényesre tisztított festői egyenruhán és a nap sugarában villámló szuronyok fényén, csak egy foltot fog találhatni, a — külpolitikát.

*

Márczius elsején, az ibolyahónapnak első napján, báró Wenckheim Béla keresztényi töredelemmel, s áldozatra szánt vértanunak szent lemondásával rohant be Bittó Istvánhoz, ki akkor még a minisiterelnöki palotában lakott és szó nélkül ölelte át.

Ez az ölelés azt jelentette, hogy meg van az új kabinet!

»Sokat hittem az életben, de azt, hogy lesz idő, mikor minisiterelnöknek kell lennem, ezt sohasem hittem!« szólt Wenckheim Béla, vállait füleig huzva, meg leeresztve a derekáig.

*

»Én sem kerestem soha! — felelte Bittó, — s csak azt kívánom nektek, hogy tartsátok meg a mit ígértetek.«

»

E szivélyes ölelés után alig telt el három év, — és ime mennyire más találkozása volt Bittó Istvánnak báró Wenckheim Bélával a kaszinó whist-termében!

Történt a dolog a Kerkapoly-féle indítvány után, melyet a szeszadó tárgyalásakor nyújtottak be, s mely alá megcsipték Hegedűs Sándort is, azzal az ügyes fogással, hogy bár megengedték neki, hogy olvassa, de azzal biztatták, hogy az indítvány beadásába Széll Kálmán is megnyugodott.

És Hegedüs (a jámbor) még Jókait is megcsipte a maga neve mellé, pedig az indítvány nem kívánt egyebet, mint azt, hogy a kormány vegye vissza a törvényjavaslatot és tanulmányozza a muszka szeszfőzési rendszert, azt, a mitől lerészegszik a kozák, mielőtt törököt akarna fogni.

*

Ekkor is immensis váll-fintorítások közt iramlott be Wenckheim Béla, és (beszélvén a mint szokása, senkinek és mindenkinek) keserű szemrehányások közt forgolódott, s elmondta többször egymás után, hogy »ez már igazán szörnyűség! — Nem hagyjátok, hogy a kormány befejezhesse a kiegyezést! — Ti egy szesz-óra miatt megállítjátok a napot! — Így nem lehet kormányozni! mondjátok meg nyiltan, hogy meg akarjátok buktatni a kormányt, — de ne hurezoljátok orránál fogva! — mert ezt már még se lehet tünni!«

A whist-asztal körül és a teremben számosan voltak együtt, köztük gróf Szapáry Antal és Szláv József.

Szláv József gúnyos humorának Dobzse Lászlói nyugalmaival gyönyörködött Wenckheim Béla »hajtásában,« s csak várta, mikor botlik egyet alatta a ló; de Bittó Istvánt elfutotta a méreg.

Letette a whist-kártyát az asztalra, s merőn a Wenckheim Béla szeme közé nézett.

»Nekem szól e szemrehányás?« kérdé.

»Neked és mindenkinek, a kik a kormányt folytonos nehézséggel kujonirozzátok.«

E szavakra kiesordult a pohár s a »kis« Bittó fölvette az odadobott keztyüt.

»Mi akadályozzuk a kormányt? mi vagyunk azok, a kik a kormány politikája elé nehézségeket gördítünk?

— Es te mondod ezt? nekem? — Hát három év alatt nem szavaztunk-e meg mindent, a mit a kormány betejesztett a képviselőházban, megszavaztuk sokszor azzal a tiszta öntudattal, hogy olyat szavazunk meg, a mi az országnak nem fog hasznáráválni, de megszavaztuk azért, hogy ne vádolhassanak bennünket azzal, hogy nehézségeket gördítünk a kormány politikája elé. Nem akartuk magunk ellen kihívni e vádat, mert hátra volt a kiegyezés és tudtuk, hogy a kormánynak minden kisebb hibáját el kell néznünk a kiegyezés érdekében. És számtalanszor elfojtottuk lelkünkben a meggyőződés intő szózatát, csak hogy megtörténjék az, hogy akadály nélkül vihessétek keresztül politikátokat, s ne mondhasssa senki, hogy e politika jó volt, de nem érvényesülhetett. — Mindent keresztül vittetek, és minden érvényesült, — s most ti azt kívánjátok tőlünk, hogy mert alárendeltük meggyőződésünket a kormány politikájának a kiegyezés érdekében, most rendeljük alá meggyőződésünket a kiegyezés kérdésében is a kormány érdekének? — Oh! megengedem, sőt belátom, hogy a ti kényelmetek jobban ki volna szolgálva, ha e kérdésben is vakon hajtánánk fejet mind arra, a mit elénk terjesztettek. Belátom, hogy sokkal kellemesebb dolog volna ülni a bársonyszékeken, s ha felelősségre kerül a dolog, velünk takarni be a kiegyezés kiáltó foltjait! — De barátom, ez már nem pártkérdés. Ez az ország jövőjének kérdése. Autonóm vámtarifa alapján nem köthetünk szerződést tíz esztendőre! Ha ti csak az osztrák érdekeket szolgáljátok s nem a magyart,

én részemről ebben titeket támogatni nem foglak soha! Te könnyen beszélsz! Mi neked az, ha kabátodat néhány forinttal drágábban fizeted? Mi neked az, ha háztartásod évenként néhány száz forinttal magasbra rug? — Téged nem tesz tönkre. De a nemzet millióit, kiknek létük krajczárokra fordul meg, az elzsibbadás veszélyébe dönti, s koldusbotra visz. Te gúnyt üzöl abból, hogy egy szesz-óra miatt megállítjuk a napot, sőt több napot vesztegetünk el egy fél-fok vitatása miatt. De tudd meg, hogy ez a szesz-óra és ez a fél-fok milliók életerejének óramutatója, s ez a fél-fok épp a fagy ponttól választja el szesziparunkat, melyre ha leszáll, egy olyan iparág fagy be, mely a nemzeti organismusnak egyik életere volt!

Te azt hozod fel ellenem, hogy volt deák-párti létemre hogyan beszélhetek így? Hogy volt deák-párti létemre tudnom kellene, hogy az 1867-ki kiegyezést kényszerhelyzetben hoztuk létre, s Austria akkor épp úgy kénytelen volt elfogadni mindent, mint a hogyan most vagyunk mi kénytelenek elfogadni mindent?

Azzal vigasztalod magad, hogy 1867-ben mi voltunk az erősebbek, — s most mi vagyunk a gyöngébbek? Akkor megnyertük, s most elvesztettük a játszmát? És ha megerősödünk, ismét meg fogjuk nyerni?

Én pedig nyíltan kijelentem neked, hogy ha ezt a kiegyezést elfogadjuk, kérdés: fogunk-e megerősödni valaha! — Ami pedig az 1867-ki kiegyezést illeti, az csak alakilag volt kényszerhelyzet folyománya, s a constitutionalismus az egyetlen pont, a miben Austriának engednie kellett. —

És ha az osztrákok azt állítják, hogy mi őket az 1867-ki kiegyezésen anyagi részben megkárosítottuk, akkor az osztrákok hazudnak! Tudnod kell, hogy mikor a bizottság összeült, hogy kulcsot keressen a quótára, s alapul azt az összeget vette föl, melyet az abszolutismus Magyarország jövedelmeiből a közöskiadásokra fordított, ez 5 millióval volt kevesebb mint az a quóta, melyet mi a paritas szerint megajánltunk. Ezen kívül 30 milliót fizetünk ma is évenként az államadósságban ugyanakkor, mikor Austria közvetlenül a kiegyezés után behozta a szelvényadót. Nem mi okoztunk anyagi kárt Austriának 1867-ben, hanem igazságos érdekeinkből is áldoztunk neki, — és most én nem azt kívánom, hogy Austria áldozzon nekünk a magáéból, és miosztrákpénzből gazdagodjunk, hanem azt, hogy ismerje be igazságos jogainkat s negátoljon, hogy kivívjuk azokat.«

*

Igy beszélt az az ember, kit mikor miniszterelnök volt, Tisza Kálmán megbuktatott, nehogy végszélybe döntse a hazát: így beszélt szemben azzal, a ki Strohmanja lett Tiszának azért, hogy megmentsék a — hazát!

*

Hogy mennyire megcsalatkozott Bittó István Wenckheim Bélában, mutatja az is, hogy mikor az új kormány megalakult, s a volt deák-párti képviselők aggódó arcczal keresték föl Bittót, hogy: mi lesz már a világból? — Bittó István lovagias szívének teljes hitével biztatta őket, hogy ne féljenek, Wenckheim Béla nem az az ember, a ki szónélkül tűrné

el, ha netalán a balközépi házipolitika föltétlen urat akarna játszani a fusionált pártban. Biztatta őket, hogy ne féljenek a közelgő választásoktól, mert hisz a komitében többsége lesz a Deák-pártnak, — hisz többsége van a kormányban is! És alig mult el néhány hónap, s eljöttek a választások, az történt, hogy mikor a központi bizottmány elnöke: Grove István, személyesen kereste föl a miniszerelnököt, báró Wenckheim Bélát, hogy a képviselőválasztási mozgalmakról, a fölléptetett jelöltek névsoráról tájékozzamagát, Wenckheim Béla, vállait vonogatva, kijelentette neki, hogy ő neki bizony sem választási mozgalmakról, sem a jelöltek névsoráról nincs tudomása, hanem ha Grove tudomást akar szerezni ezekről, forduljon vagy a belügyminiszeriumhoz, vagy — Móricz Pálhoz.

*

A kormány-hatalomra jutott kortesvezér a választások alatt érezte magát elemében. A deák-párti körök az egész országban feloszlottak. A balközépiek azonban föntartották a központi komitéval az összeköttetést. A fúsió mámorát mesterségesen szitották mindenfelé, mert ez volt a nóta, mely megtiltotta a separatistikus deák-párti érzelmeknek a tánczot, míg a volt balközépi érzelmek mellette az »égre kapáltak.« A sajtóban a volt balközépi lapok (a Hon, Ellenőr, s Erdélyben a Magyar Polgár) lettek a »kormány közlönyei.« Annak a kormánynak, melyben a deák-párti elemek többségben valának. — Ámde így voltak többségben országszerte is a deák-párti elemek, s mégis mintha az orruk vére folyt volna, úgy elhagyták magukat mindnyájan. Talán

azért, mert örülniök kellett annak, hogy Tisza Kálmán már nem folytatja tovább hazátrontó oppositíóját!

*

A deák-párti elemek, már a fusiónak mézes heteiben, valóságos terrorizmus alá kerültek. Lónyaynak nem volt kerülete sehol. Bittó István biztos kerületét átadták Horánszkynek, s adtak Bittónak olyat, hogy abban csak a Tisza Kálmán kegyelmétől függjön. Falk Miksát kitették egy csúfos bukásnak a Teréz-városban Horn ellenében; és Falk, mikor Keszthelyre ment, Székesfehérvárrt mondá egy volt deák-párti irónak a következő jellemző szavakat: »a balközép uralkodik; nekünk volt Deák-pártnak, úgy kell tennünk magunkat, mintha ez a mi beleegyezésünkkel történnék. Mert különben ráuk fogják, hogy mi akarjuk új lángra szítani az elhamvadt pártoskodást.«

*

Azt a bukást, melyet a balközép a fővárosban szenvedett 1872-ben, ki kellett köszörülni 1875-ben. És minden városrészt, mely 1869-ben a balközépé volt, vissza kellett foglalni a »fusionált pártnak.« Így lettek Jókai és Csernátony újra pestvárosi országos képviselők. A budaiak pedig nem merték kijelölni Paulert, míg csak magától Tisza Kálmántól meg nem kérdezték: szabad-e? Az erdélyi főispánokat még a választások előtt revideálták. Minden főispán, kiknek a balközép ellen voltak érdemeik, lemondattatott. Lázár Mihály pláne egyenesen felmentetett. És hogy Tisza Kálmán gyűlölködése milyen apróságokra kiterjedt, mutatja az, hogy Lázár Mihályt, mikor elment hozzá, azzal ámitotta, hogy meg fogja hagyni a főispáni széken, csak azért, hogy le ne mondjon, hogy a fölmentés által

sotiset kövessen el rajta. Aztán pedig ezreket költetett el, és pénzen vásároltatott voksokat, csakhogy Lázár Mihály képviselő ne lehessen.

*

És ha a volt Deák-párt ellen ilyen terrorizmust követett el, mennyivel nagyobb volt az, melyet a conservativek és Lónyaysták ellen gyakorolt. A Lónyaysták sorra buktak, — a conservativek pedig megfogyva érkeztek vissza a parlamentbe. Apponyi Albert ellen, kiben Tisza Kálmán felismerte a »veszedelmes embert«, valóságos hajtó-vadászatot tartottak, — és most, mikor Árvában Zmeskál Zoltán az ottani volt alispán, mégis beválasztatta Apponyit képviselőnek. Tisza Kálmán e fölötti dühében megbuktatta perfid módon Zmeskált az alispáni széken. Mert Tisza Kálmánt mindenütt a bosszu vezérli és a gyűlölet.

*

Gyönyörű volt az a spitzli-rendszer, mely rögtön a fusió után kivirágzott azok ellenében, a kik mint volt deák-pártiak »gyanusak valának.« Ezek vagy reversálist írtak alá, vagy megbuktak. A belügyminister testvérbátyja és államtitkárja együtt mentek bearbeitolni Erdélyt, s Kolozsvárt külön központi komitét szervezván, előre kijelölték a választandók névsorát. Így került az új parlamentbe 176 »szolgabíró,« s így állt elő az a mameluk-tábor, melyhez hasonlót a VIII-ik Henrik angol parlamentje sem mutatott fel. Így tűnt ki már a múlt választásokon, hogy Tisza Kálmánnak semmi egyéb célja nincsen, mint pusztán a személyes uralom biztosítása. És így haladtak az események mindig világosabban annak igazolására, hogy Tisza Kálmán nem szerencsétlen politi-

kus, hanem egy szerencsés Schwindler, a ki érték-papírok helyett a hazával játszik.

*

Mert hogy Tisza Kálmán mint ellenzéki vezér mennyire nem gondolkozott soha a »dolgok« felett, vagy ha gondolkozott is, mennyire nem volt soha egy egészséges gondolata, bizonyítja az, hogy mikor kormányra került, teljesen tájékozatlanul, rendszer és eszme nélkül állott. Nemcsak a ministeriumot nem alakította át, beolvasztván a mihaszna és felesleges közlekedési ministeriumot a kereskedelmibe: hanem betűről betűre megszávattatta magának azt a budgetet, melyet ő és pártja nem szavazott meg a Bittó kabinetnek. S hogy mennyire tájékozatlan volt a kiegyezési kérdésekben, bizonyítja az, hogy nagy súlyt fektetett már azokra az előleges eszmecserékre is, melyeket a bécsi kormánnyal 1874-ben Bartal György folytatott; s Péchy Tamás este 9 órakor járván haza a ministeriumból, mindennap hűségesen referálta otthon a fogyasztási adók terén támasztandó követeléseinket, melyeknek kedvező elintézésében egy perczig sem kételkedett.

És mikor eljöttek a választások, már a fusionális választások alatt teljes nagyságában tündöklött a — Tisza-aera.

A Tisza-aera, mely annyira magán viselte Tisza Kálmánnak egyéniségét, jellemvonásainak bélyegét, hogy a történetírónak elég e korszakot ismerni csak, hogy jellemezhesse belőle — Tisza Kálmánt.

*

Alkotmányos országban a képviselő választások azok, melyekben kiforrja magát a nemzet anyagi és szellemi érdeke és szükséglete. Sikra szállnak az esz-

mék és érvek, melyek valamely iránynak szószólói. Az irányt pedig a pártok vezérei adják.

A fusionált új pártnak nem volt positiv programja semmi.

Jelszava csak egy név volt: Tisza Kálmán.

A fusionális választások alatt a Tisza-párt részéről egy beszéd sem tartatott olyan, mely ne csupán silány frázisokból állott volna. Kortes-beszéd volt valamennyi. Egy sem emelkedett Tisza Kálmán szellemi színvonalára fölé. Tartalma csak ígéret, és mindig ígéret. Ígéret és bizalom. Bizalom és elbizottság. Elbizottság és szellemi szegénység.

*

Egészen a Tisza-aera volt már az, melyben nem nyílt szerepe a valódi tehetségnek.

Csak a középszerűségnek állt a világ. S az hordta a fejét legmagasabbra, a ki elmondhatta, hogy nyolcz éve fúj egy követ Tiszával!

Mint a francia rémuralomban minden »nemes«: — úgy került itt guillotin alá minden magasabb születésű eszme.

A politikai sansculotteok kikiáltották az »egyenlőséget.« S a ki nem volt velük egyenlő, mert több volt mint ők, annak hallgatnia vagy buknia kellett.

Az európai műveltség, izlés, a politikai concepcióval járó fantázia, a formáknak eszmét szépítő művészete, — mind, mind száműzve, lenézve valának.

Teljesen a mendikások korszaka jött el s a büszke lordok kengyelt tartottak a barbár jövevénynek.

Szájhűsők kiabálták, hogy nem beszélni, hanem tenni kell!

Politikai demimondeok hirdették Tisza Kálmán — bibliáját.

Szolgabíró-parlament alakult a táblabíró ministernek.

S azok, a kik nem voltak szolgabírák, bírták azután a — szolgaságot!

*

Egészen a Tisza-aera volt már az, melyben a megvesztegetés, erőszak és kortesfogásokra számított ámitások játszták a főszerepet.

Utálat volt nézni azt az örömet és lelkesedést, melylyel a volt balközépiek neki estek a hatalom élvezetének s csak kegyelemből tartották becsületes hazafinak azt, a ki deák-párti volt.

Deák Ferencz akkor már igazán elmondhatta, hogy: »csak Deák vagyok, és nem deák-párti.«

Tisza Kálmán pedig joggal hasonlíthatta magát ama folyamhoz, melynek nevét viseli: mikor árad.

*

Mikor az 1875-ki választások bevégeződtek, s az új parlament összeült, Tisza Kálmánnak nem volt ellenzéke.

A mi volt, az nem számított.

És Kossuth Lajos óta nem volt magyar államférfi, a kinek ekkora hatalma lett volna.

És még azok is, a kik szíveikben nem békültek ki Tiszával, a kik látták, hogy a fusió eredménye nem egyéb, mint a deák-párti elemek leigázása, s az ázsiai elemeknek túlsulya az európai elemek fölött; még azok is, a kik nem fojthatták el keblükben a ressensust, látva, hogy a ház három elnöke közül kettő, és hat jegyzője közül három a volt balközépből választatott; még azok is, a kik ismerve Tisza képességeit, pessimisták voltak jövő alkotásai iránt: bizonyos

le nem küzdhető bámulatot és kellemes meglepetést éreztek, látva az óriási majoritást, mely Tisza körül sereglett, s érezve annak a parlamentnek erkölcsi hatalmát, melynek ekkora többsége, és csak egy vezére van.

Még a ki tagadta is a vezér képességeit, kénytelen volt hinni, hogy ily nagy sereggel diadalt nem aratni lehetetlen.

Ily nagy seregnek imponálnia kell. És a kiegyezési alkudozásokra nézve mindenkire biztató volt, hogy Austria egész Magyarországot egy táborban találja vele szemben. A mit e többség mondani fog, egész Magyarország fogja mondani. A mit e többség akarni fog, egész Magyarország fogja akarni. És ez az óriási hatalom mind egy embernek, Tisza Kálmánnak kezében volt. Mit tehetett volna e hatalommal egy olyan államférfi, a kit nem vak szerencse és nem gonosz humbug segített volna a kormány élére, hanem lángész, szorgalom és politikai becsület!

*

A fusió tehát teljes volt s most az lett a feladat, hogy a hozzákötött remények is teljesüljenek.

Tiszának újra felesleges lett az önbirálat. Nem is gyakorolta. Érezve óriási hatalmát, oly gőgös lett, hogy mikor a szélsőbaloldal szemére vetette elvtagadását és Helfy idézgetett régibb beszédeiből, gúnyosan válaszolta:

„hogy a t. képviselő ur saját szavaimat idézte ellenem, arra csak annyit jegyzek meg, hogy ha ilyenemű idézetekben kedvét leli, lesz alkalma ebben magát jövőre még többször is gyakorolni.“

Volt joga így beszélni. Mert miért ünnepelte őt az ország? — Azért, mert megtagadta elveit. S ujakat (nehogy azokat is megtagadja) nem mondott vala.

*

Sőt Tisza Kálmán talán meg volt győződve arról, hogy mindaz, a mit a multban elkövetett, a legnagyobb mértékben hasznára vált a hazának. És a szerencsében elbizakodott Schwindler könnyelműségével tekintett mindenre, a mivel meg kellett küzdenie.

A hatalomra jutván, mindenekelőtt élvezte a hatalmat.

Élvezte a hatalmat mint az új házasság, a ki adósságokból rendezte be magát, élvezi a mézes heteket, a nélkül, hogy adósságai eszébe jutnának.

Álmai megvalósultak. Minden szava történeti jelentőségüvé lett.

Mindenkézvonása aczélbetűkkel írt történetlapjaira.

A nemzet géniusa lábainál hever s tőle várja, hogy fölemelje.

A hova megy, megállnak az emberek és utána néznek.

Régi ellenségei, a kik üldözték, csúfolták és lenézték egykor, most hunyászkodva bókolnak előtte, vagy szégyellve kerülnek.

Nem teljesült-e minden, a miről ábrándozott? Nem valósult-e minden, a mire törekedett?

Van-e kivüle államférfi a hazában? van-e, a kitől félnie kellene?

S mindezekért mivel tartozik ő a sorsnak?

Csekélységgel!

Csak a hazát kell — megmentenie?

A h o n m e n t é s.

Nos! — és hogyan mentette meg Tisza Kálmán a hazát?

Övé volt »az ország, hatalom és dicsőség«, — és vajjon megszabadított-e bennünket a gonosztól?

A nemzet így imádkozott hozzá: »legyen meg a te akaratod! Csak mindennapi kenyerünket add meg nekünk, és ne vigy minket a — kísértetbe!«

És meghallgatta-e a nemzet imáját Tisza Kálmán?

Igenis, meghallgatta azt a részét, hogy legyen meg a te akaratod!

Hanem a többire siket volt!

*

És Tiszának a kormányon eltöltött három évi korlátlan hatalma és uralma az a pont, melyben bevégeződván ellene a tényeknek tanuvallomásai, a bíró összegezheti a vádakát és kimondhatja Tisza Kálmánra az ítéletet.

Mert a kiegyezési mű, melyet Tisza alkotott, immár bevégezett munka.

A külpolitika pedig, melyhez Tisza Kálmán hozzá szegődött, mindig jobban közeledik végcélja felé.

Az államháztartásban a deficit évről-évre, ha nem is nagyobb, de nem is sokkal kisebb a mult évek deficitjeinél. Ezzel pedig nem lehet élni.

A közigazgatási szervezet, mely Tisza Kálmán műve, életképtelen, és új reformokat, s pedig most már gyökeres reformokat követel.

A magyar nemzeti bank végkép elejtetett.

*

Ezek voltak ama kérdések, melyekben Tisza Kálmán vállalkozott a »honmentésre.«

Ezek voltak, s ezeken kívül nincs egyéb kérdés, melyben (ezeket elrontván) ez idő szerint biztos révbe vihesse valaki a hazát.

A fusió idejében arról volt szó (és joggal), hogy fölvirágozzék ez az ország.

Ma csak arról lehet szó, hogy meg ne semmisüljön?

*

Az időpont tehát elérkezett, hogy Tisza Kálmánra ki lehessen mondani az ítéletet. S a mi eddig csak következtetés volt, az bizonyítékká változzék. A róla alkotott vélemény meggyőződéssé; az ítélet — ítéletté legyen.

Itt a perc, eldönteni végképen: bűnös-e Tisza Kálmán vagy csupán hibás?

Szerencsétlen politikus-e vagy szerencsés Schwindler?

Lehet-e menteni? vagy el kell-e — ítélni?

*

Mert jó, fogadjuk el azt a különbséget, mely a politikai morált elválasztja a politikai sentimentalismustól.

Fogadjuk el, hogy a politikai morál lényegesen különbözik a társadalmi moráltól. És sokszor a mi a

társadalmi fogalmak szerint bűn, az a politikai fogalmak szerint erény.

Fogadjuk el Macchiavelli tanait. Nevessük ki Lamartinet, a ki lemondott a köztársasági elnökségről, mert vért ontani nem akart. — Itéljük el magát Deák Ferenczet is, a ki nem fogadott el olyan mandatumot, melyért ember vér folyt, és melyre megvett szavazók is szavaztak. — Mondjuk, hogy ez politikai sentimentalismus, a minek a politikában helye nincs, mert nem menti meg a jót, s mindig a rosszabbat készíti elő. — Lamartine sentimentalismusa előkészíté a deczember 2-ki államcsinyt: Deák távolmaradása az országgyűléstől előkészíté az 1849-ki forradalmat. És magasztaljuk Nagy Frigyeszt, a ki, mielőtt király lett, Voltaire szellemében rajongott a politikai eszményiségért, s mikor király lett, megcsalt mindenkit, és hazudott mindenkinek. Megérdemelte a »közrabló« nevet épp úgy, mint később Bismarck: de nagygyátette hazáját. Tehát minden bűn, a mit a társadalmi morál szempontjából elkövetett, erénye volt. Fogadjuk el ezt az álláspontot, és mondjuk ki, hogy Tisza Kálmán mindazt, a mit a multban elkövetett, elkövethette, s lehet rá eset, hogy nem elítélni kellene azért, hanem dicsőíteni és imádni. És ha még százszor nagyobb perfidiákkal élt volna, ha még százszor cynikusabban hazudtolta volna meg önmagát, és szegte volna meg ígéreteit, még akkor is lehetne nagy államférfi, tisztalelkű hazafi, és cátói jellem.

*

Ámde ha ezt az álláspontot fogadjuk el praemissának, nem térhetünk ki a *consequentia* elől.

A politikai morálnak legszélsőbb magyarázata sem engedi meg azt, hogy valaki csak azért kövessen el

bűnöket, melyekből világos kára van a köznek, hogy csupán személyes czéljait érje el, személyes érdekeit elégítse ki. Nincs oly politikai morál, mely mint a szüz Mária kép, el ne vesztené varázserejét. ha bandita tüzi kalapja mellé, mikor rabolni megy. Ha a politikai morál csak arra való volna, hogy a bűnöket mentse, és minden bűnt megengedjen, akkor a költők nem méritnének a világtörténetből tragédiákat. Akkor a világtörténet nem volna más, mint egy Pitaval gyűjtemény. Akkor a politika hasonló volna Jánus templomához, melyben minden gazember menedéket talált. Nem! — a politikai morál megengedi ugyan a bűnt, de nem a bűn iránti szeretetből. Hanem megengedi azért, hogy kis rossz által nagyobb rossz kerültesse el. Megengedi a bűnt egyesek ellen és egyesek által, hogy egy nemzet húzza hasznát. Ellenkező esetben a politikai morál szigorúbb és kegyetlenebb, mint a társadalmi morál. Mert a kit valamely bűnért a társadalmi morál megbélyegez, az találhat legalább — felejtést. De a kit egyszer a politikai morál megbélyegez, az örök időkre ki van állítva a pellengérre. Az nem számíthat sem bocsánatra, sem felejtésre. Átkozottak annak maradékai is. A politikai morál nem elégszik meg azzal, hogy valaki azért követ bűnt el, azért hazudik, azért ámit, mivel jót akar. Nem elégszik meg ezzel, és megköveteli, hogy az illető jót tegyen is. Ha nem képes erre, akkor ellene fordítja elkövetett bűneit, és megsemmisíti. Mert a politikai morálnak nincs paragrafusa, mely kalandorokat és schwindlereket vegyen oltalma alá. Ezért hordott Nagy Frigyes gyűrűjében mérget mint Hannibál. S ezért volt eltökélve Bismarck, hogy ha a königräczi csatát elvesztette volna Poroszország, golyót röptetett volna agyába. Mert nem volt egyik sem kalandor.

*

Tehát a ki a politikában bűnös, annak a bűnt vagy jóvátenni, vagy bűnhődnie kell. És bűnös-e a politikában Tisza Kálmán?

Bűnös.

Mert azt, a mit mint ellenzéki vezér vétett, a kormányra kerülván, nem tette jóvá.

Nem azért nem tette jóvá, mivel nem tudta: hanem azért, mert nem akarta.

*

Igenis! nem akarta!

Mert ha akarta volna és bár eredménytelenül, akkor őt e küzdelem nemesítette volna meg. És ha bukik vala is, elmondhatta volna, hogy: minden elveszett, csak a becsület nem!

A történelem úgy ítélte volna meg őt, mint szerencsétlen politikust, a ki többet mert, mint a mennyire ereje volt. Nagy, de nemes ambíció sarkalta, hogy hatalomra jusson. De abban a pillanatban lemondott a hatalom minden előnyéről, a melyben látta, hogy nem teljesítheti a mire vállalkozott.

Igy azonban nem a szerencsétlen politikus színében áll ő a történelem ítélő széke előtt, hanem úgy, mint egy szerencsés Schwindler.

A kinek soha sem vala más célja, mint hatalomra jutni. És mikor a hatalomra jutott, sohasem vala más törekvése, mint a hatalmat el nem veszíteni.

Bűn által jutott hatalomra, mert ígért, ámitott, gyanúsított, rágalmazott, meggondolatlanul izgatott, és mikor hatalomra jutott, nem akarta jóvá tenni.

Sőt ugyanazt tette, hogy a hatalmat megtarthassa, a mit tett azért, hogy elnyerhesse.

*

És itt van helye leszámolni egyszersmind azzal az együgyű védelemmel is, melylyel Tisza Kálmán politikai hívei, az ő kormányzási meddőségét, sőt visszaéléseit — szemben Tisza ellenzéki szerepével — mentegetik.

Azt mondják: Tisza Kálmán mint ellenzéki vezér nem ismerhette ama nehézségeket, melyekkel a kormánynak küzdenie kell. Hogy ő a kormányon e nehézségekkel szemben megtett mindent, a mit tehetett, s hogy Tiszánál többet, az ő helyzetében, senki sem tehetne.

Eltekintve attól, hogy e védelem a legnagyobb vád Tiszára, s ha következményeit levonjuk, megszűnik védelem lenni:

mert ha valaki, mint ellenzéki vezér, nyolcz éven át állit olyat, a minek igaztalan voltáról meggyőződhetik vala csak egy kis jóakarattal vagy józan észszel, és nem teszi, hanem állitja folyvást; az már ezáltal elárulja, hogy az államférfiui tulajdonságoknak két legfőbb feltételét nélkülözi;

de eltekintve ettől, e védelem, ha mint érv elfogadható lenne is, még abban az esetben sem védhetné Tisza Kálmánt, mert ő a kormányon nemcsak azt nem tette, a mit nem tehetett: hanem azt sem tette, a mit megtehetett volna.

*

Mert azt senki sem fogja tagadni, hogy Tisza Kálmán, mikor kormányra kerülván, meggyőződött arról, hogy Bécsben egy valóságos conspiratio volt készen, Magyarországot a kiegyezési kérdésben megrövidíteni; mikor meggyőződött arról, hogy e conspirált klikk részéről sem méltányosságot, sem igazságosságot

nem remélhet: megtehetette volna, hogy leköszön a kormányról és újra az ellenzék élére áll.

Nem a közjogi ellenzék élére, hanem élére ama ellenzéknek, mely Magyarország igazságos és törvényes jogainak védelmére vállalkozik, s melyet ha alkotmányos uton megvédeni képtelen az ország, később eltűnni az alkotmányválságot, mintsem igazságos és törvényes jogainak érvényesítéséről lemondjon.

*

Ezt megtehetette volna Tisza Kálmán, sőt ezt kellett volna megtennie.

Meg kellett volna tennie, mert tartozott ezzel a saját múltjának, és tartozott a nemzet — jövőjének.

Meg kellett volna tennie, és meg lehetett volna tennie: mert hazugság az, hogy ha Tisza Kálmán ezt megtette volna, hát bekövetkezik utána az — alkotmányválság.

Ki merte volna a dolgokat egészen idáig erőszakolni?

Senki. — És százszor is azt mondjuk, hogy senki!

*

Mi lett volna e krízis következménye?

Az, hogy az osztrák kormány, az osztrák nemzeti bank, és az osztrák védvamos klikk mindazt, amit nem engedett volna Tiszának, engedte volna a Tisza után következő kormánynak, mert tudta volna, hogy Tisza Kálmán mint ellenzéki vezér minden kormányt megbuktathat, a ki kevesebbrel megelégszik mint ő.

*

Ez olyan igaz, mint kétszer kettő négy. És viszont ezzel szemben az is épp oly igaz, hogy Tisza Kálmánnak abban a pillanatban, melyben elárulta Bécs felé, hogy neki a hatalom birtoka kedvesebb mindennél, lehetetlenné vált bármi előnyt elérni a kiegyezésben, mert hatalma a kiegyezéshez volt kötve. Ki nem egyezni, és mégis hatalmon maradni, lehetetlen vala. És miután Tiszának és hatalom sovár mamelukjainak életérdekük vala megmaradni a hatalmon minden áron, ebből a leküzdhetetlen vágyból természetesen következett a jelszó: kiegyezni Austriával minden áron.

*

És ha a Tisza Kálmán kiegyezésében nemcsak az anyagi megkárosodást (noha ez a fontosabbik része,) tekintjük, hanem azt az erkölcsi bukást, mely a Tisza Kálmán kiegyezésében épp úgy érte Magyarországot mint egy arczul csapás, akkor valóban nehéz megőrizni Tisza Kálmánnal szemben a birói nyugalmat.

Mert hát mit gondoljon Austria, mit gondoljon az egész világ arról a Magyarországról, mely mint egy ember sorakozik azon államférfi körül, a ki nyolcz éven át hirdeti, hogy az 1867-ki kiegyezés anyagi része Magyarországra jogtalanul súlyos, és vállalkozik a honmentésre éppen e súlyos anyagi rész kijavításával. És ez az államférfi aztán szegyenletes harcban lépésről-lépésre meghátrál az osztrák követelések elől, s vele hátrál lépésről-lépésre a nemzet!

Azt hitte az ország, hogy Austria remegni fog attól a hatalomtól, melyet a nemzet Tisza Kálmán kezeibe letett.

Austria pedig — nevetett rajta.

Mert minden hatalom a Tisza Kálmán kezében levén, csak Tisza Kálmánnal egyezkedett, a nemzettel pedig nem törődött.

*

Ime ez is egyik nemezise Tiszának.

Annyira félt az ellenzéktől, hogy mindenkit, a ki nem esküdött az ő nevére, perfidül megbuktatott.

S aztán mikor ellenzéke ugyyszólván nem volt, azt mondták neki Bécsben: az osztrák kormánynak lehetetlen engedni, mert őt az ellenzék megbuktatja: te pedig Tisza Kálmán engedhetsz, mert neked nincs ellenzéked.

És az a hatalomsovár és önzésteli államférfi nem felelte ezt:

»Nincs ellenzék, míg méltányosak vagytok: de mindenki ellenzék, ha nem vagytok azok.«

Hanem meghajtotta magát szokása szerint mélyen, s aztán nyomorult taktikával lejött puhítani pártját.

A mi aztán a puhításban neki nem sikerült, sikerült Andrássy Gyulának, a ki a kiegyezés kérdésében annyira nem törődik Magyarországgal, hogy nervózus lesz, ha valaki előtte Magyarország igazságos érdekeit említi.

»Dolgozzatok! keressetek! s akkor lesz pénzetek!« -- Így szokta mondani.

Hanem úgy tesz, hogy megköti a nemzet kezét; s aztán azt kiáltja: dolgozz!

Méltó társa Tiszának!

*

Tisza Kálmánnak, mikor látta, hogy az osztrákok passióval esnek neki, passióval kényszerítik az engedésre, mert hisz ez az ember volt az, a ki nyolcz éven

át Austria ostora gyanánt gerálta magát, s ijesztette Béceset özönvizzel, forradalommal; ez az ember volt az, a kire egész Magyarország várakozással és biztos reménységgel nézett, mert meg volt győződve, hogy Tisza Kálmán pozdorjává töri De Pretist; no hát ha ez az ember az, a ki azért került kormányra, hogy capitulációra kényszerítse Austriát, akkor Austria ennek az embernek fogja megmutatni, hogy csak azért sem fog neki engedni semmit: Tisza Kálmánnak, mikor ezt látta, le kellett volna mondania.

Le kellett volna mondania azért, hogy ha jó, igazságos kiegyezést nem csinálhat, ne engedje meg, hogy bárki is megcsinálhassa a rosszat.

Le kellett volna mondania, mert ha volt hatalma arra, hogy keresztül vigyen egy rossz kiegyezést: mennyivel inkább hatalma lett volna arra, hogy megakadályozza azt!

*

Tisza Kálmánnak le kellett volna mondania, hogy ha már képtelen az országot anyagi előnyökben részesíteni, legalább mentse meg az erkölcsi vereségtől.

Hogy ne mondhassa a magyar nemzetre senki azt, hogy: szájhős.

Lármázni, fenyegetődzni tud, de szavának állani nem!

Aki megijed tőle, azt legyőzi. A ki nem ijed meg tőle, az elől megretirál.

*

És hogy Tisza Kálmán maga is mennyire érzé, hogy le kellett volna mondania, bizonyítja az, hogy el is játszotta — taktikából — a lemondási komédiát.

Mert Tisza Kálmán lemondása a legocsmányább komédia volt.

Annyira tudta ezt mindenki Bécsben, hogy csak a kormánytól sugalmazott lapok hirdették komoly-nak. Miközben a legsötétebb gyanúsításokkal és hazugságokkal festették a reactio közeledtét, kapcsolatba hozván a jövődöléseket báró Sennyey Pál nevével.

*

Mire való lett volna mindez, ha Tisza Kálmán lemondása nem lett volna komédia?

Nem az lett volna-e Tisza Kálmán érdeke, hogy egyengesse útját báró Sennyey Pálnak vagy bárkinek is, ki ő utána kész lett volna átvenni a kormányt? Nem az lett volna a hazafiság követelménye, hogy Tisza Kálmán egy possibilis ellenzék élén ellenőrizze az új kormányt, s nem az, hogy bevádolja, mielőtt megalakult, vagy elkövetni mindent, hogy meg se alakuljon?

S nem volt-e mindebből világos, hogy Tisza Kálmán lemondása h u m b u g?

*

De ha mindebből ez nem lenne világos, egészen világossá teszi ezt az a t é n y, hogy mikor Tisza Kálmán lemondott és lemondását elfogadta a király, báró Simonyi Lajos, ki már akkor kilépett a kormánypártból, fölkereste Tisza Kálmánt, hogy barátságát (a leendő ellenzéki vezérnek) újra felajánlja.

Simonyi Lajos őszinte szívvvel ment Tiszához, miután azt hitte, hogy Tisza Kálmán is komolyan teszi azt, a mit Simonyi Lajos tett, ki elfogadta a ministeri tárczát, míg azt hitte, hogy lehet boldogulni Austriával, s letette rögtön, mihelyt belátta ellenkezőjét.

És mit mondott báró Simonyi Lajosnak Tisza Kálmán?

Azt mondta, hogy ő hajlandó a további engedményekre is; és azokat, ha Ő Felsége ismét őt kínálja meg a kabinet elnökségével, meg is fogja tenni.

Ezt mondta Tisza Kálmán akkor, mikor beadta lemondását azzal az indoklással, hogy többet engednie — lehetetlen.

Hát nem a legperfidebb humbug vala az?

*

És miért tette ezt Tisza Kálmán?

Enek magyarázata nagyon egyszerű.

Azért tette, mert jól tudta, hogy bármilyen, ő utána következő kormány többet vivna ki, mint ő: sőt ha csak azt kivivná, a miért ő lemondott, már népszerűvé tenné magát a nemzet előtt. A bécsi körök pedig nem orrolhatnának a magyar kormány férfiak erélye miatt, mert hisz ha nem volnának erélyesek, megbuktatná őket Tisza Kálmán.

Lehetetlen, hogy Tisza Kálmán mindezt meg ne gondolta és be ne látta volna.

Meggondolta és belátta, hanem így okoskodott:

»Ha felülről bukom, lefelé népszerű leszek. De a kormány, mely kiviszi azt, a miért megbuktam, még népszerűbbé lesz. Senki sem fogja azt mondani: az egyesség előnye az én érdemem, mert én akadályoztam meg, hogy rossz ne legyen. Hanem azt fogja mondani, hogy annak érdeme, a ki kivitte. Ezen kívül Austriának minden gyűlölete engem érne, azért, mert lehetetlenné teszem az egyoldalú s csakis Austriára nézve előnyös kiegyezést. Ez a gyűlölet felülről még akkor is elzárná előlem a kormányhoz vezető utat, ha én volnék az egyedüli possibilis ember lefelé. Még ezen kívül is pedig a parlamentet hozzászoktattam a rab-

szolgáshoz; a többség minden kormánynak ép oly mamelukja lenne, mint én nekem. Az országban nem tudnék propagandát csinálni a kiegyezés után, mert eszméim nincsenek. Summa summarum: nem adom oda senkinek a hatalmat, és míg egy rossz kiegyezéssel lekötöztetem Austriát, addig a kormányhatalommal leverem az ellenzékét. Hatalmas maradok és tovább uralkodom. Mert meg vagyok győződve, hogy Magyarországot kevésbbé teszi tönkre az én kiegyezésem, mint tönkre tenné, ha más kormányoznás nem én.»

Igy okoskodott Tisza Kálmán — és mi megengedjük neki ez utóbbi meggyőződését, mert ha ezt kétségbe vonnánk, akkor constatálnunk kellene Tisza Kálmánban a — mala fides-t.

*

És Tisza Kálmán eljátszotta a lemondási komédiát, melynek resultátuma az lőn, hogy a Tisza-cabinet nem mehet el, azért, mert nincs a ki utána jőjjön.

És hogy ne mehessen el soha, Tisza Kálmánnak és sajtójának kizárólagos törekvése lett lehetetlenné tenni mindenkit, a ki utána jöhetne.

És így Tisza Kálmán az egyedüli possibilis kormányelnök; és pártja az egyedül »kormányképes« párt; — mindenki, a ki ezenkívül áll, az »Ellenőr« szerint vagy országcsaló, vagy — csizmadia.

És ezt az az ember teszi, a ki a Deák-párttal szemben, még mint »közjogi ellenzék« is, vindicálta a kormányképességet, — s a ki a hatalom monopolizálásával vádolá a Deák-pártot, mivel ezt nem ismerte el.

Ezt ugyanazon ember teszi, a ki a fusió előtt egy hónappal, mikor pártja ujévi gratulációra ment el hozzá, így definiálta a Deák-párt »hatalmi monopoliu-

mát», azt a monopoliumot, mely egy kurta hónap mulva a Tisza Kálmán kezébe ment:

»A kormány és a többségben lévő, tehát uralkodó párt, utoljára talán önmagával is elhitette, hogy az ő kormányzatán kívül nincs üdvösség és miután egyszer ezt mint esalhatatlan tételt felállítania sikerült, a kormány, nehogy veszélyeztesse állását, nem mert sem valaminek meggátlása, sem valaminek keresztülvitele céljából őszintén és erélyesen tanácsolni a koronás királynak, habár ezt tennie a trón és haza érdekében lett volna is — mihelyt attól kelle tartania, hogy ez által a törvényhozás egyik vagy másik részét vagy az austriai befolyásos köröket magától elidegeníti és hasonlóképen nem mert akadályozni, és nem mert sürgetni más — hogy úgy mondjam — tisztán belügyi dolgokat, ha szintén ezt tennie ismét a trón s az ország érdekében állott volna is, mihelyt attól kelle tartania, hogy ez által magára haragitja az ország valamelyik befolyásos osztályát, vagy valamelyik nem magyar ajku nemzetiséget, s így többségét találja kockáztatni.«

»Nem is szoktuk meg egymás támogatását a pártérdek nevében kívánni, mint ezt nem régen is jeles cynismussal, de úgy látszik működési terének alapos ismeretével, a miniszerelnök tevé, — de a haza iránti kötelességből. Mert a veszélyesnek bizonyult rendszer megváltoztatására, az arra kész elemekkel — az elvek megtagadása nélkül — kezet fogni, még ha külön elveinek egy tekintélyes része el nem éretnék is, hazafiui szent kötelesség. De annak fenntartásában segédkezni, mi a bajt előidézte, ha az nem öntudatosan történik, politikai tévedés, ha öntudatosan, akkor politikai bűn.«

*

Sehol, és soha nem illett még valamire jobban mint erre, az, hogy »wie der Schelm ist, so denkt er, dass andere sind.

Mert nem Tisza Kálmán-e az, a ki önmagával elhitette, hogy az ő kormányzatán kívül nincs üdvösség? Nem ő-e az, a ki miután csalhatatlan tételt felállította, nehogy veszélyeztesse állását, nem mert semmit őszintén és erélyesen tanácsolni a koronás királynak? Nem Tisza Kálmán-e az, a ki hogy az austriai befolyásos köröket el ne idegenítse magától, nem mert sürgetni még némely fontos belügyi dolgokat sem, a minő például a magyar nemzeti bank?

Ah! — mi hát akkor a Deák-párt bűne, ha Tisza Kálmán ugyanazt teszi, a mit tett a Deák-párt? volt-e hát szüksége akkor az országnak Tiszára, ha azt, a mit Tisza Kálmán tett, a Deák-párt is megtudta volna tenni?

*

Igenis, meg tudta volna tenni, — de nem tette volna meg!

Oly nyomorult szerepet, a minőt a kiegyezési tárgyalások alatt Tisza Kálmán játszott a bécsi kormánnyal szemben, nem játszott volna egy deák-párti kormány sem!

Nem akadt volna a volt Deák-pártban ember, a ki ha kénytelen nyilvánosan hazugsággal vádolni a véle alkudozó bécsi kormányt, egy pillanatig megmarad állásában, azzal a feltétellel, hogy neki a hazugnak nevezett bécsi kormánnyal szemben önmagát kell meghazudtolnia.

Tisza Kálmán megtette!

Nem akadt volna a volt Deák-pártban ember, a ki habécsikormánynyal névaláírásalapján megegyez egy bizonyos pontban — mint a finánczvámok, — hogy attól az osztrák védvamosok előnyére elálljon.

Tisza Kálmán azt is megtette.

És nem akadt volna a volt Deák-pártban ember, a ki az osztrák ministereknél úgy antichambrirozott volna mint Tisza Kálmán.

Nem akadt volna a volt Deák-pártban ember, kinek politikája lett volna: propter vitam vivendi perdere causas.

És nem akadt volna a volt Deák-pártban ember, a ki azon álláspontból fogadta volna el a kiegyezés szükségét, hogy: Hungaria volt decipi, ergo decipiatur!

*

Tisza Kálmán mindezt megtette, és ilyen »nagyan és egészben« az ő — honmentése!

Szükséges elmondanunk ehhez a részleteket?

Nem tudja-e ezeket mindenki e hazában?

Nem tudja-e mindenki a »megmentett« mame-lukokon kívül, a kik azért látnak rémeket és iszonyokat a változásban, mert nyakig vannak a — változásban?

*

Lehet-e másból, mint tisztán a legsubjectivebb érzésekből deducálni Tisza Kálmán egész politikai pályafutását, látva, hogy egyetlen egy törekvése: a személyes hatalom megszilárdítása, nem a dolgok, hanem a személyek által? Célja nem kormányozni, hanem uralkodni. Bölcsészete, míg a kormányon ül,

hogy: minden úgy van jól, a mint van S mert így van, másképp nem lehet.

*

S mindezt lehet-e másképp magyarázni, mint hogy mindezek Tisza Kálmán természetéből folynak? Hogy egyénisége kényszeríti oly dolgok elkövetésére, melytől mást megóvna a szenvedélytől mentes józan ész? Nem természetéből folyik-e, hogy élvezni tudja a hatalmat, s nem jut eszébe, hogy milyen áron bírja? hogy nem tudja szégyelni a szégyent? hogy a hatalomvágy elfojtja benne a jogérzetet? hogy a nagyravágyás kicsinyessé teszi?

*

Hol van egész kormányzásában olyan vonás, mely erélyre mutatna, s nem pedig zsarnoki hajlamokra? Zsarnoki hajlamokra, melyek hunyászak fölfelé, és kiméletlenek lefelé? Nem bizonyítja-e be kormányzása, hogy azon czélok, melyeket mint ellenzéki vezér hirdetett, csak nagyravágyásának ürügyei voltak? Hogy Tisza Kálmánban idővel minden czél tárgytalanná vált, ámde a hatalomvágy sohasem lett benne céltalanná?

*

És ama nevezetes »új évi« beszédben még ő merészelte cynismussal vádolni — Bittó Istvánt!

Bittó Istvánt, ki abban a pillanatban, melyben Tisza Kálmán feladta elveit, azonnal átadta neki helyét.

Vádolni merte Bittó Istvánt ő, a kinek mihelytt kormányra került, első dolga volt a korteskedés, a hivatali pressiók alkalmazása és a vesztegetés.

Aztán mikor uralma három évre biztosítva lett, az adóemelés, melyre nézve mint ellenzéki vezér azt

hirdette, hogy Magyarország több adóemelést nem bírhat el.

Aztán az adóemelés daczára az új kölcsön, melyre saját politikája iránti bizalomból egy garast sem irt alá.

Aztán a szeszipar megbénítása Austria javára. A fogyasztási adóknak föladása, vámok emelése Austria javára. Vám- és kereskedelmi szerződés Austriával tiz évre autonom vámtarifa alapján. A bank-kérdés megoldása az osztrák nemzeti bank javára. A 80 millió adósságban való participális az osztrák kormány javára. S ha esetleg — a mi pedig nem igaz, — csakugyan nyerénk a kiegyezés által évenként másfél milliót, ez tenne tiz év alatt 15 milliót: ha pedig participálunk a 80 milliós adósságban, fizetünk 27 milliót. Vagyis a kiegyezésre ráfizetünk 12 milliót.

És Tisza Kálmán merészelte cynismussal vádolni Bittó Istvánt!

*

És a mi Tisza Kálmán ellenzéki vezérkedése alatt csak kevésbé tünt fel, — mert szinte hozzá tartozott, — nem jellemzi-e élesen Tisza Kálmán államférfiúi kisserűségét az a makacs ellenszenv, mely megátalkodottan boszantja, sérti a szabad királyi városok érdekeit? Nem keresi-e Tisza Kálmán mindenütt az alkalmat összetűzni Budapest fővárossal? Nem jellemzi-e ez is a megyei táblabíró? Az európai elemeket gyűlölő, csak is az ázsiai elemekkel rokonszenvező politikust?

*

S nem-e egészen a hatalomért sovárgó zsarnoki hajlamokra mutat az a rabszolgai hunyászkodás és hi-

zelgés, mely Tisza Kálmánt a bécsi udvarnál konikussá tette? Nem háborodott-e föl báró Simonyi Lajos már az első hónapokban, e magyar miniszterhez nem méltó módor felett? Nem tény-e az, hogy oly ministertanácsokon, melyeken ő Felsége elnököl, Tisza Kálmán nem a kérdéseket, hanem ő Felsége arczvonásait tanulmányozza, s a mit azokról leolvas, föltétlenül azt teszi magáévá? — És ime még is ennek az embernek a lapjai rágalmazták báró Sennyey Pált azzal, hogy mikor a király a krízis-komédia alatt Bécsbe hivatta, s azt kérdezte báró Sennyeytől: mi az ő programja? Sennyey azt felelte volna: Felséged akaratára!

*

És vannak-e tények, melyek bizonyítanak, hogy Tisza Kálmán három évi kormányzata alatt gondolkodott volna egyébről, mint egyedül a taktikáról, melylyel pártjában a rossz politikája által támadt elégtelenséget ellensúlyozza, s az embereket részint önérdek, részint félelem által fegyelme alatt tartsa?

Nem tartotta-e Lónyay felett egészen egy évig a fiunei hajógyár-kérdésben a damokleszi kardot?

Nem tartja-e e kardot ma is Falk Miksa és sok más felett a parlamentnek a keleti vasut perbefogatási határozata által, melyet megszavaztatott pártjával, míg ő maga ellene szavazott? És nem küldte-e az első pártszakadás alkalmával dissidensek közé Csernátonyt, hogy egyrészt zavarba hozza őket ez által, másrészt compromittálja? És az Ellenőr által nem moeskoltatta-e napról-napra a bécsi kormányt, mialatt Tisza Kálmán mindent engedett annak? — És nemátkoztatta, nem rugdaltatta-e ugyanezen lap által a muszkát, mialatt Tisza Kálmán szövetszövetkezett vele? És nem követte

el még azt is, hogy az Ellenőr által rejtélyes czélzásokat tétetett a régi »bal középi álláspontra,« mintegy sejtetve, hogy Tisza Kálmán azért enged mindent Austriának, hogy a dualismust ad absurdum vigye, s azáltal bontsa fel a közjogi viszonyt Austriával, hogy rossz egyességet köt vele? Vagyis hogy híj maradjon régi programjához? A mire nézve az Ellenőr úgy fejezte ki magát, hogy »az ő nézete hallgatás.« Nem mind a legkicsinyesebb, legperfidebb taktika ez?

*

És nem a legperfidebb taktika az is, hogy Tisza a kormány-párt volt deák-párti elemeit folyvást terrorizáltatja gróf Andrássy Gyula által, a miért ő cserébe vakon szolgálja Andrássy Gyula muszkaszövetségi politikáját. Vakon szolgálja és »bolondnak« nevezi az egész magyar nemzetet, mivel az a törökök érdekében demonstrál. Szétkergeti lovas pandúrok által a fiatalságot, mert fáklyás zenét akarnak adni a török konzulnak, miután nem tisztelhettek Pesten a Corvinák háza hozóját. Megengedi, sőt tán ő maga készíti elő a népgyűlés utáni kravallt; megengedi, hogy ablakához férjen a csőcselék és beverje azt csak azért, hogy betilthassa a népgyűléseket. Hát egy kis forradalmat nem rögtönzötte Magyarországon, hogy behozhassa az absolutismust? Lám a szélső bal, az »egyesült ellenzékkal« szemben, hálás szövetségésül kínálkozik! — Vagy ha ezt még most nem akarja tenni, hát közeledik a keleti pestis! Nem lép ezzel szövetségre? Nem engedi-e ennek terjedését, hogy a közelgő választások félig beteg, félig kihalt, és egészen koldus országot találjanak?

*

Miért ne tehetné meg Tisza Kálmán mindezt, mikor a hatalom olyan édes.

Oly édes a napnak minden perczét a beteljesült vágyak folytonos eredményében élni át!

Oly édes az érzelmek, szenvedélyek, szeszélyek és indulatok minden ízét összhangzatban látni az akarat hatalmával!

Oly édes mindig félelmet és alázatot látni maga körül. Oly édes minden jó szóval, minden mosolylyal kegyesnek, és minden haragos mozdulattal rettenetesnek lenni! Oly édes a végzet kezéből kiragadni a tollat, és irni vele a sors könyvének üres lapjait. Oly édes mindenütt közfigyelem tárgyának lenni. Fölemelni embereket a porból, és lesujtani embereket a porba! Tudni, hogy az országban mindenki vele foglalkozik, s ő róla beszél. Gyönyörködni azoknak tehetetlen dühében, a kik gyűlölik őt; és nem érezni hálát senki iránt, mert a nagyság a hála fölött áll. S a hatalom a nagyság!

*

Oly édes mindez! és olyan szörnyű, oly kárhozas ezzel szemben a mindennapi élet! — Az érdemek természetes súlya az igazság mérlegében! Mi az érdem, ha a hatalom üldözheti? Mi a lángész, ha a hatalom elnyomhatja? Mi a jellem, ha a hatalom agyonrágalmazhatja? Mindez semmi! És a hatalom minden! — Kárpótolhatja-e azt, a ki a hatalom tetőpontján állva, annak félisteni gyönyöreikhez szoktatta idegeit, kárpótolhatja-e azt a csend, a nyugalom és a magány? Elég-e annak, a ki egy nemzetnek parancsol, és üdve, hogy parancsolhat, az, ha gyermekei és eselédjei szótfogadnak neki? Nem lemme-e pokol a minisiterelnöki palota után a geszti kastély? És nem méregbe mártott tör szű-

rása-e minden gúnymosoly, mely egy bukott zsarnokot érdemetlen hatalmára emlékezteti? És van-e az elkövetett bűnöknek más menedéke, mint a hatalom? A hatalom, mely nem menti ugyan a bűnt, de kineveti a vádat. És Tisza Kálmán lemondjon a hatalomról? Lemondjon és megsemmisüljön? Megsemmisüljön először önmagában, másodszor az igazságos nemesinek ostor csapásai alatt? — Nem! Tisza Kálmán nem mondhat le a hatalomról! — Ragaszkodik ahhoz míg lehet, és csak akkor válik meg tőle, ha kell. És ha eddig nem mentette meg, — ezután fogja megmenteni a hazát!

*

Tisza Kálmán ragaszkodni fog a hatalomhoz, és el fog követni mindent, hogy megtarthassa azt. És ha az 1875-ki választásokon mindazt elkövette, a mit tett, noha nem volt ellenzéke: mindent el fog követni most, mikor ellenzéke van!

Ragaszkodni fog a hatalomhoz, mert nem hiszi, nem hiheti, hogy ő a hatalmat elvesztheti! Neki a hatalom minden, és ő hatalom nélkül semmi. Oly semmi mint Tisza Kálmán hatalma nélkül Péchy Tamás vagy Houchárd. Ösztöne, előérzete van hozzá, hogy őt, ha a hatalmat el fogja veszíteni, kárörömmel fogja gúnyolni minden ember. És küzdeni fog a hatalomért, mint Mackbeth; s ha többsége már csak egy szavazaton fog megfordulni, »egy országot fog kínálni egy — lóért,« mint III-ik Richárd.

*

És el fog követni mindent, a mire csak alkalma nyílik, hogy uralmát, ha már meg nem mentheti, legalább prolongálja. — Mameluk tábora kétségbeesve küzd mellette, s meríti ki a kormány-pártiság utolsó »hitelét.«

És ha Tisza Kálmán utolsó erőlködései daczára mégis megbuknék, bukását talán túl nem élné. És ha bukását túl nem élné, megérdemelné, hogy gróf Teleki László mellé temetnék el.

És felírnák Teleki sirjára: »meghalt, mert hazudni nem tudott.«

S a Tisza Kálmánéra: »nem hazudik, mert — meghalt.«

A v é g s z ó.

Íme Tisza Kálmán!

Van-e, a ki még bizni tud benne? Van-e, a ki képesnek tartja őt, hogy a mai válságos helyzetben révbe kormányozhassa a hazát? Van-e, a ki még tünődni tud a fölött, hogy: ki j ö u u t á n a?

Nem nyitott könyv-e egész multja? — És lehet-e valakinek ilyen mult után — j ö v ő j e?

* * *

Mire vár még e nemzet? mit tegyen még vele Tisza Kálmán?

Nem hullott-e már le eléggé az álarcz?

Nem látnak-e még most sem a Tisza Kálmán arczából a Tisza Kálmán lelkébe?

S a mit ott látnak, az még mindig biztató? még mindig reményre keltő?

Vagy azt várja a nemzet, míg Tisza Kálmán maga csömörlik meg önmagától, s kezeit kezdi majd mosni, nem mint Pilátus, hanem mint Lady Mackbeth?

* * *

Ha így van, akkor nincs hátra más, mint magára Tisza Kálmánra apellálni: mint apellált egykor gróf Széchenyi István Kossuth Lajosra magára. De ha Széchenyi szózata nem illett, s nem volt mindenben találó Kossuthra, tegyük Kossuth neve helyébe a Tisza nevét, s egészen illeni fog. Ime!

»S ön Tisza, ön, kit én nemcsak hazaszerető s becsületes, de jószívű embernek is szeretek hinni, ki előtt az erény nem üres hang, nem egyedül fényüzési függőzimer, ön mit fog érezni, ha csakugyan mégis esetem rajza igaznak fogna mutatkozni, és ön, ki már annyiszor kiábrándult — s erre untig oka is volt, — elvégre még a körül is kibontakoznék azon édes illusióból, melyek önt most még mindig sötétben tartják, hogy:

»Midőn státusbölcességgel hitte magát tele lenni, csak phantasiával s önhittséggel volt saturálva.«

»Midőn próphétának tartotta magát, nemcsak nem látott semmit is előre, de még a fennforgólegegyszerűbb eseményeket sem birta látni tisztán, s miglen teremtői illusiókban ringatta magát, nem volt soha is egyéb, mint inditványozó és projectáns, ki mindent kezd és mindenbe beleviszi a könnyenhivőket, egyet s mást egy kis ideig fenntartani tán képes, de bevégezni semmit sem tud.«

»Midőn másokat akart vezetni, még saját magát sem birta kormányozni gyakorlatilag.«

»Midőn új politikai Messiásnak, egy mélyen beható státusbölcésnek hitte magát, soha sem birt magasabbra emelkedni.«

»Midőn népeket gondolt boldogítani, zúgprókátorként szerencsétlenségükre csak felizgatójuk volt,« s hogy ekkép:

»Midőn honunk constitutióját rendezni, szilárdítani vélte, végkép zavarba bonyolítá azt; szabadság terjesztése helyett, mibálványa volt, szolgálta állapotba sülyeszté a hazát; nemzetiségünket pedig, mely, bárki mit mond is, egyedüli garantiája szabadabb institutióinknak, s azon egyedüli regenerationális szikra, mely bennünk létezik, nem készakarva tán, megengedjük, végkép elejtette lábáról; és ehez képest

»Még azon illúsióban is, mikor azt hitte, legalább kötelességét fogja teljesíteni, csalatkozott, mert működése több kárt okozott, mint hajtott volna hasznót, és idétlenségek elkövetése korántsem kötelesség teljesítés még.«

Igy apellált gróf Széchenyi István magára Kossuth Lajosra.

És ha az analogia vakmerő és szerénytelen, van talán mentsége.

Igaz, hogy én nem vagyok Széchenyi, de Tisza Kálmán se Kossuth Lajos.

* *

Tehát apellálunk magára Tiszára!

Nézzen körül! »Csöndes nyugodt a walesi tartomány.«

A koldussá tett nemzet rabszolga lesz. A rabszolga gyáva és engedelmes. A nyomor tárt karokkal várja a corruptiót. A félelem fejet hajt a hatalomnak. Biztos lehet benne, hogy ha tovább is a hatalomvágy vezérli, a nemzet fölött könnyű győzelme lehet. Pénzzel, hivatalos pressióval újra megcsinálhatja a mameluk többsé-

get magának. Segíteni fog talán neki a szélsőbal is. Egyszer már segítette. — Borzadjon meg e képtől!

*

E hazának balvégzete volt az, hogy Tisza Kálmán le tudta győzni ellenfeleit: Tisza Kálmán ezért csak egy módon kárpótolhatná a hazát. Azzal, ha legyőzi végre — önmagát.

Gondolja meg: mi tartja őt a hatalom polczán már is?

Austria érdeke, hogy Magyarországot kifosszsa. Andrassy Gyula muszkaszövetségi politikája.

Alulról pedig a vakok bizalma, a gyávák félelme és a gonoszok önzése.

Mit akar ezekkel? hova fog jutni ezekkel?

*

Ha csak egy pillanatra föltámad benne az objektivitás, lehetetlen be nem látnia, hogy noha ma is hatalmas és a hatalom polczán ül, ő már úgy erkölcsileg, mint politikailag bukott ember.

Lehetetlen be nem látnia, hogy előtte csak két út áll: vagy a végleges elsüllyedés; vagy a törekvés a rehabilitációra.

*

Vagy lehetetlen neki már a rehabilitáció? — még akkor is, ha igazán és őszintén törekszik erre?

Ne hitesse el ezt önmagával!

Még ha lehetetlen is, még akkor is jobb törekedni rá, mint lemondani róla.

Ha nem tudja magából kiirtani a hatalomvágy démoni szenvedélyét, támadjon föl nemes alakjában és legyen neki ambíciója uralkodni önmaga felett!

Ha eddigi hazát rontó szédelgései folytonos ellentmondásokba keverték, tetézz ezen ellentmondásokat azzal, hogy — javuljon meg!

A ki eddig érdemetlen szerencséje által emelkedett, emelkedjék szerencséje fölé: és higgye meg, ez lesz a legnagyobb szerencséje!

Higgye el, hogy el lehet nélküle a Haza. És menjen — h a z a.

*

Hisz oly szép, s oly igaz az, a mit Hamlet mond az édes anyjának:

»Mutass erényt, ha nincs is. A szokás
— E szörny, ez ördög, mely öntudatát
Elnyeli tetteinknek, — angyal ebben:
Hogy a szép s jó foglalkozásra is
Oly mezt, ruhát ad, mely tággá viselve
Ráillik épen. Türtőzzél ma éjjel;
S a holnap éji megtartózkodás
Könnyebb leend; még könnyebb azután;
Mert képes a természet bélyegét
Kicsereálni mintegy a szokás, lebírni
Az ördögöt, vagy csuda hatalommal
Kidobni!«

*

Ne várja meg Tisza Kálmán, míg végzetessége oda sodorja, a hova sodorta az Teleki Mihályt!

Ne várja meg, míg beteljesül az a jövődőlés, melyet, ellenzéki vezér korában, egy elvtársa, (ki azonban megismervén őt, elhagyta őt) mondott neki:

»El fogod érni czélodat; sokáig fogsz uralkodni; de utoljára is bottal fognak elkergetni, és záp tojással meghajigálni!«

*

Gondolja meg, hogy a nemzetcsalást nem lehet sokáig folytatni büntetlenül. Gondolja meg, hogy a

büntetés már is itt van! — mert hogy a hatalmat megtarthassa, kénytelen folyvást csálni a nemzetet!

Gondolja magát csak egy órára abba a helyzetbe, hogy megmondja a nemzetnek a kormány-politikáról az igazságot: mit gondol, nem nyílnának-e föl a vakok szemei, s nem lennének-e hősök a gyávákából is?

Gondolja meg, hogy nem lehet czélja semmiféle politikának, hogy a házban minden valódi tehetséget tétlenségre kárhoztasson, és maga is ne tegyen semmit. — Vagy ha tesz valamit, mindig rosszat tegyen.

*

Nem mondhatja többé Tisza Kálmán, hogy nincs párt, mely ő utána átvehesse a kormányt.

Mert itt van az »egyesült ellenzék.«

Számra, képességre egyaránt kormányképes.

S e pártot támogatja a nemzetnek ama »erényes kisebbsége,« mely mindig meg van; önkénytelenül támad; nem tartozik egy párthoz sem: mert minden pártot támogat, ha jót tesz! és minden pártot elhagy, ha rosszat cselekszik.

Az »egyesült ellenzék« van hivatva — ha csak részben is, mert egészben csak hosszú idők multával lehetséges, — jóvá tenni mindazt, a mit a Tisza-Andrássy aera vétkezett.

Ne gátolja Tisza Kálmán, hogy e párt mindazt jóvátehesse. Ne hívja ki a végzetet sáttáni harezra. Ne várja, míg megmozdul ellene a birnámi erdő.

*

Mert meg fog mozdulni.

Hiába gúnyolja a kormánypárti sajtó az egyesült ellenzékét; gúnyolja, hogy heterogén elemekből áll, (noha sokkal homogénebb a kormánypártnál,) gúnyolja

programja miatt, mely a nemzetben nem tett hatást: az egyesült ellenzék mégis terjedni és hatalmasodni fog. És a mily mértékben terjedni és hatalmasodni fog az egyesült ellenzék, oly mértékben fognak elmosódni amavelleitások, melyeknek titkosármánykodásai és féltékenykedései ma még csak a Tisza Kálmán positióját erősítik.

És csalatkozni fognak kalkulusaikban mind ön Tisza ur, mind pedig azok, a kik támogatják önt, míg keresztül viszi a kiegyezést, s meg akarják buktatni akkor, ha a magyar kormánynak tiz esztendeig nem lesz több baja Austriával.

*

Csalatkozni fognak kalkulusaikban mind a ketten. Mert a praetoriánus császárválasztások korszaka lejárt!

Azok a férfiak, a kikben hazafiság és erkölcsi bátorság volt, hogy nyílt oppositíóba lépjenek ön ellen, végig fogják küzdeni a harcztot, és nem fogja őket elkeseríteni a rágalom, nem fogja őket megfélemlíteni a hatalom, és nem fogja őket viszályba keverni az ármány.

*

Az »egyesült ellenzék« meg fogja találni az utat a magyar nemzet volt deák-párti elemeihez.

Azon elemekhez, melyek az országban ma is kormányképesek.

Azon elemekhez, melyeket a balközépi ázsiai elemek leszorítottak a küzdterről, és durván terrorizáltak.

És ha valamiben, hát ezekben van a jövő garantiája. Csak ez lehet a talaj, melyben az ország szükségletei megfogamzhatnak, hogy életerős sarjadékok hajthassanak.

Ezekben van az értelem, a szorgalom, és a nemzetiség »európai« fogalma.

Csak ezek magyarok — orientalizmus nélkül.

Ezek magyarosítanak, mert rokonszenvet és tiszteletet ébresztenek.

És ezen elemek sohasem fogadták el vezérüknek önt Tisza Kálmán!

*

Csak egyórára támadjon fel önben az objectivitás, és mint néző, s nem mint cselekvő tekintsen ön ellenzéki és kormány-férfit multjára. S ez az egy órai áttekintés elég lesz, hogy megsemmisüljön önmaga előtt, mint a Sphinx — ha megvan fejtve.

És szégyelné ön szerencsését, mely érdemetlenül szolgálta önt. Megátkozná sikereit, melyek bünbe kergeték önt. Meggyülné azokat, kik hízeltésükkel veszik körül önt, csak hogy hatalmában osztozzanak. Látná, hogy ön körül csupán a szellemi impotentia sereglett. És talán kivetkőznék — öröklött természetéből.

*

*

*

És elvonulna!

És nem lehetetlen, hogy ezáltal majdan megtalálná ön a rehabilitációt!

Mert ha önnek bűneit nem lehet menteni, ha engedi azokat jóvátenni mások által, el lehet — felejtetni!

El lehet felejtetni, ha meggyőződik mindenki arról, hogy ön azokat — nem felejtette el!

*

*

*

És mindazon tapasztalások, melyek eddig értéktelenek voltak önre, — a magány és objectivitás perezeiben világosságot önthetnek az ön sötét szívébe!

A tapasztalásokat követheti az okulás. És lehet idő, mikor a nemzet újra hívni fogja önt, hogy az ön okulásainak hasznát vegye.

És ön, a ki elment mint Saul: úgy jöhetne vissza mint Pál.

* * *

Ha pedig nem vonul el, ha nem akar kibontakozni végzetes bűneinek kigyó gyűrűjéből: akkor sátáni harcra hívja ki a sorsot, és önmek bukása bizonyos.

Mert, mint Buckley contemplálta az emberiség történetéből, — »a gonosz hatalma mindig csak ideiglenes; a jó és igaz győzelme mindig kikerülhetetlen.«

És akkor tudja, miként fog önről szólani az utókor?

Ugy a mint a nagy amerikai költő, John Dorgan*) megénekelte a bűnös államférfiut:

✱

Marad e neve a világba
Csodált, félt? Vagy elvész vele?
Kinek meddő volt a nagysága,
Ki más törvényt nem ismere,
Öngöggjeért csak! s mit lángész ada
Hatalmát, mely királyokéval ért,
Nyomorultan bocsátá áruba,
Hirnév, s Uralomért!

Nem! a kisebb rossz veszszén el!
Ő élni fog! nagy lelke lángja
(Sötét láng!) örök éltet érdemel,
S nem borulhat homályba.

*) Az itt közlött költeményt Szász Károly fordította magyarra

Mint büne halhatlan vala,
Halhatlanul is bünhődjék!
Ily bűnnek a sír szent fala
Ne legyen menedék.

Minden gonoszért a mit tön,
A jóért mit meg nem teve;
A dicsőségért, melyen rémitőn
Égő feltött hagyott neve:
Köpjön a költő énekének
Dühében rája lángot;
És szólaljon meg a történet,
És szava legyen átok!«

FÜGGELÉK.

E mű két első kaidásának 17. és 20-ik lapjain a következő epizodok álltak a Tisza családra vonatkozólag.

A 17-ik lapon :

*

»Az öreg Tisza Lajosnak négy fia volt: László, Kálmán, Lajos és Domokos. A mi a családi vonásokat illeti, azok Kálmánon kívül, Lajosban nyilatkoznak még, de oly lágymeleg hőfokban, mint ezt minden jámbor középfajoknál tapasztalni lehet, kik apjukból is, anyjukból is örökölnék egy kicsit, de egyikét sem egészen. A családi vonások vegyülékének határozatlansága átmegy az egyéni jellemvonásokba is, s ebből lesz a lágymeleg érzelem, és félakarat. Mozdulataikban ép úgy nincs meg a határozottság, mint gondolatmenetükben. Az élet későbbi küzdelmeiben vagy a beteges hiuság, vagy az életuntság veszélye fenyegeti őket. Gógjuk komikus, barátságuk hizelgés. Ha csunyak, utálatosak; ha nem csunyak: legfőlebb »csinos pubik« lehetnek, s maradnak egész életükben. — K a s p e d l i k n e k nevezi őket a szalon. Nem ragadja meg őket semmi, a mi mély, s folyvást a felületen ugrádoznak, mint a vízi pók. Teljesen a formák emberei, a külső szabályok megtartásában keresik mások fölötti fölényeiket. Gúnyos pillantásokat lövelnek arra, a ki a hideg halat késsel eszi s lenézik azt, a ki délutáni 5 óra előtt fehér nyakkendőt köt. A ruha színvegyítésére nagyobb súlyt fektetnek, mint polgári tekintélyükre. Néha az ilyen jámbor középfajok a ministerségig is fölviszik. Doch fraget nur nicht wie?

*

Kálmánnak és Lajosnak egészen ellentétei Domokos és László.

László a legidősebb; Domokos a legfiatalabb.

Mindketten kiütöttek a Tisza-vérből.

Amaz hős, emez költő.

Amaz Kápolna véres mezején, harczolva a hazáért, súlyos sebektől borítva omlik össze.

Ez Egyptom forró homokján leheli ki lelkét, melynek álma rövid élet : s melynek élete rövid álom.

Lászlót kizökkenti a Tisza-család traditióiból az élet. Domokost a halál.

*

Domokos lángeszű, de beteges fiúnak született. Halálra volt szánva. A törékeny hüvelyben azonban fölébredt a halhatatlanság utáni vágy, és ez költővé avatta őt. Csak egy kis füzet költemény maradt utána, de ez örökké jellemezni fogja. És ha a végzet oly korán nem hajtja végre rajta a halálítéletet, ő lett volna az egyedüli Tisza, a kit geniusnak méltán ünnepelne a világ.

László hasonlóképen nemcsak a Tisza vérből ütött ki, hanem kiütött traditióiból is. És mikor az az irány, mely ellen az öreg Tisza Lajos körömszakadtig küzdött, s mint bihari administrator fegyveres hajdukkal verette szét a nemzet jogaiért küzdő megyegyűlést: tehát mikor ez az irány a Tisza-hajduk fringiáinak éléről, az osztrák reactio kardélére és szuronya hegyére került s kiütött a szabadságharcz jogos forradalma, az öreg Tisza Lajos visszavonult a küzdterről, de első szülöttje lépett akkor a küzdterre: fegyveres kézzel és lángoló szívvel; s mikor a kápolnai csatában úgy összevagdalták, hogy csaknem össze kellett szedni, mikor mint haldokló hős, egy uradalmi főhivatalnok házába vitétt, s ennek hajadon leánya nemes exaltatióval és honszerelémmel, egészségét kockáztatva ápolta a sebektől alaktalanná vált hőst, kit azelőtt sohasem látott, és mikor csakis a női ápolásnak sikerült hosszú idő után megmenteni őt az életnek: akkor a gőgös Tisza Lajos fia nem kérdezte a leánytól: ki vagy? mi vagy? — hanem azt mondta neki: »megmentetted életemet, s életem a tied!« — És oltárhoz vezette őt.

*

Tisza Kálmán pedig ugyanakkor fogalmazó volt az Eötvös ministeriumában. Amak az Eötvösnek a ministeriumában, kinek életét később mint ellenzéki vezér halálra keserítette, kiméletlen és gyauúsító támadásával. S a ki akárhányszor ment haza a par-

lamentből reszkető ajakkal, vonagló idegekkel, csak annyit tudva mondani: »megölnék! — megölnék!«

*

Ne ejtsen zavarba senkit, hogy ugyanaz a Tisza László, a kinek tüzes és bátor szive volt, s a ki mint ilyen, kivált a Tisza-vérből, a ki a harcztéren oly sok dicső emléket hagyott, ki mint ember önfeláldozó, mint katona hős, — hogy ugyanaz a Tisza László mint politikus nem játszik méltó szerepet szívbeli erőneihez. Mert ez semmi egyebet nem bizonyít, mint azt, hogy a politikához nem elég egy magában sem a hősi bátorság, sem a nemes szív. — S ha Tisza László, a kinek hazafiui meggyőződéseit kétségbe nem vonhatja senki, éppen olyan mamelukja Tisza Kálmánnak mint Houchard, ez éppen úgy nem emeli Houchardot Tisza László magaslatára, mint a hogy Tisza Lászlót nem súlyesztí le Tisza Kálmán politikai erkölcsi színvonalára: és legkevésbbé bizonyítja azt, hogy Tisza Kálmán politikája helyes és jó, mivel Tisza László mameluk módon megbizik abban. Mert nem látunk elégszer nagy szívekben nagy ítéletbeli, éppen úgy, mint nagy elmékben nagy szívbeli hiányokat? — És nem csupán az igaz, a mit Heine így fejez ki:

»Was gut und gross

Und schön, das nimmt ein schlechtes Ende!«

mert sokszor a jónak s nagynak comikus végezte van.«

*

A 20-ik lapon pedig a következő:

»Az öreg Tisza Lajosnak ez a híres gögje azért volt eleinte általános resensus, később pedig kaczagás tárgya Biharban, mert a Tisza-család családfája nem nyúlik oly messze az elmúlt századokba, hogy az aristocratikus gögöt aristocratikus mult indokolná.

A Tisza-család még a mult század utolsó felében is, csak egyszerű köznemesi család volt, nem sokban különbözve az akkori kornak hat-telkes bocskoros nemeseitől.

Mint valóságot beszélnek Biharban, hogy az akkor élő Tisza-család feje, egy családi pert folytatott, melyet ha meg nem nyer, a Tisza-család talán sohasem virágzik fel, s melyet hogy megnyert, a Tisza-család szívós, és önérdekében makacsul kitartó jellemvonásának köszönhető.

A pör nagyon régen folyt már, s bizonyosan eltartott volna ítélet napig, ha az akkori Tisza fejébe nem vesz egy elmés taktikát, melyet (Pestre jövéen) ki is vitt bámulatos consequentiával.

Leült ugyanis mindennap a Curia kapujának egyik kövére, arra, a mely a barátok templomával szemben maig is látható, és azon a kövön ült reggeltől estig.

Minden birónak, a ki elment mellette, köszönt, s e szavakat mondta: »én vagyok az a szerencsétlen Tisza, a kinek a pöre húsz év óta fekszik a Curiánál; hat gyermekem van, ne hagyjanak elveszni az isten szent nevére!«

A birákat eleinte érdekelte ez az eredeti alak, de hónapok múlva már a hideg lelte őket, mikor a mindennap hallott könnyörgés a harmincznap fogoly evés gyönyöreihöz kezdett hasonlítani.

A hetedik hónapban olyan nervózus lett valamennyi bíró, hogy váratlanul, közös elhatározással előkapták az akták közül a Tiszapert, és mielőtt az alperes, az akkori vasut és telegráf-talan világban megtudta, hogy a tárgyalásra kitűzték a napot, mielőtt feljöhetett volna informálni és a birákat sorra járni elverték rajta a port, és odaitélték a pört annak »a szerencsétlen Tiszának, a ki hét hónap óta ült reggeltől estig a Curia kövén, a kinek hat gyermeke van.«

Igy jutott a Tisza-család birtokába Geszt. S ez vetette meg a Tisza-család mai gazdagságának alapját, noha a Tisza-család fölvirágzásának első korszakában, (éppen a gazdagsággal együtt növekvő gőg miatt,) hatalmas érvágás apasztott rajta nagyot.

*

Volt ugyanis a Tisza-családnak egy Marosi János nevű vérszerinti rokona, osztályos atyafia, kinek abból a perből, mit a Curia kövén ülő Tisza nyert, tetemes osztályt kellett volna kapnia.

Tudta ezt a Tisza-család is, és tudta Marosi János uram is. De Marosi János uram egyszerü, becsületes ember volt, és »jó rokon.« Nem akart perbeszállani a Tisza familiával, s megelégedett azzal, hogy első volt az udvarhoz tartozók között. A család asztalánál chetett, és meg voltak a nép köz az ő »nemesi« kiváltságai. Egyébiránt pedig kijárt a mezőkre és vetésekre a többi jobbágyokkal, s hol ügyelt a munkájukra, hol pedig saját-kezüleg velük munkálkodott.

Egyszer azonban az akkori Tiszát is elfogta a gögnek démona, s megfélekezvén Marosi János uram jussáról és nemesi voltáról, mikor egy forró nap delén a kaszások élén hazaérkeznek a mezőről, s szokásban lévén ilyenkor a kastély tornácán pinczéből hozott friss szilvalével leönteni a toroknak fáradozásból származott kiszáradását, mely nemes csöppeket az akkori Tisza mindenkor sajátkezüleg osztotta ki, történt, hogy a palaczkból eljesen kifogyott a pálinka akkorára, mire a sor Marosi János uramra került. Az akkori Tisza pedig ártatlannak érezvén magát adologban, először az üres palaczkra, aztán pedig Marosi János uramra nézve, így szólott:

»Kendnek pedig Marosi uram — nem jutott.«

Ezt mondta a nemes embernek a kaszásparasztok előtt, a kik ő előtte ittak!

Ezt mondta az osztályos atyafinak, a ki csak tiszta rokon érzésből nem követeli jogát a törvény előtt.

Marosi János uram elnyelte ezt a mondást szó nélkül, épen mintha pálinka lett volna. Hanem még az nap összeszedte írásait, s tarisznyájába benyomván egy darab kenyeret és egy darab szalonnát, búcsu nélkül elindult Pest felé gyalog.

Gyalog jött el attól a rokonától, a ki lóhátról beszélt vele.

Pesten pedig megmutatta írásait egy híres ügyvédnek (úgy gondolom Lányinak), a ki magára vállalta, hogy kiviszi a pört feliben. Marosi János uram fölcsapott és aztán megnyerte a pert. Nyert feliben többet 6000 hold földnél. Prima classis.

Ennek a Marosi Jánosnak volt a fia az a Marosi János, a kiben aztán ki is halt a Marosi család fiága, — s a kinek nevét a forradalom után dalokba szőtte a nép. Ő róla szól az a nóta, hogy:

»Szépen legel a Marosi gulyája,
A kisasszony maga sétál utána!«

»Ennek a Marosi Jánosnak vette nőül egyik leányát (Idát) Csánádi Sándor, a szélsőbálnak ma is egyik leglovagiasabb és leggentlemanebb képviselője.«

E két episódra vonatkozólag, több más versiót hal-
lottam azóta, melyek a lényegét egyiknél sem vál-
toztatják ugyan, melyeket azonban mégis ide jegyzek,
mert úgy láttam, hogy »bizonyos körökben« e két epi-
sód »történeti igazságaira« nagyobb súlyt fektetnek,
mint mindazon politikai tényekre, melyekre a könyv
tulajdonképen építve van.

Az egyik verzió szerint Tisza László nem Kápol-
nánál sebesült meg, hanem Mór-nál. A nemeskeblű
hölgy, ki később neje lett, már előbb birta szerelmét.
Mikor a hősnek halálhírét hozták a móri csata után,
megrendült a szerető apai szív; s mikor remény érke-
zett, hogy a sebestől alaktalanná vált hősnek élete
talán megmenthető, senki sem érezte magát jogosítva
csábul állani egy a sir szélén álló s hazájáért vérét ál-
dozó hős szerelme, és egy arra méltó hölgy viszont-
szerelme közé. Így történt volna meg a házasság, mely
által azonban az, a mi e frigyben jellemző, — mit
sem változik.

*

A másik verzió szerint a Tisza család ama őse, a
ki pör által nyerte Gesztet, nem ült a Curia kövén, ha-
nem mint tordai kapitány, lóháton járt Bécsbe,
s pörét Bécsben nyerte meg.

Vajha Tisza Kálmán is mindig lóháton járt
volna Bécsbe: mert így talán ő is megnyerte volna ott
az ország pörét, s méltó lett volna őséhez a »tordai ka-
pitányhoz«.

TARTALOM.

	Lap
Prolog	3
Tisza Kálmán az apja fia	12
Tisza Kálmán és a protestantismus	21
Teleki László tragédiája	39
Teleki Mihály és Tisza Kálmán	59
A balközép	73
Tisza Kálmán és gróf Andrásy Gyula	106
A fusió	131
A hon mentés	148
A végszó	171
Függelék	181

Az Athenaeum könyvkiadó-hivatalában

(Budapesten, barátok-tere, Athenaeum-épület)

s általa Magyarország minden hiteles könyvkereskedésében kapható:

-
- Bauer Őrnagy, Bem tábornok főhadsegédének hagyományai** 1848 és 1849-ből. Közli Makray László. 1 frt 20 kr.
- Bontoux Jenő. Magyarország és szerepe Európa élelmezésében.** Francziából. Térképpel 40 kr.
- Csillag Gyula. A régi magyar alkotmány és az 1848-ki és 1867-ki évek közjogi alkotásai** 1 frt 20 kr.
- Dembinszky Magyarországon.** A vezér hátrahagyott kézírataiból összeállította Danzer F. Alfonz. Magyar kiadás 2 frt
- Dobsa Lajos. Az 1848. évi francia forradalom.** 50 kr.
- Falk Miksa. Széchenyi István gróf és kora.** Fordították Áldor Imre és Vértessy Arnold 2 frt.
- Fenyvessy A. Az új vámtarifa.** Lenyomat a »Pesti Napló«-ból (1878.) 80 kr.
- Fraknoi Vilmos. Vázlatok Magyarország műveltségi állapotairól** 60 kr.
- Gyulay Lajos gf. naplótöredékeiből (1815—1834) kiadta gf. Kun. Géza** 1 frt 50 kr.
- Honvédek napló-jegyzetei.** Összegyűjté Korányi Victor. Második, javított kiadás 1 frt
- Kakas Márton politikai költeményei.** Kiadta Jókai Mór. Füzve 1 frt 50 kr.
- Lukács Béla. Az 1848—49-ki pénzügy.** A forradalmi időszak pénzügyének, hitelműveleteinek és forradalmi kiadásoknak ismertetése az eredeti számadások alapján. 1 frt.
- Mészáros Lázár. Események és jellemrajzok az 1848/9. forradalom eseményei- és szereplőiről.** Közrebocsátja Szokoly Viktor 80 kr.
- Mill, John Stuart. A képviselői kormány.** A második kiadás után magyarra fordította János Ferencz 1 frt 80 kr.
- Mortalembert. Szabad egyház a szabad államban.** Gróf Montalembert, francia akadémiai tag beszéde a Malines-ben 1863. augusztus 18—22. tartott egyetemes katolikus ülésben. Az ered. után közli Matkovich P. 60 kr.
- Petheő Dénes. Huszárdolgok.** Rajzok és humorisztikus elbeszélések a huszárelétekből, az ősmagyar harcsmódor rövid ismertetésével 1 frt 40 kr.
- Rózságyi Antal. A fertálymágnások.** Szatirikus regény. Két kötet 2 frt 50 kr.
- Széchenyi István gr. Ünismeret.** (Döblingi kézírataiból.) 2 frt 50 kr.
- Szokoly V. Honvédelet.** Humoreszkek-, életképek- s beszédek 1848—1849-ből. Egy czimképpel 1 frt 20 kr.
- A magyar politikai szónoklat kézikönyve.** A legrégebbi időkből a jelenkorig, vagyis a különböző politikai szónokok életrajzi adatokban és jellemző mutatóványokban feltüntetve. Kiadta Toldy István. A m. polit. szónoklat tört. vázlatával Toldy Ferencz által. Két nagy kötet 5 frt.
- Ústökös-album.** Szövegét írta Jókai Mór. A képeket rajzolta Jankó. Két nagy kötet kemény táblába kötve 3 frt.
- Vámbery A. Oroszország hatalmi állása Ázsiában.** Történeti tanulmány 60 kr.
- Világos hőse.** Jellemzések Görgeiről. Assermann ezredes, Ásboth Lajos tábornok, Frey Arthur, Gr. Guyon Richárd tábornok, Horváth Mihály, Irányi Dániel és Chassin Kmety György tábornok, Mészáros Lázár altábornagy, Pulszky Ferencz, Rüstow, Schlesinger Miksa, B. Stein tábornok és Szemere Bertalan írtaiból. Közrebocsátja Szokoly Viktor 60 kr.

Az Athenaeum könyvkiadó-hivatalában

(Budapest, barátok-tere, Athenaeum-épület)

s általa Magyarország minden hiteles könyvkereskedésében kapható:

UJABB ORSZÁGGYÜLÉSI FÉNY- ÉS ÁRNYKÉPEK.

IRTA KÁKAY ARANYOS (No. 2.)

Kétségkívül mindenki emlékszik még azon hatásra, melyet megholdogult **Kecskeméthy Aurél**, ki ez álnevet először használta, »Fény- és árnyképei«-vel tett.

A kik el fogják olvasni e könyvet, mely a fonalat, melyet Kecskeméthy halála tal elejtett, fölveszi, s melyben Kecskeméthynek híressé vált álnevét egy neves író s a politikai küzdelmek és személyes érdekek titkaiba teljesen beavatott publicista folytatni meg fognak győződni arról, hogy abban Kecskeméthy szellemdusság megfigyelve áll előttük, a satyra objectivitással, a guny igazsággal párosulva jelenik meg, melynek a mellett, hogy majd minden lap jóízű kacagásra ingerel, kiváló fontosságot ad az, hogy **oly történeti tényeket leplez le a fuzió történetéből**, s annak főszereplőit oly oldalokról világítja meg, melyek a nagy közönség, sőt a távolabb álló politikai körök előtt is teljesen ismeretlenek.

Kérlelhetlen gunynyal és igazságszeretettel mutatja be e könyv a felfujt nagyságokat, s a szereplésre jogosult államférfiak gyöngéit és hibáit. Egy-egy jellemrajz keretében a jellemző vonásokat az általános helyzet rajzával köti össze s a mi benne a satírt visszatarthatja attól, hogy a gyűlölködésbe csapjon, az a valódi humor, mely a kedély fényével ragyogja be a legsötétebb árnyképeket is.

A könyv, melyet egy »MAMELUK« című rajz vezet be, **huszonegy** jellemrajzot tartalmaz.

Ezek névszerint: Honchárd, Kármán Lajos, Bakesi Ferencz, Kemény Gábor, Péchy Tamás, Rónay István, Wenckheim Béla b., Kautz Gyula, Csernatony Lajos dr. Emmer Kornél, Horváth Gyula, Móricz Pál, Ghyecz Kálmán, Nagy György, Beöthy Algernon, Szilágyi Dezső, Éber Nándor, Szende Béla, Podmaniczky Frigyes b. Baldacsi Antal b., Kaas Ivor b.

A díszesen kiállított és 10 nagy 8-ad ivre terjedőkönyv ára 1 frt 60 kr.

AZ ÖNKORMÁNYZAT ÉS PÉNZÜGYE.

IRTA HIEGEDÜS SÁNDOR.

Nagy 8-rét, 200 lap, ára 1 frt 50 kr.

Az e cím alatt egyik legtürekvőbb fiatal publicistánktól megjelent monográfia a tudományos apparatussal van írva, minőre a korkérdések tárgyalásánál okvetlenül szükséges van. Ismertette van e munka keretében az önkormányzat és közérdek különböző szerepe: az angol önkormányzat, a békebírák feladata; a grófságok szerepköre, a jövedelmek, melyekre szert tesz; a grófság különböző fejlődése a tulajdonképi Angliában és Skóciában s Irlandban; az angol községi élet is megfigyelve méltatásban részesül, különös tekintettel a szegényügyre; előadja az angolországi helyi adók és adósságok táblázatos kimutatását s részletezi a célokat, melyekre fordíttatnak s a forrásokat, melyekből elednek. Hasonló részletességgel foglalkozik szerző a franczia közigazgatási rendszerrel is; ugy a departementok, főtanácsok, mint a község hatáskörét s pénzeszközeit illetőleg, kiváló figyelemmel az octrois s tervek eltörlésére. A belga és a hollandiai önkormányzat és pénzügye a francziával összehasonlítva, illetőleg ahhoz viszonyítva van ismertette. A többi fejezetek címűek a következők: Olaszország és más nyugati államok helyi kormányzata. Németország önkormányzata (ezzel foglalkozik szerző legrészletesebben.) Oroszország helyi kormányzata. Az önkormányzat Ausztriában. Végül zárózávalban jellemzi az újabb önkormányzati idevágó adóztatási törvényekben általán nyilvánult irányt s ismerteti a magyar törvényhozásunk állását e kérdés körül. A munka minden részében élénk tárgy szeretettel s nagy olvasnassággal nyilvánul: a források, melyekből szerző az európai tudomány legrészletesebb rangú nevein kívül maguk az eredeti törvények, mellyel a községek és statisztikai kimutatások. — Az önkormányzat s pénzügyek kérdéseire ehhez hasonló együtt monográfiában nemcsak hazai irodalmunkban, de egyáltalán még van ismertette, s így e könyv, kiváló korunkban, midőn a közigazgatási kormányzat fontossága versenyez a politikaiakkal, bízvást helyet követelhet magának minden a közügyekkel komolyan foglalkozó ember könyvtárában.

Budapest, 1878. Nyomatott az Athenaeum irod. könyvnyomda szolgálatára.

A boríték belső lapját a t. olvasó figyelmébe ajánljuk.

DB
941
T5K4
1878

Kecskeméthy, Aurél
Tisza Kalman

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 26 03 12 010 8